

ΤΑΣΟΣ ΜΠΟΥΓΑΣ, Ρέθυμνο

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΦΡΟΥΔΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ*

Ο τίτλος του δοκιμίου αυτού επιβάλλει προοιμιακά μια διπλή αποσαφήνιση. Η πρώτη αφορά το έννοιολογικό εύρος του όρου ψυχανάλυση, του οποίου θα γίνει χρήση εδώ. Όπως υποδηλώνεται στον υπότιτλο, δεν θα γίνει λόγος παρά για τη φροϋδική θεωρία, χωρίς αναφορά στο ευρύ φάσμα των μεταγενέστερων διαφοροποιήσεων που γνώρισε η ψυχανάλυση στην εξέλιξή της. Το έγχειρημά μου περιορίζεται έσκεμμένα στο φροϋδικό έργο.

Η δεύτερη αποσαφήνιση είναι μια προληπτική απάντηση σε μιάν ένδεχόμενη ένσταση που σχετίζεται με την έγκυρότητα της φιλοσοφικής διερεύνησης της ψυχανάλυσης: έχει δικαίωμα ό φιλοσοφικός λόγος να στρέψει την προσοχή του προς την ψυχανάλυση, ή μήπως είναι υπέρβαση όρίων και σφετερισμός δικαιοδοσίας ή ένασχόλησή του μαζί της; Στην έρώτηση αυτή υπάρχουν δυό καταφατικές απαντήσεις. Η πρώτη δόθηκε ήδη απ' τον ίδιο τον Freud, για τον όποιο ή ιατρική κι ή ψυχολογία δεν ήταν παρά ενδιάμεσοι σταθμοί στην πορεία του προς τη φιλοσοφική γνώση και τούς άσίγαστους προβληματισμούς της¹. Για τον θεμελιωτή της ψυχα-

* Η μελέτη αυτή έχει ως άφετηρία το κείμενο διάλεξης που δόθηκε στο Ίνστιτούτο Goethe στην Αθήνα στις 24.1.1980.—Τα φροϋδικά κείμενα παρατίθενται κατά την έκδοση: Sigmund Freud, *Gesammelte Werke*, 18 τόμοι, London, Imago Publishing Co. 1940-1952 / Frankfurt a/Main, S. Fischer Verlag (Συντομ.: GW).

1. «Ich habe als junger Mensch keine andere Sehnsucht gekannt als die nach philosophischer Erkenntnis, und ich bin jetzt im Begriffe sie zu erfüllen, indem ich von der Medizin zur Psychologie hinüberlenke. Therapeut bin ich wider Willen geworden» (S. Freud, *Aus den Anfängen der Psychoanalyse. Briefe an Wilhelm Fliess*, Frankfurt a/Main, S. Fischer 1962, 142.—Γράμμα 2.4.1896).—«Ich sehe, wie Du auf dem Umwege über das Arztsein Dein erstes Ideal erreichst, den Menschen als Physiologe zu verstehen, wie ich im geheimsten die Hoffnung nähre, über dieselben Wege zu meinem Anfangsziel der Philosophie zu kommen. Denn das wollte ich ursprünglich, als mir noch gar nicht klar war, wozu ich auf der Welt bin» (Γράμμα 1.1.1896, δ.π., σελ. 125. Έπίσης: Γράμμα 25.5.1895, δ.π., σελ. 107).—Πρβλ. *Das Interesse an der Psychoanalyse*, 1913, GW VIII, 405.—«Meine Entdeckungen sind nicht in erster Linie ein Allheilmittel. Meine Entdeckungen sind die Basis für eine sehr gewichtige Philosophie. Es gibt sehr wenige, die das verstehen, es gibt sehr wenige, die fähig sind, das zu verstehen» (Hilda Doolittle, *Huldigung an Freud. Rückblick auf eine Analyse*, Frankfurt/Berlin/Wien, Ullstein 1975, 49).

νάλυσης, ή τελευταία αυτή ύπηρετοῦσε μάλιστα τὸ φιλόδοξο σχέδιο ἀντικατάστασης τῆς μεταφυσικῆς μετὰ τὴν μεταψυχολογία².

Ἡ δεύτερη ἀπάντηση ἀντλεῖ τοὺς λόγους τῆς ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὸ μέγεθος τῆς ψυχανάλυσης, πέρα ἀπὸ τὴν αὐτοσυνείδηση τοῦ ἰδρυτῆ τῆς. Ἡ φροϋδικὴ θεωρία παρουσιάζεται σὲ τελευταία ἀνάλυση σὰν μιὰ ὀλικὴ ἑρμηνεία ὅχι μονάχα τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ, στὴ διερεύνηση τοῦ ὁποίου ἐκπονήθηκε καὶ ὑποβλήθηκε σὲ δοκιμασία ὁ ἐννοιολογικὸς τῆς ἐξοπλισμὸς, ἀλλὰ, ριζικότερα, ὅλων τῶν ἐκφάνσεων τοῦ ἀνθρώπινου φαινομένου, ἀπὸ τὸ μῦθο καὶ τὶς πρωτόγονες μορφές κοινωνίας ὡς τὴν τέχνη, τὴν ἠθικὴ καὶ τὴ θρησκεία. Δικαιολογημένα ἀποτιμήθηκε τὸ φροϋδικὸ ἐγχείρημα ὡς «ἡ πιὸ βαθειὰ ἀνάλυση ποὺ ἡ ἱστορία γνώρισε ποτὲ αὐτοῦ πού, μέσα στὸν ἄνθρωπο, δὲν εἶναι τὸ πιὸ ἀνθρώπινον»³. Τὰ ἐρμηνευτικὰ «μοντέλα» ποὺ προτείνει ἡ ψυχανάλυση προάγουν ἔτσι μιὰ καινούργια κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς πολιτισμικῆς σφαίρας, κι ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία ἐνδιαφέρει ἄμεσα τὴ φιλοσοφία, δηλ. τὴν ἀτελεύτητη προσπάθεια καθολικῆς σύλληψης κι ἐρμηνείας τοῦ πραγματικοῦ με κεντρικὴ θεματικὴ ἐστία τὴν ἀνθρώπινη περιοχὴ.

Πάνω ἀπὸ τρία τέταρτα τοῦ αἰῶνα τώρα, κι ἰδιαίτερα στὶς τελευταῖες δεκαετίες, ἡ ψυχανάλυση δὲν ἄφησε ἀνέγγιχτη καμιὰ πτυχὴ τῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητος καὶ καμιὰ περιοχὴ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν. Πέφτοντας ὡστόσο στὸ δημόσιο χῶρο καὶ διευρύνοντας συνεχῶς τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῆς ὡς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου, προκάλεσε συνάμα βίαιες ἀντιδράσεις ἐναντίον τῆς: δὲν τίθεται ἀτιμώρητα ὑπὸ ριζικὴ ἀμφισβήτηση μιὰ μακραίωνη ἰδεαλιστικὴ σύλληψη τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν ὑπονομεύονται ἀναντίρρητα βαθιὰ ριζωμένες βεβαιότητες, πάνω στὶς ὁποῖες ἐδράστηκε ἡ μακριὰ κοσμοθεωρητικὴ καὶ βιοθεωρητικὴ παράδοση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς εἶναι γιὰ τὸν Freud περισσότερο συγκινησιακῆς καὶ λιγότερο διανοητικῆς φύσης⁴, προέρχονται δηλ. οὐσιαστικὰ ὅχι ἀπὸ δυσκολίες κατανόησης, ἀλλ' ἀπὸ ἐξωλογικὴ ἄρνηση παραδοχῆς τῶν πορισμάτων τῆς. Ὁ Freud εἶχε σαφὴ ἐπίγνωση τοῦ ἐμπρηστικοῦ δυ-

2. «Man könnte sich getrauen, ... die Metaphysik in Metapsychologie umzusetzen» (*Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, 1901, GW IV, 288).

3. «L'oeuvre de Freud est l'analyse la plus profonde que l'histoire ait connue de ce qui, dans l'homme, n'est pas le plus humain» (Roland Dalbiez, *La méthode psychanalytique et la doctrine freudienne*, Paris, Desclée de Brouwer, 1936, τ. 2, 513.— Βλ. Paul Ricoeur, *De l'interprétation. Essai sur Freud*, Paris, Édit. du Seuil, Coll. «L'ordre philosophique», 1965, 8 n. 1).

4. «(Ich meine) nicht eine intellektuelle Schwierigkeit, etwas, was die Psychoanalyse für das Verständnis des Empfängers (Hörers oder Lesers) unzugänglich macht, sondern eine affektive Schwierigkeit; etwas, wodurch sich die Psychoanalyse die Gefühle des Empfängers entfremdet» (*Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse*, 1917, GW XII, 3).

ναμικοῦ, ποὺ περιέχει ἡ ψυχανάλυση γιὰ τὴν παραδοσιακὴ κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου. Σ' ἓνα πασίγνωστο κείμενο τοῦ 1917, ποὺ ἐπιγράφεται «Μία δυσκολία τῆς ψυχανάλυσης»⁵ ἐντάσσει τὴν τελευταία αὐτὴ σὲ μιὰ σειρὰ «ταπεινώσεων», ποὺ ἐπέβαλε στὸ ναρκισσισμό τοῦ ἀνθρώπου ἡ νεώτερη ἐπιστήμη («Kränkungen des menschlichen Narzissmus»). Οἱ ταπεινώσεις αὐτὲς εἶναι διαδοχικὲς ἐκθρονίσεις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ δεσπόζουσες θέσεις ποὺ νόμιζε πὼς κατεῖχε σὲ σχέση μετὰ τὴν ὑπόλοιπη πραγματικότητα, ἀλλεπάλληλες ἀπομυθεύσεις τοῦ ὑποτιθέμενου κυριαρχικοῦ τοῦ ρόλου μέσα στὸν κόσμο.

Ἡ πρώτη εἶναι ἡ κοσμολογικὴ ταπείνωση: τὸ ἔργο τοῦ Κοπέρνικου στὸν 16ον αἰώνα, ἀντικαθιστώντας τὸ γεωκεντρικὸ μετὰ τὸ ἡλιοκεντρικὸ σύστημα, ἐκτόπισε τὴ γῆ ἀπ' τὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος, ὑποβιβάζοντας ἔτσι γιὰ πρώτη φορὰ τὴ σημασία τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμ⁶.

Ἡ δεύτερη εἶναι ἡ βιολογικὴ ταπείνωση: ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου, ὑποστηρίζοντας πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ ἀπόληξη μιᾶς μακριᾶς σειρᾶς βιολογικῶν ἐξελίξεων, τὸν κατέβασε ἀπ' τὸ ὑπεροπτικὸ τοῦ βάθρο τῆς ἀπόλυτης ἐτερότητας σὲ σύγκριση μετὰ τὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα, γιὰ νὰ τὸν ἐπανεντάξει ὀργανικὰ μέσα στὸ ζωικὸ βασίλειο σὰν τὸν τελευταῖο σταθμὸ μιᾶς ἀνελικτικῆς πορείας.

Ἡ τρίτη, ἡ πιὸ σκληρὴ ἀπ' ὅλες, εἶναι κατὰ τὸν Freud ἡ ψυχολογικὴ ταπείνωση: μετὰ τὴν ἀστρονομία καὶ τὴ βιολογία ποὺ ἀποκάλυψαν στὸν ἄνθρωπο πὼς, παρὰ τὴ μακραίωνη ἐπηρμένη αὐτοπεποίθησή του, δὲν εἶναι κύριος οὔτε τοῦ σύμπαντος οὔτε τοῦ ζωικοῦ βασιλείου, ἔρχεται τώρα ἡ ψυχανάλυση γιὰ νὰ τὸν πληροφορήσει, πὼς δὲν εἶναι κύριος οὔτε τοῦ ἴδιου τοῦ τοῦ ψυχισμοῦ⁷. Τὸ ἐγώ, ἡ συνείδηση, δηλ. ἡ φωτεινὴ ἐστία κι ἡ νομοθετοῦσα ἀρχὴ τῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητας γιὰ ὅλη τὴ νεώτερη φιλοσοφία, δὲν αὐτοκαθορίζεται σὰν αὐτόνομη πνευματικὴ ὄντοτητα, ἀλλ' εἶναι ὑποχείριο τοῦ ἀσυνείδητου, μιᾶς σκοτεινῆς κι ὑποχθόνιας ἀρχῆς, ποὺ τοῦ ὑπαγορεύει τοὺς νόμους της. Αὐτὴ εἶναι ἡ ριζικὴ ἀντιστροφή στὴν παραδοσιακὴ κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἐπέβαλε ἡ

5. *Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse*, 1917, GW XII, 3-12. Πρβλ. Paul Ricoeur, ὁ.π., 413-415. Τοῦ ἴδιου, *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique*, Paris, Édit. du Seuil, Coll. «L'ordre philosophique», 1969, 152-153, 172.— Hans Küng, *Christ sein*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1978³, 32.

6. Πρβλ. Fr. Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral* III, 25 (Fr. Nietzsche, *Werke in drei Bänden*, hrsg. von Karl Schlechta, München, Carl Hanser Verlag 1960, II, 893): «Seit Kopernikus scheint der Mensch auf eine schiefe Ebene geraten — er rollt immer schneller nunmehr aus dem Mittelpunkt weg». — Eberhard Jüngel, *Gott als Geheimnis der Welt*, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1978³, 16-17.

7. «dass das Ich nicht Herr sein in seinem eigenen Haus» (GW XII, 11).

ψυχανάλυση, ταπεινώνοντας για τρίτη φορά το ναρκισσισμό του⁸. Έδω άκριβώς έγκειται ή εξέχουσα σημασία της ψυχανάλυσης για το φιλοσοφικό λόγο.

Ποιά είναι τα κύρια σημεία της αντιστροφής αυτής και πώς διαρθρώνονται οργανικά μεταξύ τους, για ν' αποτελέσουν το σώμα της φροϋδικής θεωρίας; Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί μιá συνθετική έκθεση των βασικών της ιδεών με άξονα αναφοράς την προβληματική του ύποκειμένου.

Μιά άπ' τις θεμελιακές έννοιες, πάνω στις όποιες έδράζεται το θεωρητικό οικόδομημα της ψυχανάλυσης, είναι ή έννοια της *Libido*. Ο Freud χρησιμοποιεί άμετάφραστο το λατινικό όρο, που αντιστοιχεί περίπου στη δική μας λέξη *έπιθυμία*, με τη διπλή της έννοιολογική φόρτιση βιολογικών και ψυχικών συντεταγμένων. Η *Libido* όρίζεται άπό τον Freud σαν «ή ενέργεια των όρμών εκείνων που συνοψίζουμε με τη λέξη έρωτας, ενέργεια που, μολονότι μη έπιδεκτική μέτρησης έπί του παρόντος, πρέπει νά θεωρηθεί σαν ποσοτικό μέγεθος»⁹. Ο πυρήνας της ενέργειας αυτής είναι σεξουαλικής ύφης, παρουσιάζει όμως ένα ευρύτατο φάσμα εκφάνσεων, που έχουν άποβάλει τα χαρακτηριστικά της σεξουαλικότητας. Έτσι πρέπει νά θεωρηθούν σαν μορφές της *Libido* ή φίλαυτη άγάπη, οί συναισθηματικές σχέσεις ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά, ή φιλία, ή φιλόανθρωπη στάση άπέναντι στους άλλους, που μπορεί νά διευρυνθεί στις διαστάσεις της ανθρωπότητας. Έκδηλώσεις της *Libido* αποτελούν άκόμα ή προσήλωση σέ συγκεκριμένα αντικείμενα κι ή άφοσίωση σέ άφηρημένες ιδέες και πανανθρώπινα ιδανικά. Τέλος, για τον Freud, ή *Libido* δέν είναι τίποτε άλλο παρά ή ψυχαναλυτική μεταγραφή του πλατωνικού έρωτα που μέσ' άπ' την αίσθητικότητα όδηγεϊ στον κόσμο των ιδεών¹⁰, καθώς και της χριστιανικής άγάπης, όπως τη διατύπωσε ό Παύλος στο περίφημο κείμενο της Α' Έπιστολής

8. Για τον Paul Ricoeur, οί «ταπεινώσεις» αυτές του ανθρώπινου ναρκισσισμού συνεπάγονται την άπο-κέντρωση του έγώ (*décentrement, dessaisissement, déprise de la conscience, Le conflit des interprétations*, 172), άποκέντρωση που παρουσιάζεται υπό διπλή όψη: άπ' τη μιá μεριά σαν ύπονόμηση της έγωκεντρικότητας της συνείδησης, άπ' την άλλη σαν έτεροκεντρική αναδόμησή της με πόλο αναφοράς τον «άλλο»: τον κόσμο, τη ζωή, την ψυχή. Η ταπεινωμένη συνείδηση είναι «une conscience décentrée de soi, dépréoccupée, «déplacée» vers l'immensité du Cosmos par Copernic, vers le génie mobile de la Vie par Darwin, vers les profondeurs ténébreuses de la Psyché par Freud. La conscience s'augmente elle-même en se recentrant sur son Autre: Cosmos, Bios, Psyché» (ό.π., 153).

9. «Wir heissen so die als quantitative Grösse betrachtete —wenn auch derzeit nicht messbare— Energie solcher Triebe, welche mit all dem zu tun haben, was man als Liebe zusammenfassen kann» (*Massenpsychologie und Ich-Analyse*, 1921, GW XIII, 98).

10. Πρβλ. Πλάτ. *Συμπ.* 193a: του ὅλου... τη έπιθυμία και διώζει έρωας ὄνομα.

πρὸς τοὺς Κορινθίους¹¹. Ἡ Libido παρουσιάζεται ἔτσι σὰν τὸ ἀρχέγονο καὶ ἀνεξερευνήτο βάθος τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ποὺ ἔχει σὰν βασικὸ χαρακτηριστικὸ τὴν τάση πρὸς ἔνωση καὶ σύντηξη μὲ τὸν ἄλλο, τὰ πράγματα, τὸν κόσμον στὴν ὁλότητά του. Πρότυπο κι ὀριακὴ ἔκφραση τῆς τάσης αὐτῆς ὡς ὁρμῆς πρὸς συγκερασμὸ κι ἐνοποίηση εἶναι ἡ σεξουαλικὴ σχέση.

Ἡ Libido εἶναι ἡ ἀδιαφοροποίητη ψυχο-βιολογικὴ ἐνέργεια, ποὺ δὲν ἐκδηλώνεται παρὰ μέσ' ἀπ' τὸ διαφορισμὸ τῶν ὁρμῶν. Ὁ ὅρος *ὁρμή* (Trieb) σημαίνει στὸν Freud μιὰν ἐσωτερικὴ ὥθηση καὶ παρόρμηση, μιὰ κινητοποίηση καὶ δραστηριοποίηση ἐνέργειας, ποὺ τείνει στὴν πραγματοποίηση ἑνὸς ὀρισμένου σκοποῦ. Ἡ ὁρμή θὰ πρέπει ν' ἀντιδιασταλεῖ ἀπ' τὸ *ὁρμέμφυτο ἢ ἐνστικτο*. Τὸ ἐνστικτο εἶναι οὐσιαστικὰ μιὰ ζωικὴ συμπεριφορά, ποὺ ἔχει τὸ χαρακτήρα τοῦ προδιαμορφωμένου καὶ κληρονομικοῦ καὶ συνδέεται μὲ τὴ διατήρηση τοῦ εἴδους. Ἀντίθετα, ἡ ὁρμή τοποθετεῖται στὰ ὅρια τῆς βιολογικῆς καὶ τῆς ψυχικῆς σφαίρας, συνδυάζοντας τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τῶν δύο. «Εἶναι λιγότερο μιὰ πραγματικότητα ὑποκείμενη στὴν παρατήρηση καὶ τὴ μέτρηση παρὰ μιὰ "μυθικὴ ὄντοτητα"¹², τῆς ὁποίας ὑποπτευόμαστε μονάχα τὴν ὕπαρξιν πίσω ἀπ' τὶς ἀνάγκες καὶ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ ὁργανισμοῦ»¹³.

Διακρίνομε στὴν ὁρμή τρία βασικὰ στοιχεῖα: 1) τὴ ν π η γ ἢ, δηλ. μιὰ σωματικὰ ἐντοπισμένη διέγερση, 2) τὸ σ κ ο π ὀ, δηλ. τὴν ἄρση τῆς διέγερσης μὲ τὴν ἐκκένωση ἢ ἱκανοποίηση τῆς ὁρμῆς, ποὺ πραγματοποιεῖται χάριν τῆς κινητοποίηση τοῦ ψυχο-σωματικοῦ μηχανισμοῦ τοῦ ὁργανισμοῦ¹⁴, καὶ 3) τὸ ἀ ν τ ι κ ε ἰ μ ε ν ο, τὸ ὄργανο δηλ. μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιτυγχάνεται ἡ ἱκανοποίηση τῆς διέγερσης. Ἡ τάση πρὸς ἐκκένωση ἢ ἱκανοποίηση τῆς ὁρμῆς διέπεται ἀπ' τὴν ἀ ρ χ ῆ τ ῆ ς σ τ α θ ε ρ ὀ τ η τ α ς τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας (Konstanzprinzip), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ψυχικὸς μηχανισμὸς τείνει στὴ διατήρηση τῆς ποσότητος τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας σ' ἓνα ὅσο γίνεται πρὸς χαμηλὸ ἢ τουλάχιστο πρὸς σταθερὸ ἐπίπεδο. Κατὰ τὸ νόμον αὐτό, ποὺ ὁ Freud δανείστηκε ἀπ' τὸ φυσικὸ καὶ φιλόσοφον G. Th. Fechner, κάθε διέγερση, προκαλώντας συσσώρευση, δηλ. αὐξηση τῆς πο-

Ὁ Freud παραπέμπει στὶς ἐργασίες τῶν Nachmansohn καὶ Pfister, ποὺ μελέτησαν τὴ θεωρίαν τῆς Libido σὲ συνάρτησιν μὲ τὸν πλατωνικὸν ἔρωτα (GW XIII, 99 n. 1).

11. *Α' Κοριν.* 13, 1-13.

12. «Die Trieblehre ist sozusagen unsere Mythologie. Die Triebe sind mythische Wesen, grossartig in ihrer Unbestimmtheit» (*Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1932, GW XV, 101).

13. Daniel Lagache, *La psychanalyse*, Paris, P.U.F., Coll. «Que sais-je?», n° 660, 1971¹⁰, 26.

14. «Das Ziel eines Triebes ist allemal die Befriedigung, die nur durch Aufhebung des Reizzustandes an der Triebquelle erreicht werden kann» (*Triebe und Triebchicksale*, 1915, GW X, 215).

σότητας τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας, τείνει γι' αὐτὸ νὰ ἐκκενωθεῖ, γιὰ ν' ἀποκατασταθεῖ τὸ προηγούμενο ἐπίπεδο τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας, ποὺ διαταράχτηκε μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς διέγερσης.

Ἡ πρώτη θεωρία τῶν ὁρμῶν (1910-1915) εἰσάγει τὴ βασικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὶς σεξουαλικὲς ὁρμὲς (Sexualtriebe) καὶ τὶς ὁρμὲς τοῦ ἐγῶ (Ichtriebe). Οἱ πρῶτες, ἄμεσες ἐκδηλώσεις τῆς ἐνέργειας τῆς Libido, ὠθοῦν στὴν ἐπίτευξη τῆς σεξουαλικῆς ἡδονῆς κι ὑπηρετοῦν τὸ εἶδος (Arterhaltung). Οἱ δεύτερες, ἐκδηλώσεις τοῦ βιολογικοῦ «συμφέροντος» τῆς αὐτοσυντήρησης, ὑπηρετοῦν τὸ ἄτομο (Selbsterhaltung). Οἱ δύο αὐτὲς μορφὲς ὁρμῶν ἀνάγονται σὲ τελευταία ἀνάλυση στὶς ἀρχέγονες «ἀνάγκες» ποὺ διέπουν τὴ ζωὴ, τὸν ἔρωτα καὶ τὴν πείνα¹⁵.

Ἡ εἰσαγωγή τῆς ἐννοιας τοῦ ναρκισσισμοῦ (1911-1914)¹⁶ ὁδήγησε στὴν ἀναδιατύπωση τῆς πρώτης αὐτῆς θεωρίας. Ἡ ἐννοια αὐτή, ποὺ πλάστηκε μ' ἀναφορὰ στὸν ἀρχαῖο μῦθο τοῦ Νάρκισσου, σημαίνει πὼς ἡ ἐγωιστικὴ ἀγάπη τοῦ ἑαυτοῦ μας εἶναι οὐσιαστικὰ τῆς ἴδιας φύσης μὲ τὴ Libido ποὺ ἐπενδύουμε στὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα. Ἡ Libido εἶναι μιὰ σταθερὴ ποσότητα ἐνέργειας καὶ δὲν ὑφίσταται διακυμάνσεις παρὰ στὶς ἐκφάνσεις της, μὲ μιὰ συνεχὴ μετατόπιση ἀπ' τὸν ἑαυτό μας πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, κι ἀντίστροφα. Γεφυρώνοντας ἔτσι τὴν ἀρχικὴ ἀντίθεση τῶν δύο εἰδῶν ὁρμῶν, τῶν σεξουαλικῶν καὶ τοῦ ἐγῶ, ἡ πορεία τῆς σκέψης τοῦ Freud ὁδήγησε στὴ διαλεκτικὴ ἐνοποίησή τους: δὲν ὑπάρχει παρὰ μιὰ μονάχα Libido, ποὺ διαφοροποιεῖται σὲ σεξουαλικὲς ὁρμὲς καὶ σὲ ὁρμὲς τοῦ ἐγῶ.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν φροϋδικῶν ιδεῶν ὁδήγησε, ἀπ' τὸ 1920 κι ὕστερα, στὴ διατύπωση μιᾶς δεύτερης θεωρίας τῶν ὁρμῶν. Ἡ θεωρία αὐτὴ εἰσάγει τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὶς ὁρμὲς τῆς ζωῆς καὶ τὶς ὁρμὲς τοῦ θανάτου, τὴ διαρχία τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ θανάτου (Lebenstrieb oder Eros, Todestrieb oder Thanatos). Οἱ ὁρμὲς τῆς ζωῆς περιλαμβάνουν τώρα σὲ μιὰ

15. «Von ganz besonderer Bedeutung für unseren Erklärungsversuch ist der unleugbare Gegensatz zwischen den Trieben, welche der Sexualität, der Gewinnung sexueller Lust, dienen, und den anderen, welche die Selbsterhaltung des Individuums zum Ziele haben, den Ichtrieben. Als "Hunger" oder als "Liebe" können wir nach den Worten des Dichters alle in unserer Seele wirkenden organischen Triebe klassifizieren» (*Die psychogene Sehstörung in psychoanalytischer Auffassung*, 1910, GW VIII, 97-98).— «Der Satz des Dichterphilosophen Schiller..., dass "Hunger und Liebe" das Getriebe der Welt zusammenhalten» (*Das Unbehagen in der Kultur*, 1930, GW XIV, 476).— «Das Individuum führt wirklich eine Doppelsexistenz als sein Selbstzweck und als Glied in einer Kette, der es gegen, jedenfalls ohne seinen Willen dienstbar ist (...). Die Sonderung der Sexualtriebe von den Ichtrieben würde nur diese doppelte Funktion spiegeln» (*Zur Einführung des Narzissmus*, 1914, GW X, 143).

16. *Zur Einführung des Narzissmus*, GW X, 138-170.

συνθετική ένότητα τῇ διατήρηση τοῦ εἴδους καὶ τῇ διατήρηση τοῦ ατόμου, τὶς ναρκισσιστικὲς τάσεις τοῦ ἐγὼ καὶ τὶς μορφές τῆς Libido, ποὺ ἐπενδύονται στὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα. Οἱ ὁρμὲς τοῦ θανάτου ἐπιδιώκουν, ἀντίθετα, τὴν ἀποσύνθεση καὶ τὴν διάλυση τῶν ἐνοτήτων: κατὰ τὸν Freud, κάθε ἔμβιο ὃν τείνει σὲ τελευταία ἀνάλυση νὰ ἐπιστρέψει στὴν ἀνόργανο φύση¹⁷. Κάτω ἀπ' τὴ νέα αὐτὴ ὀπτική γωνία, ὁλόκληρη ἡ φυσικὴ καὶ πολιτιστικὴ πραγματικότητα δὲν εἶναι παρὰ ἓνα γιγαντιαῖο πεδίο ἀντιμέτρησης τῶν δυὸ αὐτῶν τιτανικῶν δυνάμεων, τοῦ Ἔρωτα καὶ τοῦ Θανάτου, ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλουν τὴν κυριαρχία τους στὸν κόσμο. Θὰ πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ πὼς ὁ ἔρωτας κι ὁ θάνατος εἶναι οὐσιαστικὰ συντηρητικὲς δυνάμεις, γιατί ὁ καθένας τους ἐπιχειρεῖ νὰ διατηρήσει ἢ ν' ἀποκαταστήσει μιὰ προηγούμενη κατάσταση πραγμάτων, ἀντίστοιχα τῇ ζωῇ καὶ τῇ νεκρῇ ὕλῃ, σὰν νὰ ὑπάκουαν σ' ἓνα μυστηριώδη νόμο ἀδράνειας. Ἡ διαρχία τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ θανάτου μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν μετάθεση καὶ μεταγραφὴ στὸ ψυχαναλυτικὸ πεδίο τοῦ βιολογικοῦ δυαλισμοῦ τῆς γένεσης καὶ τῆς φθορᾶς, τῆς σύνθεσης καὶ τῆς ἀποσύνθεσης, τῆς ἐξ - ἐ λ ι ξ η ς καὶ τῆς ἐ ν - ἐ λ ι ξ η ς, ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ ζωντανὸ ὄργανισμό.

Τέλος ἡ φροῦδικὴ σκέψη ἐπιχειρεῖ ἓνα ὕστατο τολμηρὸ ἄλμα διαλεκτικῆς σύνθεσης: δὲν ὑπάρχει οὐσιαστικὰ σαφὴς διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὶς ὁρμὲς τῆς ζωῆς καὶ τὶς ὁρμὲς τοῦ θανάτου, ὁ ἔρωτας κι ὁ θάνατος δὲν ἀπαντῶνται ποτὲ σ' ἀμιγῆ μορφή. Ἡ ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ σ' ὅλες τῆς τὶς ἐκφάνσεις εἶναι ἡ σύζευξη κι ὁ ὀργανικὸς συγκερασμὸς τοῦ ἀντιθετικοῦ αὐτοῦ ζεύγους (Triebmischung)¹⁸. Ἡ ἀλλοίωση τῆς μίξης τῶν δυὸ αὐτῶν συνισταμένων ἐπιφέρει ρήξη ἰσορροπίας καὶ νοσηρὴ διαταραχὴ στὸν ἀνθρώπινο ψυχισμό. Ἡ σεξουαλικότητα, στὶς ποικίλες τῆς ἐκδηλώσεις, εἶναι τὸ τυπικότερο παράδειγμα μίξης κι ἐξισορρόπησης τῶν ὁρμῶν τῆς ζωῆς καὶ τῶν ὁρμῶν τοῦ θανάτου¹⁹.

Ἡ ὑπόθεση τῆς ὁρμῆς πρὸς θάνατο σὰν δυνάμεις ἀντίρροπης στὸν ἔρωτα εἶναι ἓνα θεωρητικὸ οἰκοδόμημα, ποὺ ἀπομακρύνεται ἀπ' τὶς ψυχοβιολογικὲς βάσεις τῆς φροῦδικῆς θεωρίας. Ἐδῶ μπαίνομε στὴν περιοχὴ

17. *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1932, GW XV, 114.— «Beim Destruktionstrieb können wir daran denken, dass als sein letztes Ziel erscheint, das Lebende in den anorganischen Zustand zu überführen» (*Abriss der Psychoanalyse*, 1938, GW XVII, 71).— «Drang des Lebenden, zum Leblosen zurückzukehren» (*Die endliche und die unendliche Analyse*, 1937, GW XVI, 92).

18. «Dieses Mit- und Gegeneinanderwirken der beiden Grundtriebe ergibt die ganze Buntheit der Lebenserscheinungen» (*Abriss der Psychoanalyse*, GW XVII, 71).

19. «Ein stärkerer Zusatz zur sexuellen Aggression führt vom Liebhaber zum Lustmörder, eine starke Herabsetzung des aggressiven Faktors macht ihn scheu oder impotent» (*Abriss*, GW XVII, 71).

τῆς φροϋδικῆς «μυθολογίας», πού συνάντησε σοβαρές ἐπιφυλάξεις κι ἐπικρίσεις μέσα στὸν ἴδιο τὸ χῶρο τῆς ψυχανάλυσης. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ πὼς ἡ φροϋδικὴ ὑπόθεση γιὰ τὸν ἔρωτα καὶ τὸ θάνατο, τὶς δυὸ «οὐράνιες δυνάμεις» (himmlische Mächte), ὅπως χαρακτηρίζονται στὸ τέλος τοῦ δοκιμίου *Das Unbehagen in der Kultur*²⁰, εἶναι, κατὰ τὴν ὁμολογία τοῦ ἴδιου τοῦ Freud, μιὰ ἐπανεκδοσὴ τῆς ἐμπεδόκλειας θεωρίας τῆς *Φιλότητος* καὶ τοῦ *Νείκου*, πού διέπουν τὴν ἔνωση καὶ τὸ χωρισμὸ τῶν ὀϊζωμάτων²¹.

Οἱ ὁρμὲς ὑπακούουν, καθὼς εἶδαμε, στὴν ἀρχὴ τῆς διατήρησης τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας σ' ἓνα σταθερὸ ἐπίπεδο. Γι' αὐτὸ κάθε διέγερση σὰν συσσώρευση ἐνέργειας ἔχει ὡς συνέπεια τὴν ἀναζήτησιν τρόπων μείωσης τῆς ἔντασης, πού προκλήθηκε ἀπ' τὴ συσσώρευση αὐτή. Ἡ τιθάσσευση τοῦ δυναμικοῦ τῶν ὁρμῶν, ἡ «τύχη τῶν ὁρμῶν» (Triebschicksale) κατὰ τὴ φροϋδικὴ ὁρολογία, πραγματοποιεῖται ὑπὸ τρεῖς μορφές:

1) μὲ τὴ διαδικασία τῆς ἐκκένωσης, πού ἐπιφέρει τὴν ἱκανοποίησιν ἢ τοὺς (Befriedigung), ἄμεση ἢ ἔμμεση.

2) μὲ τὴ διαδικασία τῆς ἀπαγόρευσης καὶ καταστολῆς, πού τὶς ἀπωθεῖ στὸ ἀσυνείδητο (Verdrängung), καὶ

3) μὲ τὴ διαδικασία τῆς διοχέτευσης πρὸς περιοχὲς ἔξω ἀπ' τὴ σφαῖρα ἄμεσης ἐπιρροῆς τῆς Libido, πού ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἐξιδανίκευση (Sublimierung).

A.— Στὴν πρώτη φάση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὴ βρεφικὴ ἡλικία, ὁλόκληρος ὁ ψυχισμὸς δεσπόζεται ἀπὸ ἀσυνείδητες λειτουργίες, πού ἀποτελοῦν τὸ λεγόμενο πρωτογενὲς ψυχικὸ σύστημα (Primärsystem, Primärvorgang). Τὸ σύστημα αὐτὸ διέπεται ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς (Lustprinzip), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάθε ἐκδήλωση τῶν ὁρμῶν ἐπιζητεῖ τὴν ἄμεση ἱκανοποίησίν της. Κάτι τέτοιο εἶναι δυνατό στὴν ἀρχικὴ φάση τῆς ζωῆς, ὅπου ἡ μητέρα ἱκανοποιεῖ ὅλες ἀνεξαίρετα τὶς ἐπιθυμίες τοῦ βρέφους.

20. GW XIV, 506.

21. Ἐμπεδ., Ἀπ. 17, 6-8:

καὶ ταῦτ' ἀλλάσσοντα διαμπερὲς οὐδαμὰ λήγει,
ἄλλοτε μὲν Φιλότῃτι συνερχόμεν' εἰς ἓν ἅπαντα,
ἄλλοτε δ' αὖ δίχ' ἕκαστα φορεύμενα Νείκεος ἔχθει.

«Die beiden Grundprinzipien des Empedokles — φιλία und νεῖκος — sind dem Namen wie der Funktion nach das Gleiche wie unsere beiden Urtriebe Eros und Destruktion» (*Die endliche und die unendliche Analyse*, GW XVI, 92). — *Abriss der Psychoanalyse*, GW XVII, 71 n. 2.

Με τὴν ἐξοδο ἀπ' τὸ βρεφικὸ στάδιο καὶ τὴν ἐνηλικίωση, τὸ βάρος τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου γίνεται ὅλο καὶ πιὸ αἰσθητό. Ἡ ἄμεση ἱκανοποίηση τῶν ὁρμῶν προσκρούει τώρα στὴν ἀντίσταση τῆς πραγματικότητας ὑπὸ τὴ διττὴ της μορφή, φυσικὴ καὶ πολιτιστικὴ. Προκύπτει ἔτσι ἡ ἀνάγκη προσαρμογῆς στοὺς ὅρους καὶ τὶς συνθήκες τῆς πραγματικότητας ποὺ ἔχει σὰν συνέπεια τὴν παραίτηση ἀπ' τὴν ἄμεση ἱκανοποίηση, τὴν ἀναβολὴ τῆς πλήρωσης τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τὴν ἐξέυρεση μέσων, ποὺ νὰ κάνουν ἐφικτὴ τὴν ἱκανοποίησι σ' εὐθετο χρόνο καὶ ὑπὸ κατάλληλες συνθήκες. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς ἀντικαθίσταται τώρα ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας (Realitätsprinzip), ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ἀναπροσαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὲς καὶ τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀναπροσαρμογὴ αὕτὴ εἶναι οὐσιαστικὰ διαφύλαξη τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς χάρις στὴ στρατηγικὴ ἀντικατάστασις τῆς ἐπισφαλοῦς ἄμεσης μὲ τὴν ἀσφαλὴ ἔμμεση ἱκανοποίηση.

Ἡ συνάντησις καὶ ἀντιμέτρησις μὲ τὴν πραγματικότητα συνεπάγεται τὴν ἀνάπτυξη τοῦ δευτερογενοῦς ψυχικοῦ συστήματος (Sekundärsystem, Sekundärvorgang): τῆς σκέψης, τῆς προσοχῆς, τῆς μνήμης, τῆς σύμμορφης μὲ τὴν πραγματικότητα πράξεως. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν δευτερογενῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, μηχανισμῶν ἀντίρροπων στὴν τυφλὴ δυναμικότητα τῶν ὁρμῶν, κάνει δυνατὴ τὴν ἀναβολὴ τῆς ἐκκένωσης καὶ ἐνισχύει τὴν ἀνθεκτικότητα τοῦ ψυχισμοῦ στὴ συσσώρευσις τῆς διέγερσης.

Ὁ Freud συνδέει μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας τὴν ἀνάπτυξη τῶν διαφόρων μορφῶν τοῦ πολιτισμοῦ²² πού, ὑπὸ τὸ ψυχαναλυτικὸ πρίσμα, μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ σὰν ἐξέυρεση μέσων ἔμμεσης ἱκανοποίησης τῶν ὁρμῶν, σ' ἀντιστάθμισις τῆς ἄμεσης ἱκανοποίησός τους ποὺ δυσχεραίνεται, ἂν ὄχι γίνεται συχνὰ ἀδύνατη, μέσ' ἀπὸ τὸ πλέγμα τῆς πραγματικότητας. Ἐτσι ἡ θρησκεία διδάσκει τὴν παραίτηση ἀπ' τὶς «ἐπισφαλεῖς» χαρὲς τοῦ κόσμου αὐτοῦ μὲ τὴν ὑπόσχεσις παροχῆς «ἀσφαλῶν» ἡδονῶν πνευματικῆς ὕφους σὲ μιὰν «ἄλλῃ ζωῇ», ποὺ λειτουργεῖ σὰν συμμετρικὸ ἀντιστάθμισμα τῆς παρούσας. Ὁ ἀσκητισμὸς εἶναι ἡ ὥς τὶς ἀκραΐες τῆς συνέπειας πραγματοποίησης τῆς παραίτησις αὐτῆς πού, σὲ ἐποχὲς ἀνθούσας θρησκευτικότητας, πῆρε τὴν ὁριακὴ μορφή τῆς «contemptio mundi». Ἡ ἐπιστήμη τείνει στὴν πλήρη ὑποταγὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς ὑπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας χάρις στὴ γνώσις τῆς δομῆς τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐκπόνησις τῆς τεχνικῆς, ποὺ δημιουργεῖ τὰ μέσα μιᾶς ἀσφαλοῦς ἔμμεσης ἱκανοποίησης. Ἡ ἀγωγὴ διαμορφώνει τὸ ἐγώ, προσαρμόζοντάς το στὶς ἐπιταγὲς τῆς πραγματικότητας: ὁ αὐτοέλεγχος, ἡ ἔλλογι σκέψις, ἡ ἐκπόνησις κανόνων συμπεριφορᾶς μέσα

22. Πρβλ. Daniel Lagache, ὁ.π., σελ. 22.

στά πλέγματα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων εἶναι ἀκριβῶς μορφές κατίσχυσης τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας.

Β.— Ἡ δεύτερη μορφή τιθάσσευσης τοῦ δυναμικοῦ τῶν ὁρμῶν εἶναι ἡ ἄρνηση ἱκανοποίησής τους κι ἡ ἀπώθησή τους στοῦ ἀσυνείδητο (*Verdrängung*). Ἡ πρώτη ἐμπειρία καταστολῆς κι ἀπώθησης τῶν ὁρμῶν στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ψυχικὴ διαδικασία, ποὺ συντελεῖται στὰ πλαίσια τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος (*Ödipuskomplex*).

Ὅπως εἶναι γνωστό, γιὰ τὴν ἐκπόνηση τῆς περιλάλητης αὐτῆς ἔννοιας, στὴν ὁποία περιορίζουν συχνὰ ὁλόκληρο τὸ περιεχόμενο τῆς ψυχανάλυσης οἱ κάθε λογῆς ἀπλουστεύσεις καὶ παραποιήσεις τοῦ φρουδικοῦ ἔργου, ὁ Freud στηρίχτηκε στὸν ἀρχαῖο μῦθο κι ἰδιαίτερα στὴ σοφόκλεια ἐκδοσὴ του, ὅπως ἐκτίθεται στὴν τραγωδίᾳ *Οἰδίπους τύραννος*²³. Ὁ Freud νομίζει πὼς ὁ τεράστιος δραματικὸς φορτισμὸς τῆς σοφόκλειας τραγωδίας, ποὺ δὲν ἔχει ὑποστει ἀλλοίωση ἀπ' τὴν ἀρχαία ἐποχὴ ὡς σήμερα, ἔγκειται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μοίρα τοῦ Οἰδίποδα μᾶς ἀγγίζει βαθιά, γιατί θὰ μπορούσε νᾶταν καὶ δική μας: ὁ Οἰδίποδας ἐκπλήρωσε τὶς δυὸ ἐπιθυμίες, ποὺ ἐμεῖς καταστείλαμε κι ἀπωθήσαμε στοῦ ἀσυνείδητο, τὸ φόνο τοῦ πατέρα καὶ τὴν κατάκτηση τῆς μητέρας²⁴. Μιλώντας ἔτσι γιὰ τὴν δραματικότητα τοῦ ἀρχαίου μύθου, ὁ Freud προτείνει μιὰ ψυχαναλυτικὴ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας τῆς καθαρσης τῶν παθημάτων²⁵. Θὰ πρέπει νὰ ὑπενθυμιστεῖ στὴ συνάρτηση αὐτὴ πὼς ἡ ψυχανάλυση χαρακτηρίστηκε ἀρχικὰ σὰν «καθαριστικὴ μέθοδος θεραπείας» (*kathartische Behandlungsmethode*). Ἐπὶ πλέον ἔχομε ἐδῶ τὶς πρῶτες καταβολές τῆς θεωρίας τοῦ συλλογικοῦ ἀσυνείδητου, ποὺ θ' ἀναπτύξει ἀργότερα ὁ C.- G. Jung.

Τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα εἶναι ἡ τριπολικὴ σχέση, ποὺ δημιουργεῖται ἀνάμεσα στοῦ παιδὶ καὶ τοὺς γονεῖς κατὰ τὴ λεγόμενη φαλλικὴ φάση τῆς

23. Ὁ Freud ἀνάλυσε τὸν οἰδιπόδειο μῦθο στοῦ πρῶτο μεγάλου θεωρητικοῦ τοῦ ἔργου, τὴν «Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων» (*Die Traumdeutung*, 1900, GW II/III, 267-270).

24. *Die Traumdeutung*, GW II/III, 269.— Paul Ricoeur, *De l'interprétation*, 495 κ.έ. Τοῦ ἴδιου, *Le conflit des interprétations*, 115-118.— Γιὰ τὸν Ricoeur, ἡ σοφόκλεια τραγωδία, καὶ τὸ ἔργο τέχνης γενικά, ἔχει ἐπὶ πλέον μιὰν ἄλλη σπουδαιότερη σημασία ποὺ δὲν διεῖδε ὁ Freud: τὴ διάσταση συμβόλου τῆς συνθετικῆς ὀρίμανσης καὶ συγκρότησης τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας: «C'est un symbole prospectif de la synthèse personnelle et de l'avenir de l'homme, plutôt qu'un symptôme régressif de ses conflits non résolus (...). La création par Sophocle du personnage d'Oedipe n'est pas la simple manifestation du drame infantile qui porte son nom, mais l'invention d'un symbole neuf de la douleur de la conscience de soi. Ce symbole ne répète pas notre enfance, mais explore notre vie adulte» (*Le conflit des interprétations*, 141).

25. Ἀριστ. *Ποιητικὴ* 1449 b 27-28.

ανάπτυξής του, ανάμεσα στο 3ο και το 5ο έτος της ηλικίας του. Το αγόρι —καί, με σχετικές διαφοροποιήσεις, το κορίτσι στην ανάλογη αντιστροφή των όρων της σχέσης— αισθάνεται σεξουαλική έλξη προς τη μητέρα, συνέπεια της οποίας είναι ή ανάπτυξη ασυναίσθητων διαθέσεων εξουδετέρωσης του πατέρα, που εμφανίζεται σαν εμπόδιο στη δημιουργία αποκλειστικών σχέσεων με τη μητέρα και γίνεται έτσι αντίπαλος κι έχθρός του.

Οί «φονικές φαντασιώσεις» του αγοριού εις βάρος του πατέρα δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν απ' την άνιση σχέση δυνάμεων μεταξύ τους. Το παιδί αισθάνεται τη συντριπτική υπεροχή του πατέρα απέναντί του και φοβάται μήπως επισύρει την εκδίκησή του για τις αίμομικτικές του επιθυμίες. Έτσι γεννιέται μέσα του το *α γ χ ο ς τ ο υ ε υ ν ο υ χ ι σ μ ο υ*, συνέπεια του οποίου είναι ή παραίτηση απ' τη μητέρα σαν σεξουαλικό αντικείμενο κι ή καταστολή της επιθυμίας απέναντί της. 'Ο «νόμος του πατέρα» δρᾷ, λοιπόν, ανασταλτικά σαν απαγόρευση της αίμομιξίας. Αυτή είναι ή πρώτη σοβαρή αντιμετώπιση του παιδιού με την πολιτιστική πραγματικότητα²⁶ υπό τη μορφή επιβολής των πρώτων φραγμών στην ελεύθερη εκδήλωση των επιθυμιών του. 'Η αντιμετώπιση αυτή συνεπάγεται το σχηματισμό του πρώτου πυρήνα του ασυνείδητου. Στην περίπτωση όμαλης ανάπτυξης του παιδικού ψυχισμού συντελείται, σε μιᾷ δεύτερη φάση, ή προσοικείωση κι ή έσωτερίκευση της πατρικής απαγόρευσης, που οδηγεί σε ταύτιση με τόν πατέρα, πέρα απ' τη σεξουαλική συντεταγμένη. 'Η ταύτιση αυτή σημαίνει συνάμα την ἄρση της οίδιπόδειας σχέσης (Untergang des Ödipuskomplexes)²⁷.

'Η οίδιπόδεια σχέση είναι αναπόσπαστο μέρος της ώριμανσης του παιδικού ψυχισμού. 'Η όμαλή υπέρβασή της είναι ό απαραίτητος όρος

26. Σύμφωνα με μιᾷ περίεργη φροϋδική υπόθεση, ή πρώτη αντιμετώπιση του ανθρώπου με τη φυσική πραγματικότητα συμπίπτει με την είσοδό του στη ζωή: ή αποκοπή απ' το μητρικό σῶμα που συντελείται με τη γέννηση, είναι ό πρώτος βιολογικής φύσης, τραυματισμός του ανθρώπου (Urtrauma, Geburtstrauma). 'Ο Freud παράλαβε την ιδέα αυτή απ' τόν Otto Rank (*Das Trauma der Geburt*, 1924) (*Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, 1905, GW V, 128 n.— *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1932, XV, 94).— Με τη γέννηση θραύεται μιᾷ ἀρχέγονη ένότητα, κι όλος ό κατοπινός μόχθος του ανθρώπου είναι ουσιαστικά προσπάθεια αὐτονόμησής του, δηλ. ἀπόκτησης μιᾷς δεύτερης, συνειδητῆς, προσωπικῆς ένότητας. 'Απ' την ἄλλη μεριά, ή όρμη προς θάνατο τείνει στην αποκατάσταση της πρώτης εκείνης χαμένης ένότητας. Για την υπόθεση του «ἀρχέγονου τραυματισμοῦ»: *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* 1917, GW XI, 411, 422.— «Das Angsterlebnis der Geburt (ist) das Vorbild aller späteren Gefahrensituationen» (*Neue Folge...* GW XV, 94).— «Das Erleben der Geburt hat uns wahrscheinlich den Affektausdruck, den wir Angst heissen, hinterlassen» (*Beiträge zur Psychologie des Liebeslebens*, 1910, GW VIII, 76).

27. *Der Untergang des Ödipuskomplexes*, 1924, GW XIII, 393-402.

είσόδου στη συνειδητή ζωή, όπου η ικανοποίηση της επιθυμίας δεν είναι ανεξάρτητη απ' τον περιορισμό της απ' τους πολιτιστικούς φραγμούς, πρό-τυπο και πρώτη έκφραση των οποίων αποτελεί ο νόμος του πατέρα. Αντί-θετα, η ελαττωματική άρση της οιδιπόδειας σχέσης γίνεται πηγή νεύρω-σης, με απρόβλεπτες συνέπειες για τη μετέπειτα ανάπτυξη της ψυχικής ζωής του ατόμου. Τέτοια ανωμαλία είναι η ανεπαρκής απο-προσωποποίηση του υπερεγώ, που διατηρεί τη μορφή μιᾶς προλογικής, αρχαϊκής κι ανθρωπο-μορφικής οντότητας, η οποία καταδυναστεύει όλη τη ζωή του υποκειμέ-νου: τὸ φάσμα ἑνὸς τυραννικοῦ κι ἀδυσώπητου πατέρα ἐγκαθίσταται στὰ μύχια τοῦ ψυχισμοῦ κι ὑπαγορεύει τὶς πράξεις καὶ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ατόμου γιὰ ὅλη του τὴ ζωή.

Αὐτὴ ἡ ἰδιότυπη μορφή στέρησης (Versagung) ποὺ ἐπιβάλλει ὁ νόμος τοῦ πατέρα, στέρησης ικανοποίησης τῆς ὁρμῆς ποὺ ἀπωθεῖται στὸ χῶρο τοῦ ἀσυνείδητου, συνιστᾷ τὸ μηχανισμό τῆς ἀ π α γ ὁ ρ ε υ σ η ς ἢ ἄ π ω σ η ς (Verdrängung). Στὸν πρῶτο πυρήνα ἀπωθημένης ὁρμῆς προστίθενται ἐνδεχομένως ἀργότερα κι ἄλλες καταστολές ἐπιθυμιῶν, ποὺ ὑφίσταται ὁ ψυχισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὶς πολιτιστικὲς ἀπαγορεύσεις. Θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ πὼς αὐτὸ ποὺ καταστέλλεται κι ἀπωθεῖται ἔξω ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς συνείδησης δὲν εἶναι ἡ ὁρμὴ καθαυτὴν, ἀλλὰ κυρίως ὁ συγκινησια-κὸς φορτισμὸς, ποὺ τὴ συνοδεύει καὶ ποὺ ὁ Freud ὀνόμασε μὲ τὸ δυσμετά-φραστο ὄρο Affekt.

Θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἄπωση εἶναι ἓνα εἶδος λ ή θ η ς, ἀ μ ν η σ ί α ς, ποὺ παρουσιάζει ὅμως μιὰ χαρακτηριστικὴ ἰδιο-τυπία: οἱ ἀπωθημένες ὁρμές δὲν ἐξαφανίζονται ἀπ' τὴν ψυχικὴ ζωή, ἡ λήθη δὲν εἶναι ἀπόσβεση. Ἐλλοχεύουν κατὰ κάποιο τρόπο σὲ σκοτεινὲς κι ἀπρό-σιτες περιοχὲς τοῦ ψυχισμοῦ, διάγουν ἐκεῖ αὐτόνομη ζωή κι ἐπενδύονται μὲ ἰδιαίτερη ἐνέργεια, ποὺ διαταράσσει τὴν ψυχικὴ ἰσορροπία. Ἡ ἐπανεμ-φάνισή τους, ἡ λεγόμενη «ἐπιστροφή τοῦ ἀπωθημένου» (Wiederkehr des Verdrängten), γίνεται ὑπὸ τὴ μεταμφίεση τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων καὶ τῶν ὀνείρων. Τὸ σύνολο τῶν ἀπωθημένων ὁρμῶν, ποὺ «δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα» νᾶρθουν στὸ φῶς τῆς διαυγοῦς συνείδησης κι ἐνεργοῦν ἔμμεσα σὰν συντελεστὲς ψυχικῶν διαταραχῶν, ἀποτελοῦν τὸ ἀσυνείδητο (das Unbewusste).

Σύμφωνα μ' ὅσα εἰπώθηκαν ὡς τώρα σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸ οιδιπόδειο σύμπλεγμα, ἡ φροϋδικὴ «προσωπολογία» ἀποδίδει ἀποφασιστικὴ σημασία στὰ τρία ὡς πέντε πρῶτα χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ὁ σχηματισμὸς τῆς προσωπικότητας, ποὺ συντελεῖται στὴν περίοδο αὐτὴ, φαίνεται σὰν ἀποτέλεσμα ἀλληλεπίδρασης βιολογικῶν καὶ ψυχο-κοινωνικῶν παραγόν-των στὰ πλαίσια τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος, φορέα καὶ μέσου μετά-δοσης τῆς κουλτούρας.

Ἔτσι ἡ μορφή τοῦ πανσεξουαλισμοῦ, ποὺ ἐπιρρίφτηκε συχνὰ μὲ βιαιότητα στὴν ψυχανάλυση ἀπ' τοὺς ἐπικριτές της, φαίνεται ἄδικη καὶ ἀστήριχτη. Στὴν πραγματικότητα, ἡ δεσπόζουσα ἰδέα τῆς φροϋδικῆς θεωρίας εἶναι ὅτι ἡ θεμελιακὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ, ἡ Libido, σ' ὅλο της τὸ φάσμα ἐκφάνσεων, δὲν ὠριμάζει καὶ δὲν ἐκδηλώνεται παρὰ μέσ' ἀπὸ τὰ πλέγματα τῶν κοινωνικο-πολιτιστικῶν δομῶν, ποὺ συνιστοῦν τοὺς ρυθμιστικοὺς παράγοντες τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας.

Γ.— Ἡ τρίτη μορφή τιθάσσευσης τῶν ὁρμῶν εἶναι οὐσιαστικὰ μιὰ στρατηγικὴ ἀπερωτισμοῦ κι ἐπένδυσης τοῦ δυναμικοῦ τους σὲ δραστηριότητες ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπ' τὴν περιοχὴ ἐκδήλωσης τῆς σεξουαλικότητας καὶ εἶναι ἀντικείμενο θετικῆς κοινωνικῆς ἀποτίμησης. Οἱ δραστηριότητες αὐτές, ποὺ θέτουν σὲ κίνηση πρὸ παντὸς πνευματικές, ἀλλ' ὡς ἓνα βαθμὸ καὶ σωματικές δυνάμεις καὶ δεξιότητες τοῦ ἀτόμου, ἀνάγονται κατὰ κύριο λόγο στὸ χῶρο τῆς διανόησης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης. Στὴ μορφή αὐτὴ ἐλεγχόμενης ἔξω-ερωτικῆς ἐκδήλωσης τῶν ὁρμῶν ὁ Freud ἔδωσε τὸ ὄνομα ἐξιδανίκευσης (Sublimierung)²⁸.

Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται κατὰ κυριολεξία στὴ χημεία —ἰδιαίτερα μὲ τὴ γραφὴ *Sublimation*—, ὅπου σημαίνει τὴ μεταβολὴ μιᾶς ὕλης ἀπ' τὴ στερεὰ μορφή στὴν ἀερίωδη. Τὸ λατινικὸ *sublimis*, ἀπ' τὸ ὁποῖο παράγεται ἐτυμολογικὰ ὁ ὅρος, σημαίνει στὴν αἰσθητικὴ τὸ ὑψηλό, τὸ ἐξαίσιο, σὰν χαρακτηρισμὸ τοῦ ωραίου²⁹. Ἡ φροϋδικὴ χρῆση τοῦ ὅρου συνδυάζει, θὰ λέγαμε, τὴ χημικὴ καὶ τὴν αἰσθητικὴ σημασία.

28. «Der Sexualtrieb... stellt der Kulturarbeit ausserordentlich grosse Kraftmengen zur Verfügung, und dies zwar infolge der bei ihm besonders ausgeprägten Eigentümlichkeit, sein Ziel verschieben zu können, ohne wesentlich an Intensität abzunehmen. Man nennt diese Fähigkeit, das ursprünglich sexuelle Ziel gegen ein anderes, nicht mehr sexuelles, aber psychisch mit ihm verwandtes, zu vertauschen, die Fähigkeit zur Sublimierung» (*Die «kulturelle» Sexualmoral und die moderne Nervosität*, 1908, GW VII, 150).— «Eine gewisse Art von Modifikation des Ziels und Wechsel des Objekts, bei der unsere soziale Wertung in Betracht kommt, zeichnen wir als Sublimierung aus» (*Neue Folge...*, GW XV, 103).

Ἡ ἐλληνικὴ ἀπόδοση —ἐξιδανίκευση— τοῦ γερμανικοῦ ὅρου εἶναι ἀνακριβής. Ὁ ὅρος ἐξιδανίκευση ἀντιστοιχεῖ στὸ φροϋδικὸ *Idealisierung* ποὺ διαφέρει ἀπ' τὴ *Sublimierung* καὶ σημαίνει ἐξύψωση κι ὑπερτίμηση τοῦ ἀγαπώμενου προσώπου (π.χ. τοῦ ἐρωτικοῦ ἀντικειμένου ἢ τῶν γονέων).— «Die Sublimierung ist ein Prozess an der Objektlibido und besteht darin, dass sich der Trieb auf ein anderes, von der sexuellen Befriedigung entferntes Ziel wirft;... Die Idealisierung ist ein Vorgang mit dem Objekt, durch welchen dieses ohne Änderung seiner Natur vergrössert und psychisch erhöht wird» (*Zur Einführung des Narzissmus*, 1914, GW X, 161).

29. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς φαίνεται νὰ ἀνάγεται στὴν πραγματεία *Περὶ ὕψους*, ποὺ ἀποδόθηκε ἐσφαλμένα στὸν νεοπλατωνικὸ Λογγίνο (213-273 μ.Χ.).

Δυὸ βασικὲς λειτουργίες χαρακτηρίζουν τὴ διαδικασία τῆς ἐξιδανίκευσης: ἀπ' τὴ μιὰ μεριά, ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ τῆς ὁρμῆς πού, μετατοπιζόμενος ἀπ' τὸ σεξουαλικὸ στὸν πνευματικὸ χῶρο, μεταμορφώνεται στὴν ἐπιτέλεση ἑνὸς κοινωνικὰ ἀποδεκτοῦ κι ὠφέλιμου ἔργου, κι ἀπ' τὴν ἄλλη, ἡ ἀντισταθμιστικὴ ἱκανοποίηση πού συνοδεύει τὴν ἐπίτευξη τοῦ καινούργιου σκοποῦ, δηλ. ἡ χαρὰ τῆς δημιουργίας καθαυτὴν κι ἡ χαρὰ τοῦ περατωμένου ἔργου. Ἐπάνω στὴν ἱκανότητα ἐξιδανίκευσης τοῦ δυναμικοῦ τῆς Libido ἐδράζεται ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Freud — κι ἡ προσφυγὴ στὸν ὅρο αὐτὸ μ' ὅλο του τὸν ἐννοιολογικὸ φορτισμὸ εἶναι ἓνα πρόσθετο γι' αὐτὸ τεκμήριο — ἀπέδιδε στὴ μεταμόρφωση ἢ, καλύτερα, ἀποπνευματώση αὐτὴ τῆς Libido θετικὴ σημασία, ἔβλεπε μάλιστα σ' αὐτὴ τὴν πιὸ ἀνώδυνη λύση τῆς διένεξης ἀνάμεσα στὴ σεξουαλικότητα καὶ τὸν πολιτισμό. Δεικνύει ὅμως πὼς ἡ βασικὴ τῆς ἀνεπάρκεια ἔγκειται στὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἱκανότητα ἐξιδανίκευσης καὶ παραίτησης ἀπ' τὴν πραγματικὴ ἱκανοποίηση τῶν ὁρμῶν δὲν ἀποτελεῖ καθολικὸ ἀνθρώπινο χαρακτηριστικόν³⁰.

Ὡστόσο ἡ θεωρία τῆς ἐξιδανίκευσης δὲν συνάντησε ὁμόθυμὴ ἀποδοχή, ἀλλὰ προκάλεσε διενέξεις μέσα στοὺς ψυχαναλυτικοὺς κύκλους. Ὁ Wilhelm Reich ἰδιαίτερα στράφηκε ἐναντίον τῆς θετικῆς ἀποτίμησης τῆς ἐξιδανίκευσης, γιατί εἶδε στὴν υἱοθέτηση τῆς ἔννοιας αὐτῆς ὑποχώρηση τῆς ψυχανάλυσης ἀπ' τὶς ἀρχικὲς τῆς θέσεις κι ἀποδυνάμωσή της: γι' αὐτὸν ἡ ψυχανάλυση ἐμπεριέχει ἐκρηκτικὸ δυναμικὸ ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὰ δεσμὰ τοῦ πολιτισμοῦ, πού στηρίζεται κατὰ κύριο λόγο στὴν καταστολὴ τῶν βιολογικῶν ὁρμῶν.

Ἡ ὁργάνωση καὶ λειτουργία τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ ἔγινε ἀντικείμενο διεξοδικῆς μελέτης ἀπὸ μέρους τοῦ Freud, πού πρότεινε ἓναν τριπλὸ «ἀποκρυπτογραφικὸ κώδικα» τῶν ψυχικῶν συμβαμάτων, τρεῖς ὀπτικὲς γωνίες διερεύνεισ τους: τὴ δυναμικὴ, τὴν οἰκονομικὴ καὶ τὴν τοπικὴ θεώρηση.

1) Ἡ δυναμικὴ θεώρηση ἐρμηνεύει τὴν ψυχικὴ ζωὴ σὰν πλέγμα σχέσεων ἀνάμεσα σ' ἀντίρροπες ψυχικὲς δυνάμεις, σχέσεων ἀντιμέτρησης κι ἀλληλεπίδρασης, ἀντίθεσης καὶ σύνθεσης.

2) Ἡ οἰκονομικὴ θεώρηση ἐξετάζει τὶς δρῶσες στὸν ψυχικὸ χῶρο δυνάμεις ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ποσότητος καὶ τῆς ἔντασής τους, δηλ.

30. «Die Schwäche dieser Methode liegt aber darin, dass sie nicht allgemein verwendbar, nur wenigen Menschen zugänglich ist. Sie setzt besondere, im wirksamen Ausmass nicht gerade häufige Anlagen und Begabungen voraus» (*Das Unbehagen in der Kultur*, 1930, GW XIV, 438).

τὰ φαινόμενα τῆς αὔξεσης, τῆς ἐλάττωσης, τοῦ καταμερισμοῦ κλπ. τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας. Μ' ἄλλα λόγια, οἱ ψυχικὲς δυνάμεις ὑπακούουν, σύμφωνα μὲ τὴ θεώρηση αὐτή, σὲ μιὰν ἐσωτερικὴ οἰκονομία.

3) Ἡ τοπικὴ θεώρηση, τέλος, εἶναι ἓνα εἶδος «γεωγραφικῆς» παράστασης τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, τὸ σύνολο τῶν ὁποίων συνιστᾷ τὸν ψυχικὸ «χῶρο». Ὁ ὅρος «τοπικὴ» δὲν ἐκλαμβάνεται ἐδῶ κυριολεκτικά, σὰν νὰ πρόκειταν γιὰ συγκεκριμένες ἐντοπίσεις καὶ ζῶνες τῆς ψυχικῆς ζωῆς μὲ ὀργανικὸ ὑπόβαθρο, ἀλλὰ σὲ μεταφορικὴ ἐκδοχή: ἡ τοπικὴ θεώρηση εἶναι μιὰ μεταφορικὴ παράσταση τοῦ ψυχικοῦ «τοπίου», ποὺ καταμερίζεται κατὰ κάποιο τρόπο σὲ ἰδιαίτερες περιοχὲς δράσης τῶν ψυχικῶν δυνάμεων³¹.

Οἱ τρεῖς αὐτὲς θεωρήσεις τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ποὺ καλύπτουν τὸ θεωρητικὸ πεδίο τῆς ψυχανάλυσης, ἀποτελοῦν τὴ φροῦδική μεταψυχολογία³². Ὁ ὅρος, πλάσμενος κατὰ τὸ πρότυπο «μεταφυσικὴ», ὑποδηλώνει τὴ φροῦδική φιλοδοξία ν' ἀντιστρέψει τὴ μεταφυσικὴ καὶ νὰ μεταγράψει τὴν ὑπεραισθητὴ πραγματικότητα τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας σὲ ψυχολογία τοῦ ἀσυνείδητου³³. Ἡ μεταψυχολογία ἐπιδιώκει νὰ ὀδηγήσει «πίσω ἀπ' τὴ συνείδηση»³⁴ καὶ ν' ἀποσαφηνίσει τίς κατηγορίες καὶ τίς

31. «Streng genommen brauchen wir die Annahme einer wirklich räumlichen Anordnung der psychischen Systeme nicht zu machen. Es genügt uns, wenn eine feste Reihenfolge dadurch hergestellt wird, dass bei gewissen psychischen Vorgängen die Systeme in einer bestimmten zeitlichen Folge von der Erregung durchlaufen werden» (*Die Traumdeutung*, 1900, II/III, 542).

32. «Ich schlage vor, dass es eine metapsychologische Darstellung genannt werden soll, wenn es uns gelingt, einen psychischen Vorgang nach seinen dynamischen, topischen und ökonomischen Beziehungen zu beschreiben» (*Das Unbewusste*, 1915, GW X, 281).— Ἡ φροῦδική μεταψυχολογία ἐκτίθεται κυρίως στὰ κείμενα: *Triebe und Triebschicksale*, 1915, GW X, 209-232.— *Die Verdrängung*, 1915, GW X, 247-261.— *Das Unbewusste*, 1915, GW X, 263-303.— *Metapsychologische Ergänzungen zur Traumlehre*, 1917, GW X, 411-426.— *Trauer und Melancholie*, 1917, GW X, 427-446.

33. «Ich glaube in der Tat, dass ein grosses Stück der mythologischen Weltauffassung, die weit bis in die modernsten Religionen hinein reicht, nichts anderes ist als in die Aussenwelt projizierte Psychologie. Die dunkle Erkenntnis (sozusagen endopsychische Wahrnehmung) psychischer Faktoren und Verhältnisse des Unbewussten spiegelt sich... in der Konstruktion einer übersinnlichen Realität, welche von der Wissenschaft in Psychologie des Unbewussten zurückverwandelt werden soll. Man könnte sich getrauen, die Mythen vom Paradies und Sündenfall, von Gott, vom Guten und Bösen, von der Unsterblichkeit u.dgl. in solcher Weise aufzulösen, die Metaphysik in Metapsychologie umzusetzen» (*Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, 1901, GW IV, 287-288).— Ὁ Freud ἐπιδιώκει στὸ χῶρο τῆς ψυχανάλυσης τοὺς ἴδιους στόχους μὲ τὸν Feuerbach στὸ πεδίο τῆς φιλοσοφίας: τὴν ἀναγωγή τῆς θρησκείας σὲ ἀνθρωπολογία.

34. *Aus den Anfängen der Psychoanalyse*, γράμμα τῆς 10.3.1898. Ὁ.π., σελ. 211.

υποθέσεις, πάνω στις οποίες εδράζεται το οικοδόμημα της ψυχανάλυσης ως γενικής θεωρίας των ψυχικών συμβαμάτων³⁵.

Τὸν κύριο ἄξονα τῆς μεταψυχολογίας ἀποτελεῖ ἡ τρίτη θεώρηση τοῦ ψυχισμοῦ, ἡ τοπικὴ³⁶. Ὁ Freud ἔδωσε, ἀνάλογα μὲ τὰ στάδια ἐκπόνησης τῆς ψυχανάλυσης, δυὸ διαφορετικὲς διατυπώσεις τῆς τοπικῆς ποὺ χαρακτηρίζονται σὰν π ρ ὶ τ η (erste Topik) καὶ δ ε ὕ τ ε ρ η τ ο π ι κ ῆ (zweite Topik). Ἡ πρώτη τοπικὴ ἐκτίθεται στὸ 7ο κεφάλαιο τῆς «Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων» (*Die Traumdeutung*, 1900). Ἡ δευτέρη τοπικὴ θεμελιώνεται ἀπὸ τὸ 1900 κι ὕστερα καὶ βρίσκει τὴ θεωρητικὴ της ἐκφραση στὰ κείμενα «Τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ἀσυνείδητο» (*Das Ich und das Es*, 1923) καὶ «Σύνοψη τῆς ψυχανάλυσης» (*Abriss der Psychoanalyse*, 1938).

Σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη τοπικὴ, οἱ ψυχικὲς δυνάμεις ὁργανώνονται σὲ δυὸ χωριστοὺς μηχανισμούς, δυὸ σ υ σ τ ῆ μ α τ α (Systeme): τὸ ἀ σ υ ν - ε ἰ δ η τ ο (Unbewusst) καὶ τὸ π ρ ο σ υ ν ε ι δ η τ ὸ - σ υ ν ε ι δ η τ ὸ (Vor-bewusst - Bewusst).

α) Τὸ ἀ σ υ ν ε ἰ δ η τ ο ἀποτελεῖται ἀπ' τὶς ὁρμὲς καὶ τὶς ἀναμνήσεις τραυματικῶν συμβαμάτων, ποὺ ἐξωθήθηκαν ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς συνείδησης. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικά, τὸ περιεχόμενο καὶ τὶς ἐκφάνσεις του θὰ γίνεи διεξοδικότερος λόγος στὴ συνέχεια.

β) Τὸ π ρ ο σ υ ν ε ι δ η τ ὸ - σ υ ν ε ι δ η τ ὸ εἶναι ἡ ἔδρα τῶν «δευτερογενῶν λειτουργιῶν», ποὺ διέπονται ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, δηλ. τῶν κάθε μορφῆς νοητικῶν καὶ βουλευτικῶν διαδικασιῶν καὶ δραστηριοτήτων. Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια τοῦ προσυνειδητοῦ - συνειδητοῦ εἶναι κατὰ

35. *Metapsychologische Ergänzungen zur Traumlehre*, GW X, 412 n. 1.— «C'est à quelque distance des faits que la métapsychologie s'élabore comme une conceptualisation théorique qui raisonne sur des modèles en visant à l'explication causale et à la formation d'hypothèses, dans un esprit généralement naturaliste: c'est en somme une psychanalyse générale» (Daniel Lagache, ὁ.π., σ. 18).

36. Ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Freud, χρησιμοποιοῦ στὴ συνέχεια τὸν ὅρο σὰν οὐσιαστικό, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν κλασικῶν ὄρων «μεταφυσικὴ», «διαλεκτικὴ», «μηχανικὴ», ἢ τῶν νεολογισμῶν «θεματικὴ», «προβληματικὴ», ποὺ ἀρχίζουν νὰ πολιτογραφοῦνται στὸ ἐλληνικὸ λεξιλόγιο. Ὁ ὅρος ἄλλωστε, ἔχει ἤδη υἱοθετηθεῖ ἀπ' τὴ νομικὴ γλώσσα (Πρβλ. Γ. Γ. Μητσόπουλος, *Τοπικὴ καὶ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου* στὸ *Ἀφιέρωμα στὸν Κωνσταντῖνο Τσάτσο*, Ἀθῆναι 1980, σελ. 519-555).— Ἡ φροϋδικὴ Topik εἶναι μιὰ «ἐπανεκδοση», σὲ διαφορετικὴ ἐννοιολογικὴ φόρτιση, ἐνὸς ὅρου μὲ μακριὰ φιλοσοφικὴ παράδοση. Ὁ ὅρος ἔδωσε, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸν τίτλο [στὰ *Τοπικά* τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ ὁ Kant διακρίνει ἀνάμεσα στὴν ἀριστοτελικὴ «logische Topik» καὶ τὴ δική του «transzendente Topik», ποὺ ὀρίζει ὡς ἐξῆς: «Eine Lehre, die vor Erschleichungen des reinen Verstandes und daraus entspringenden Blendwerken gründlich bewahren würde, indem sie jederzeit unterschiede, welcher Erkenntniskraft die Begriffe eigentlich angehören» (*Kritik der reinen Vernunft*, B 324.— Imm. Kant, *Werke in sechs Bänden*, hrsg. von Wilhelm Weischedel, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1975, Bd. II, 291).

κάποιο τρόπο τιθαστευμένη σύμφωνα με τούς κανόνες τῆς λογικῆς καὶ δρᾷ ἀνασταλτικὰ πάνω στὶς ὁρμές, ἀναβάλλοντας ἢ ματαιώνοντας τὴν ἐκκένωσή τους. Ἡ βασικὴ λειτουργία τοῦ προσυνειδητοῦ - συνειδητοῦ εἶναι ἡ προσαρμογὴ τοῦ ψυχισμοῦ στὶς ἀξιώσεις τῆς πραγματικότητας. Ὁ διαφορισμὸς σὲ προσυνειδητὸ καὶ συνειδητὸ στὰ πλαίσια τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἔχει τὴν ἐξῆς σημασία: σὲ μιὰ δοσμένη στιγμή, ὀρισμένες λειτουργίες τοῦ συστήματος δραστηριοποιοῦνται καὶ κατέχουν τὸ προσκήνιο τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ἡ «ἐν ἐνεργείᾳ» ἀκραία αὐτὴ περιοχὴ τοῦ συστήματος ἀποτελεῖ τὸ σ υ ν ε ι δ η τ ό. Πρόκειται γιὰ τὴν ψυχικὴ ἐκείνη ἐνέργεια, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐνέργεια κι ἀμεσότητα καὶ ποὺ ἡ κλασικὴ ψυχολογία ὀνόμασε σ υ ν ε ί δ η σ η ³⁷. Τὸ συνειδητὸ εἶναι σχετικὰ περιορισμένο σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἑκτασὴ τοῦ προσυνειδητοῦ, τμῆμα τοῦ ὁποῖου μονάχα προάγεται κάθε φορὰ στὴν περιοχὴ τῆς συνείδησης. Οἱ ὑπόλοιπες μὴ δραστηριοποιημένες δυνάμεις τοῦ προσυνειδητοῦ εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο σὲ κατάστασι διαθεσιμότητας καὶ μποροῦν κάθε στιγμή νὰ «συνειδητοποιηθοῦν» εἴτε αὐθόρμητα, εἴτε ὕστερ' ἀπὸ προσπάθεια τῆς βούλησης. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς τὸ προσυνειδητὸ καὶ τὸ συνειδητὸ εἶναι ἀντίστοιχα δ υ ν ά μ ε ι καὶ ἐ ν ε ρ γ ε ί α συνείδηση. Τὰ ὅρια ἀνάμεσά τους εἶναι ρευστὰ καὶ ἀσαφῆ, καὶ συνοψίζονται σ' ἓνα σύστημα ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ σύνολο τῶν δυνάμεων τοῦ ἐ γ ώ.

Ἀντίθετα, μιὰ σαφὴς ὁροθετικὴ γραμμὴ χωρίζει ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ τὸ ἀσυνείδητο, ἀπ' τὴν ἄλλη τὸ προσυνειδητὸ - συνειδητό, ἡ πρόσβασι στὸ ὁποῖο ἐλέγχεται ἀπὸ μιὰν ἐποπτεύουσα ἀρχή, ποὺ ὁ Freud ἀποκαλεῖ *Zensur* (ἐλεγχος, λογοκρισία). Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δρᾷ σὰν ρυθμιστικὴ λειτουργία τοῦ ἐγώ, ἐπιλέγοντας, ἀπωθώντας ἢ παραμορφώνοντας τὸ ἀσυνείδητο ὑλικό, ποὺ προσεγγίζει στὰ ὅρια τοῦ προσυνειδητοῦ - συνειδητοῦ. Ἐτσι τὸ «κείμενο» ποὺ ἔρχεται στὸ φῶς τῆς συνείδησης δὲν εἶναι τὸ «αὐθεντικὸ» κείμενο τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἀλλ' ἓνα ἀναθεωρημένο, κολοβωμένο καὶ παραχαραγμένο

37. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ συνείδησις εἶναι γιὰ τὴν ψυχολογία ἡ κατ' ἐξοχὴν πνευματικὴ λειτουργία τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὁργανωτικὸ κέντρο τῆς ψυχικῆς ζωῆς ποὺ συνθέτει σὲ μιὰν ὁργανικὴ ἐνότητα τὴν πολλαπλότητα τῶν δεδομένων τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας. Ἡ συνείδησις εἶναι συνάμα τὸ αὐτοσυλλαμβανόμενο ἐγώ ὡς φορέας τῶν ψυχικῶν συμβαμάτων, καὶ τὸ συνειδησιακὸ περιεχόμενο ποὺ ἔχει σὰν πόλο ἀναφορᾶς τὸ ἐγώ (πρβλ. τὸν καντιανὸ ὅρο *Apperzeption*: «Nun können keine Erkenntnisse in uns stattfinden, keine Verknüpfung und Einheit derselben untereinander, ohne diejenige Einheit des Bewusstseins, welche vor allen Datis der Anschauungen vorhergeht, und, worauf in Beziehung, alle Vorstellung von Gegenständen allein möglich ist. Dieses reine ursprüngliche, unwandelbare Bewusstsein will ich nun die transzendente Apperzeption nennen» (*Kritik der reinen Vernunft*, A 107.— Ὁ.π., II, 168).— Γιὰ τὴ γνωσιοθεωρία, συνείδησις εἶναι τὸ γνωρίζον ὑποκείμενο σ' ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ γνωριζόμενο ἀντικείμενο.

κείμενο σύμφωνα με τὰ κριτήρια τοῦ ἐπιτρεπτοῦ κι ἀνεπίτρεπτου ποὺ καθορίζει ἡ ρυθμιστικὴ αὐτὴ ἀρχή. Ἡ ἴδια αὐτὴ ἐποπτεύουσα ἀρχὴ ἀσκεῖ ἓνα χαλαρὸ ἔλεγχο στὸ «κατώφλι» τοῦ συνειδητοῦ, ρυθμίζοντας τὴ συνειδητοποίηση τοῦ προσυνειδητοῦ ὕλικου.

Ἡ πρώτη τοπικὴ εἶχε σὰν δεσπόζοντα πόλο ἀναφορᾶς τὴν ἔννοια τῆς συνείδησης³⁸ καὶ προσέφευγε στὴ χρῆση νοησιαρχικῶν μοντέλων καὶ γνωστικῶν κατηγοριῶν γιὰ τὴν ἐξήγηση τῶν ψυχικῶν διαδικασιῶν. Ἡ μεταγενέστερη ἐξέλιξη τῆς ψυχανάλυσης ὁδήγησε τὸν Freud στὴ διεύρυνση τοῦ πεδίου τοῦ ἀσυνείδητου, μὲ συνέπεια τὴν ἀναθεώρηση τῆς παράστασης τοῦ ψυχικοῦ τοπίου. Ἡ πρώτη τοπικὴ ἀπέδιδε στὸ ἐγὼ (προσυνειδητὸ - συνειδητὸ) ὁρισμένες λειτουργίες, ποὺ ἡ ἀκριβέστερη διερεύνησή τους ἔδειξε πὼς δὲν εἶναι συνειδητές. Τέτοιες λειτουργίες εἶναι οἱ ἀμυντικοὶ μηχανισμοὶ τοῦ ἐγὼ (Abwehrmechanismen), δηλ. τὰ διάφορα μέσα, ποὺ τὸ τελευταῖο αὐτὸ θέτει σὲ ἐφαρμογὴ γιὰ τὴν τιθάσευση καὶ καταστολὴ τῶν ὁρμῶν. Στούς μηχανισμοὺς αὐτοὺς ἀνήκει κατὰ κύριο λόγο ἡ ἀπώθηση (Verdrängung). Ἐτσι τὸ ἀσυνείδητο δὲν περιορίζεται στὸ ἀπωθημένο: ἡ ἴδια ἢ καταστέλλουσα λειτουργία τοῦ ἐγὼ εἶναι ὅχι συνειδητὴ, ἀλλὰ ἀσυνείδητη. Καθὼς ὅμως οἱ μηχανισμοὶ αὐτοὶ εἶναι οὐσιαστικὰ λειτουργίες τοῦ ἐγὼ, τὸ τελευταῖο αὐτὸ εἶναι κατὰ ἓνα μέρος ἀσυνείδητο.

Παρόμοια μετατόπιση πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ἀσυνείδητου ὑφίσταται καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἐλέγχου (Zensur). Ἡ ἰδέα μιᾶς διαχωριστικῆς γραμμῆς στὰ ὅρια τοῦ προσυνειδητοῦ - συνειδητοῦ καὶ τοῦ ἀσυνείδητου, ὅπου ἐλέγχεται ἡ «συνειδητοποίηση» τοῦ ἀσυνείδητου ὕλικου, παραχωρεῖ τὴ θέση τῆς στὴν ἰδέα μιᾶς κατακυρώνουσας καὶ τιμωροῦ αὐθεντίας, ποὺ ἐγκαθίσταται μέσα στὴν περιοχὴ τῆς συνείδησης: ἓνα μέρος τοῦ ἐγὼ ὀρθώνεται ἐναντίον τοῦ ἄλλου σὰν κανονιστικὴ ἀρχὴ ζωῆς καὶ τιμητῆς ἀποφάσεων καὶ πράξεων. Μ' ἄλλα λόγια, ὁ κύριος ρυθμιστικὸς παράγοντας τῆς ψυχικῆς ζωῆς γίνεται τώρα τὸ ἀσυνείδητο, σὲ σημεῖο ποὺ κι αὐτὲς οἱ «καθαρές» νοητικὲς λειτουργίες βυθίζονται σὲ τελευταία ἀνάλυση τὶς ρίζες τους σ' ἓνα ἀσυνείδητο ὑπέδαφος³⁹. Ἐχομε ἐδῶ μιὰν ἐπὶ πλέον ἔκφραση τῆς μονιστικῆς τάσης τῆς φροϋδικῆς θεωρίας, ποὺ ἐπιδιώκει ν' ἀναγάγει ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ σὲ μιὰν ἀρχέγονη ψυχικὴ δύναμη.

Ἡ ἐπέκταση αὐτὴ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀσυνείδητου στὸ σύνολο τῆς

38. Οἱ ὅροι τῆς πρώτης τοπικῆς ἔχουν μ' ἓναν ὁποιοδήποτε τρόπο «συνειδησιακὸ» περιεχόμενο: ἀσυνείδητο, προσυνειδητό, συνειδητό (Πρβλ. J. Laplanche - J. B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse*, Paris, P.U.F., 1968², σελ. 98 σημ. β).

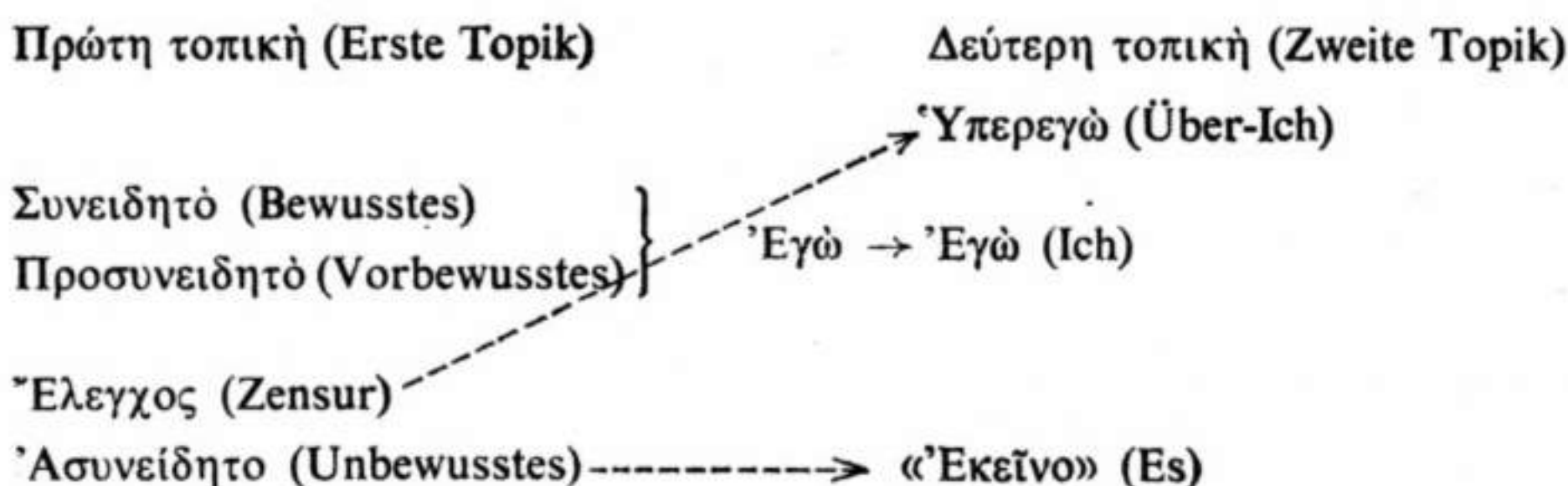
39. «Ce qui relève des expressions les plus élaborées de la conscience psychologique (concepts, idées, volonté, etc.) participe de processus inconscients engagés dans la vie pulsionnelle de chacun: les mécanismes intellectuels eux-mêmes sont redevables de l'activité inconsciente» (Pierre Fedida, *Dictionnaire de la psychanalyse*, Paris, Larousse, 1974, 86).

ψυχικής ζωής ύπονόμειψε την έγκυρότητα της πρώτης τοπικής ως εξηγητικού μοντέλου των ψυχικών μηχανισμών κι όδήγησε στη διατύπωση της δεύτερης τοπικής.

Η δεύτερη τοπική, που επιβάλλεται άπ' τόν 1920 κι ύστερα, αποφασιστική χρονική τομή στην εξέλιξη της φροϋδικής θεωρίας, κατανέμει τόν ανθρώπινο ψυχισμό σέ τρεις άρχές (Instanzen): τόν άσυνείδητο, που παίρνει τώρα την περίεργη όνομασία «έκεϊνο» (Es), τόν έγώ (Ich) και τόν ύπερεγώ (Über-Ich).

Η σύγκριση των δυό τοπικών δείχνει πώς δέν υπάρχει συμμετρική αντιστοιχία μεταξύ τους. Η πρώτη τοπική διακρίνει ανάμεσα στό άσυνείδητο και τόν έγώ (προσυνειδητό - συνειδητό), ή άκραία περιοχή του όποιου (συνειδητό), δηλ. τόν έν έγρηγόρσει και ένεργεία προσυνειδητό, αποτελεί τή συνείδηση. Η δεύτερη τοπική «έντοπίζει» τόν έγώ ανάμεσα στό άσυνείδητο και τόν ύπερεγώ, μέ άνάλογη άναθεώρηση του περιεχομένου και της λειτουργίας του. Η τρίτη άρχή της δεύτερης τοπικής, τόν ύπερεγώ, προήλθε άπ' τόν έλεγχο (Zensur) της πρώτης τοπικής που άυτονομήθηκε κι άναπτύχθηκε σέ κανονιστική άυθεντία και ρυθμιστικό μέγεθος του έγώ⁴⁰.

Οί άμοιβαίες αυτές όμοιότητες κι άποκλίσεις των δυό τοπικών μπορούν νά παρασταθούν μέ τόν ακόλουθο σχήμα:

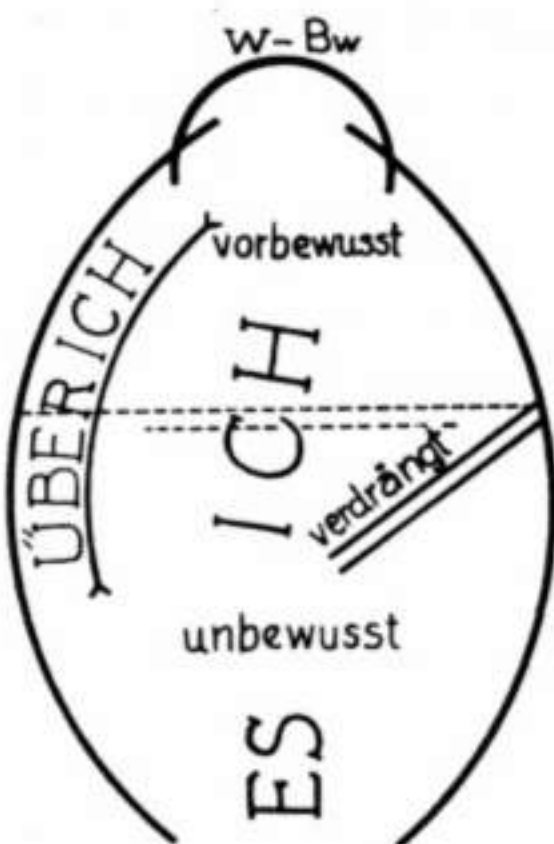

Η πρώτη τοπική παρουσιάζει τήν όργάνωση του ψυχισμού σέ χωριστά «συστήματα», χρησιμοποιώντας τόν χωρο-χρονικό μοντέλο των φυσικών έπιστημών. Η δεύτερη τοπική διαρθρώνει τόν ψυχικό «τοπίο» κατά τόν πρότυπο των διυποκειμενικών σχέσεων: οί «άρχές» που άντικαθιστούν τά «συστήματα» περιγράφονται συχνά σαν ιδιαίτερα πρόσωπα που επικοινωνούν μεταξύ τους⁴¹. Η προσφυγή αυτή στό μοντέλο της διυποκειμενικότητας εξηγεί τόν άνθρωπομορφικό χαρακτήρα της δεύτερης τοπικής.

40. Πρβλ. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1917, GW XI, 444.

41. «Le champ intrasubjectif tend à être conçu sur le modèle de relations intersubjectives, les systèmes sont représentés comme des personnes relativement autonomes dans la personne» (J. Laplanche - J. B. Pontalis, ό.π., σ. 488).

Ἡ ἐκπόνηση τῆς δεύτερης τοπικῆς δὲν ὀδήγησε στὴν ὀριστικὴ ἐγκατάλειψη τῆς πρώτης. Ὁ Freud ἔδωσε κατ' ἐπανάληψη μιὰ συνθετικὴ παράσταση τοῦ ψυχισμοῦ, ὅπου συνυπάρχουν τὰ «συστήματα» τῆς πρώτης τοπικῆς μὲ τὶς «ἀρχές» τῆς δεύτερης⁴². Τέτοιο συγκερασμὸ τῶν δυὸ τοπικῶν ἀποτελεῖ τὸ ἀκόλουθο σχῆμα⁴³:

Οἱ τρεῖς θεμελιακὲς ἔννοιες τῆς μεταψυχολογίας —ἀσυνείδητο, ἐγώ, ὑπερεγώ— ποὺ συνιστοῦν συνάμα τοὺς κύριους ἄξονες τῆς φροϋδικῆς ἀνθρωπολογίας ἀπαιτοῦν μιὰν ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυση.

Τὸ ἀσυνείδητο (das Unbewusste)⁴⁴ ἀποτελεῖ ἀναντίρρητα τὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς ψυ-

42. *Das Ich und das Es*, 1923, GW XIII, 252.— *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1932, GW XV, 85.— *Abriss der Psychoanalyse*, 1938, GW XVII, 79-86.

43. *Neue Folge...*, GW XV, 85.

43a. W-Bw (Wahrnehmung - Bewußtsein): αἴσθηση - συνείδηση, verdrängt: ἀπωθημένο.

44. Τὸ ἀσυνείδητο πρέπει ν' ἀντιδιασταλεῖ ἀπ' τὸ ὑποσυνείδητο, μὲ τὸ ὁποῖο συγχέεται συχνὰ στὶς ἑλληνικὲς μεταφράσεις τοῦ Freud. Τὸ ἀσυνείδητο (unbewusst, ἀγγλ. unconscious, γαλλ. inconscient), μὲ τὴν ἰδιαίτερη ἐννοιολογικὴ φόρτιση ποὺ παίρνει στὸν Freud, σημαίνει τὸ μὴ συνειδητό, δηλ. ψυχικὰ συμβάματα ἀποκομμένα ἀπ' τὴ συνείδηση.— Ὁ ὅρος ὑποσυνείδητο (unterbewusst, ἀγγλ. subconscious, γαλλ. subconscient) χρησιμοποιήθηκε ἀπ' τὸν Freud στὰ πρῶτα τοῦ ἔργα μὲ τὴν ἐκδοχὴ τοῦ μεταγενέστερου ἀσυνείδητου (unbewusst), π.χ. στὸ γαλλικὸ δοκίμιο *Quelques considérations pour une étude comparative des paralysies motrices organiques et hystériques* (1893) (GW I, 54: «association subconsciente») καὶ στὴ μελέτη *Studien über Hysterie* (1895) (GW I, 122 n.: «unterbewusster Vorstellungskomplex»). Ὁ Freud δανείστηκε τὸν ὅρο αὐτὸ ἀπ' τὴν ψυχολογία καὶ τὴν ψυχοπαθολογία τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅπου ἦταν σὲ εὐρεία χρῆση (Πρβλ. Pierre Janet, *L'automatisme psychologique*, Paris, Alcan, 1889, ὅπου «subconscience» δηλώνει ἓνα εἶδος δευτερεύουσας κι ἀτελοῦς προσωπικότητας). Τὸ ὑποσυνείδητο σημαίνει κατὰ κυριολεξίαν μιὰ κατάσταση ἐλάσσονος συνείδησης, ψυχικὰ γεγονότα κάτω ἀπ' τὸ ἐπίπεδο ἐγρήγορης τῆς ἐναργοῦς συνείδησης ποὺ εἴτε μποροῦν ὑπὸ ὀρισμένες συνθῆκες νὰ γίνουν σαφῶς συνειδητά, εἴτε ἀποτελοῦν προϋπόθεση συνειδητῶν γεγονότων (Πρβλ. A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, P.U.F., 1962⁹, 1036). Ὁ Freud ἐγκατέλειψε πολὺ νωρὶς, ἤδη ἀπ' τὴν *Traumdeutung* (GW II/III, 620), τὴ χρῆση τοῦ ὅρου unterbewusst, γιατί ἐνέχει τὴν ἔννοια μιᾶς «δεύτερης συνείδησης», χωρὶς ποιοτικὴ διαφορὰ ἀπ' τὰ συνειδητὰ φαινόμενα (Πρβλ. *Die Frage der Laienanalyse*, 1926, GW XIV, 225.— *Das Unbewusste*, 1915, GW X, 269: «Wir werden auch die Bezeichnung eines «Unterbewusstseins» als inkorrekt und irreführend ablehnen dürfen»).— Ἀντίθετα, «das Unbewusste» ποὺ υἱοθετεῖ στὴ συνέχεια, δηλώνει ἀπ' τὴ μιὰ μεριά τὴ σαφὴ «τοπικὴ» ὀριοθέτηση τῶν ψυχικῶν περιοχῶν,

χανάλυσης. Είπώθηκε όχι αδικαιολόγητα πώς ή έννοια αυτή συμπυκνώνει μόνη της τήν ολότητα τών φροϋδικών ανακαλύψεων⁴⁵: ή θεώρηση τών ψυχικών μηχανισμών, ή θεραπευτική πράξη, αυτή ακόμα ή έρμηνεία τών πολιτιστικών φαινομένων, έχουν σαν άφετηρία και απόληξη συνάμα τήν έννοια του άσυνείδητου, με τήν όποία στέκεται και πέφτει όλόκληρο το οίκοδόμημα τής ψυχαναλυτικής κατανόησης του ανθρώπου. Παράλληλα, σε μια καθαρά φιλοσοφική προοπτική, ή προβολή του άσυνείδητου σαν καθοριστικού μεγέθους του ανθρώπινου ψυχισμού αποτελεί μιάν από τις πιο ριζικές άμφισβητήσεις τής συνείδησης ως αυτοτιθέμενης κανονιστικής αρχής τής ανθρώπινης πραγματικότητας.

Ή έννοια του άσυνείδητου δέν κάνει για πρώτη φορά τήν εμφάνισή της στην ιστορία τής σκέψης με τήν ψυχανάλυση. Έχει μια μακριά φιλοσοφική παράδοση με σημαντικά όρόσημα τον Schopenhauer, τον Nietzsche και τον Ed. von Hartmann, στους όποιους αντιπροσωπεύει τήν ύστατη ένδοκοσμική, άλογου χαρακτήρα, αρχή του ύπαρκτου⁴⁶.

άπ' τήν άλλη τήν όξεία ποιοτική έτερότητα τών άσυνείδητων ψυχικών συμβαμάτων σε σύγκριση με τα συνειδητά (J. Laplanche - J. B. Pontalis, ό.π., σελ. 464).— Ό όρος άσυνείδητο χρησιμοποιείται στα φροϋδικά κείμενα ως επίθετο και ως ουσιαστικό. Στην επιθετική του χρήση έχει περιγραφική λειτουργία και χαρακτηρίζει τα ψυχικά συμβάματα που έχουν αποκλειστεί άπ' τήν περιοχή τής έναργους συνείδησης. Στην ουσιαστική του χρήση, ό όρος έχει «συστηματική» λειτουργία και χαρακτηρίζει, στην πρώτη τοπική, το «σύστημα» τών άσυνείδητων περιεχομένων του ψυχισμού. Ή επιθετική του χρήση διευρύνεται στη δεύτερη τοπική, όπου δηλώνει ένα σταθερό χαρακτηριστικό και τών τριών «αρχών» της: όχι μονάχα «έκείνο» (Es) είναι άσυνείδητο, αλλά κι ένα μέρος του εγώ και του υπερεγώ.

45. J. Laplanche - J. B. Pontalis, ό.π., σ. 197: «S'il fallait faire tenir en un mot la découverte freudienne, ce serait incontestablement en celui d'inconscient».

46. Για τον Schopenhauer, άσυνείδητη είναι ή βούληση για ζωή (Wille zum Leben) που συνιστά τήν καθολική αρχή και τήν άνώλεθρη ουσία του κόσμου. Ή βούληση αυτή, στην αρχέγονη φύση της τυφλή κι άκατάσχετη όρμη (blinder, unaufhaltsamer Drang), διαφοροποιείται σε παράσταση (Vorstellung) χάρη στην όποία αυτονοείται και συνάμα συλλαμβάνει το αντικείμενό της, δηλ. τή ζωή. Ό κόσμος δέν είναι σε τελευταία ανάλυση παρά ή έξαντικειμενίκευση τής αρχέγονης αυτής ζωικής δύναμης υπό τή διττή της μορφή, τής βούλησης και τής παράστασης — τής όρμης προς προαγωγή στην ύπαρξη και τής όρμης προς γνώση (*Die Welt als Wille und Vorstellung*, 1819, IV, § 54.— *Sämtliche Werke*, U. Brockhaus, Wiesbaden 1966, Bd. 2, 323-324).

Οί ένοράσεις του Schopenhauer παραλαμβάνονται κι άνασημασιοδοτούνται άπ' τον Nietzsche. Ή βούληση κι ή παράσταση γίνονται, στην πρώτη φάση τής νιτσεϊκής σκέψης, το διονυσιακό και το άπολλώνιο στοιχείο (Schlechta III, 791-792). Στον τελευταίο Nietzsche, ή τυφλή κι άσυνείδητη όρμη ως ύστατη πραγματικότητα του κόσμου μεταμορφώνεται σε βούληση για δύναμη (Wille zur Macht), έννοια που σημαίνει ουσιαστικά τάση προς ένίσχυση κι αύξηση τής δύναμης τής ζωής («Was der Mensch will, was jeder kleinste Teil eines lebenden Organismus will, das ist ein Plus von Macht», III, 712), δηλ. αδιάλειπτη αυθυπέρβασή της προς άνώτερες μορφές.

Τὸ ἀσυνείδητο τοῦ Freud⁴⁷ δὲν ἔχει τὸ κοσμικὸ διαμέτρημα, ποὺ πῆρε συχνὰ στὴ φιλοσοφικὴ ἐνόραση, δὲν εἶναι ἀποκύημα τοῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ, ἀλλ' ἀντίθετα ἀνακάλυψη τῆς κλινικῆς πράξης. Ἀποτελεῖ μιὰν αὐτόνομη ἐνδο-ψυχικὴ πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ σκοτεινὸ κι ἀνεξερεύνητο ὑπέρεισμα τῶν ψυχικῶν του λειτουργιῶν. Ὁ δυσπρόσιτος κι ἀνεξιχνίαστος αὐτὸς χαρακτήρας του κάνει ἀδύνατο τὸ σαφὴ καὶ μονοσήμαντο προσδιορισμὸ του⁴⁸.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀσυνείδητου ἀποτελεῖται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὰ ἀπωθημένα ψυχικὰ συμβάματα τῶν πρώτων φάσεων τῆς ζωῆς, κατὰ συνέπεια ἀπὸ ὄντογενετικὲς ἐμπειρίες ποὺ ἐξωθήθηκαν ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς συνείδησης, χωρὶς ν' ἀποκλείεται ἡ παραδοχὴ ἐνὸς ἀρχέγονου πυρήνα προατομικῆς καὶ φυλογενετικῆς προέλευσης, στὸν ὁποῖο ἔρχεται νὰ προστεθεῖ κατόπιν τὸ «ἀτομικὸ» ἀσυνείδητο. Βασικὸ ρόλο στὴ συγκρότησή του παίζει, καθὼς εἶδαμε, τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, ποὺ ἀποτελεῖ σύζευξη βιολογικῶν καὶ πολιτιστικῶν συντεταγμένων. Τὰ συμβάματα αὐτὰ εἶναι ψυχικὲς «παραστάσεις» τῶν ὁρμῶν, διαδοχικὲς «ἐγγραφεῖς» (Niederschriften)⁴⁹ ἀπωθημένων σημείων, καὶ τοῦτο γιατί ἡ ἀπώθηση δὲν μπορεῖ νὰ ἀσκηθεῖ ἄμεσα πάνω στὴν ἴδια τὴν ὁρμή, ποὺ τοποθετεῖται στὰ ὅρια τῆς σωματικότητας καὶ τοῦ ψυχισμοῦ, ἀλλὰ πάνω στοὺς ψυχικοὺς «ἀντιπροσώπους» της⁵⁰.

⁴⁷Ὅλες οἱ ὑψηλὲς λειτουργίες κι ἀξίες τοῦ ἀνθρώπου, ἡ γνώση (III, 896), ἡ ἀλήθεια (III, 541), ἡ ἐλευθερία (III, 798), εἶναι, ὡς μορφὲς αὐθυπέρβασής του, ἐκφάνσεις τῆς βούλησης γιὰ δύναμη. Ὁ ὑπεράνθρωπος (Übermensch) ὑποδηλώνει τὴν ὁριακὴ πραγματοποίηση τῆς βούλησης γιὰ δύναμη.

⁴⁸Ἡ ἐννοια τοῦ ἀσυνείδητου γίνεται στὸν Ed. von Hartmann ὁ κεντρικὸς θεματικὸς ἄξονας μιᾶς μεγαλειώδους κοσμολογικῆς κι ὄντολογικῆς «μυθολογίας» (*Philosophie des Unbewussten*, 1869, 1874⁶, 1923²²). Γι' αὐτὸν τὸ ἀσυνείδητο εἶναι ἡ οὐσία (Wesenheit), τὸ καθολικὸ Ἐνα (das All-Eine), τὸ ἀπόλυτο Πνεῦμα (absoluter Geist), σὲ μιὰν ἀδιαφοροποίητη ἐνότητα ἄλλογου κι ἑλλογου, βούλησης καὶ παράστασης. Ἡ συνάντηση μὲ τὴν ὕλη, ποὺ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴ γέννηση τοῦ κόσμου, ἀποδεσμεύει ἀπ' τὴ βούληση τὴν παράσταση ποὺ, αὐτονομούμενη, ἐξελίσσεται σὲ συνείδηση (Bewusstsein), ἔργο τῆς ὁποίας εἶναι ἡ λύτρωση τοῦ ἀπόλυτου ἀπ' τὴ χωρο-χρονικὴ ἐξατομίκευση καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ ἄρνηση τοῦ κόσμου.

⁴⁹Τὰ βασικὰ κείμενα, ὅπου ἐκτίθεται ἡ θεωρία τοῦ ἀσυνείδητου: *Einige Bemerkungen über den Begriff des Unbewussten in der Psychoanalyse*, 1912, GW VIII, 429-439.— *Das Unbewusste*, 1915, GW X, 263-303.— *Die Verdrängung*, 1915, GW X, 247-261.

⁴⁸«Das System, welches sich uns durch das Kennzeichen kundgibt, dass die einzelnen Vorgänge, die es zusammensetzen, unbewusst sind, belegen wir mit dem Namen «das Unbewusste», in Ermangelung eines besseren und weniger zweideutigen Ausdruckes» (*Einige Bemerkungen über den Begriff des Unbewussten in der Psychoanalyse*, 1912, GW VIII, 438-439).

⁴⁹*Aus den Anfängen der Psychoanalyse* (γράμμα τῆς 6.12.1896), δ.π., σελ. 151.

⁵⁰Ὁ Freud χρησιμοποιεῖ στὴ συνάρτηση αὐτὴ τὸν ὅρο *Vorstellungsrepräsentanz* ποὺ δημιουργεῖ ἀνυπέρβλητες δυσκολίες ἀπόδοσης στοὺς μεταφραστές. Ὁ Ricoeur μετα-

Τὸ ἀσυνείδητο δὲν γίνεται ἀντικείμενο ἄμεσης σύλληψης, ἀλλ' ἐπισημαίνεται ἔμμεσα μονάχα ἢ ὑπαρξή του μέσ' ἀπὸ τὶς ἐκφάνσεις του. Τέτοιες ἐκφάνσεις εἶναι τὰ ὄνειρα, ἡ ἐρμηνεία τῶν ὁποίων ἀποτελέσει γιὰ τὸν Freud τὴ «βασιλικὴ ὁδὸ» πρόσβασης στὸ ἀσυνείδητο⁵¹, καὶ τὰ ἄλλα φαινόμενα ποὺ σχηματίζονται κατὰ τὸ ὄνειρικό πρότυπο: τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα, οἱ ἀποτυχημένες πράξεις ἢ «παραπράξεις»⁵² (Fehlleistungen) κλπ. Κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν φαινομένων αὐτῶν εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν ὑποκατάστατα (Ersatzbildungen) καὶ συμβιβαστικούς σχηματισμούς (Kompromissbildungen) ἀσυνειδήτων περιεχομένων τοῦ ψυχισμοῦ, συνενώνουν δηλ. σ' ἓνα ψυχικὸ φαινόμενο ὑπὸ καλυμμένη μορφή τὴν ἱκανοποίηση τῆς ἐπιθυμίας (Wunsch-erfüllung) καὶ τὴν ἄρνησή της (Abwehr), τὶς ἀπαγορευμένες καὶ τὶς ἀπαγορευτικὲς παραστάσεις. Χάρη στοὺς ιδιόμορφους αὐτοὺς σχηματισμούς ποὺ ἀποτελοῦν τὶς ἀποκλειστικὲς προσβάσεις στὸ ἀσυνείδητο καὶ τὸν μοναδικὸ ἀποκρυπτογραφικὸ κώδικα τοῦ «κειμένου» του, ἐπανεμφανίζονται στὴν περιοχὴ τῆς συνείδησης μεταμφιεσμένα τὰ ἀπωθημένα συμβάματα τῆς ψυχικῆς ζωῆς (Wiederkehr des Verdrängten).

Τὸ ἀσυνείδητο «σύστημα» κυριαρχεῖται ἀπὸ τὶς πρωτογενεῖς λειτουργίες ποὺ ὑπακούουν στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς. Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια, τῆς ὁποίας εἶναι φορέας, μετατοπίζεται, συμπυκνώνεται καὶ «ἐπενδύεται» ἐλεύθερα, ἀγνοώντας τοὺς ὅρους τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας καὶ τοὺς κανόνες τῆς λογικῆς σκέψης⁵³.

Ἡ ἀνακατανομή κι ἀναδιάρθρωση τοῦ ψυχικοῦ «τοπίου», ποὺ ἐπέφερε ἡ ἐκπόνηση τῆς δεύτερης τοπικῆς, ὁδήγησε, ὅπως εἶδαμε, στὴν ἀντικατάσταση τοῦ ἀσυνείδητου μὲ μιὰν ἄλλη ἀρχή, ποὺ πῆρε τὸ ὄνομα «das Es» («Ἐκεῖνο»). Ἡ πρώτη χρῆση τοῦ ὅρου ἀνάγεται στὸν Georg Groddeck, ποὺ στὴν υἱοθέτησή του ἐμπνεύστηκε ἀπ' τὸ παράδειγμα τοῦ Nietzsche⁵⁴.

φράζει «présentation représentative» (*De l'interprétation*, 121), οἱ Laplanche - Pontalis «représentant - représentation» (ὁπ.π., σελ. 412), ἐνῶ οἱ ἄγγλοι υἱοθέτησαν τὴν ἀπόδοση «ideational presentation» (Coll. Pap. IV, 98). Ὁ ὅρος σημαίνει κατὰ προσέγγιση παράσταση μὲ νοητικὸ καὶ συγκινησιακὸ φορτισμὸ ὡς ψυχικὴ ἐκφραση τῆς ὁρμῆς.

51. «Die Traumdeutung... ist die Via regia zur Kenntnis des Unbewussten im Seelenleben» (*Die Traumdeutung*, 1900, GW II/III, 613).

52. Ὁ ὅρος «parapraxis» υἱοθετήθηκε ἀπ' τοὺς ἐκδότες τῆς Standard Edition σὰν ἀγγλικὴ ἀπόδοση τοῦ γερμανικοῦ «Fehlleistung».

53. *Das Unbewusste*, 1915, GW X, 285-288.

54. *Jenseits von Gut und Böse*, 1. Hauptstück, 16 (Schlechta II, 580-581): «Es denkt: aber dass dies «es» gerade jenes alte berühmte «Ich» sei, ist, milde geredet, nur eine Annahme, eine Behauptung, vor allem keine «unmittelbare Gewissheit». Zuletzt ist schon mit diesem «es denkt» zuviel getan: schon dies «es» enthält eine Auslegung des Vorgangs und gehört nicht zum Vorgange selbst» (Πρβλ. *Das Ich und das Es*, 1923, GW XIII, 251 n. 2).

Ὁ Groddeck, πὺ ἀνακοίνωσε στὸν Freud τὶς ἰδέες του γιὰ τὸ Es, δημοσίευσε τὸ 1923 τὸ βιβλίο του *Das Buch vom Es. Psychoanalytische Briefe an eine Freundin*. Τὸ ἴδιο ἔτος εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας *Das Ich und das Es* τοῦ Freud⁵⁵, ὅπου εἰσάγεται ὁ ὅρος. Τὸ Es τοῦ Groddeck συνιστᾷ τὸ ἀρχέγονο βάθος τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ⁵⁶ καί, πέρα ἀπ' τὴν ἀνθρώπινη πραγματικότητα, τὴν ἀπροσδιόριστη οὐσία τοῦ κόσμου, σὲ μιὰ πανθεϊστική καὶ μονιστική σύλληψη πὺ θυμίζει ἀνάλογες ρομαντικὲς ἐνοράσεις.

Ἡ προσφυγὴ στὴν οὐδέτερη ἀντωνυμία τοῦ τρίτου προσώπου (Es) θέλει νὰ δηλώσει τὸ ἀπρόσωπο καὶ ἀκατονόμαστο, τὸ ἀπειλητικὸ καὶ ἀσύλληπτο, τὸ ἀτίθασο καὶ ἀκούσιο, τὸ χαῶδες καὶ ἐρεβῶδες στὴν ἀνθρώπινη φύση, μιὰ δεύτερη αὐτόνομη φύση μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση⁵⁷. Τὰ ἑλληνικὰ «αὐτό», «ἐκεῖνο», στὰ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ γλωσσικὰ ἡ γερμανικὴ ἀντωνυμία, δὲν ἐνέχουν παρόμοιους νοηματικοὺς συνειρμούς ὅπως τὸ γερμανικὸ Es ἢ τὸ γαλλικὸ ça. Γι' αὐτὸ χρησιμοποιεῖται στὴ συνέχεια ἀμετάφραστος ὁ ὅρος.

Ὁ Freud περιγράφει τὸ Es σὰν «τὴ σκοτεινὴ, ἀπρόσιτη περιοχὴ τῆς προσωπικότητάς μας», σὰν τὸν «ἀντίποδα τοῦ ἐγὼ» πὺ προσεγγίζομε μονάχα «μὲ συγκρίσεις καὶ ἀποκαλοῦμε χάος, καζάνι διεγέρσεων σὲ κατάσταση βρασμοῦ»⁵⁸. Ἀλλοῦ τὸ ἀποκαλεῖ ἐπίσης «τὴ μεγάλη δεξαμενὴ τῆς

55. GW XIII, 235-289.

56. «Ich bin der Ansicht, dass der Mensch vom Unbekannten belebt wird. In ihm ist ein Es, irgendein Wunderbares, das alles, was er tut und was mit ihm geschieht, regelt. Der Satz: "Ich lebe" ist nur bedingt richtig, er drückt ein Teilphänomen von der Grundwahrheit aus: "Der Mensch wird vom Es gelebt"... Wir kennen von diesem Es nur das, was innerhalb unseres Bewusstseins liegt. Weitaus das meiste ist unbetretbares Gebiet. Aber wir können die Grenzen unseres Bewusstseins durch Forschung und Arbeit erweitern und wir können tief in das Unbewusste eindringen, wenn wir uns entschliessen, nicht mehr wissen zu wollen, sondern zu phantasieren» (Georg Groddeck, *Das Buch vom Es*, Frankfurt a/Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1979, 27).

57. Πρβλ. Paul Ricoeur, *De l'interprétation*, 218 n. 80. — «Il s'agit bien... d'un neutre lourd de représentations et d'impulsions, d'un neutre qui, sans jamais être un Je p e n s e, est quelque chose comme Ç a p a r l e, qui se traduit dans les laconismes, les déplacements d'accents signifiants et la rhétorique du rêve et du mot d'esprit. Tel est le royaume hors le temps, l'ordre de l'intempestif» (ὁ.π., σελ. 429-430).

58. Ὁλόκληρο τὸ κείμενο: «Es ist der dunkle, unzugängliche Teil unserer Persönlichkeit: das wenige, was wir von ihm wissen, haben wir durch das Studium der Traumarbeit und der neurotischen Symptombildung erfahren, und das meiste davon hat negativen Charakter, lässt sich nur als Gegensatz zum Ich beschreiben. Wir nähern uns dem Es mit Vergleichen, nennen es ein Chaos, einen Kessel voll brodelnder Erregungen. Wir stellen uns vor, es sei am Ende gegen das Somatische offen, nehme da die Triebbedürfnisse in sich auf, die in ihm ihren psychischen Ausdruck finden, wir können aber nicht sagen, in welchem Substrat» (*Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1932, GW XV, 80).

Libido»⁵⁹ και την «ἀρχαιότερη ψυχική περιοχή»⁶⁰.

Σε σύγκριση με το ασυνείδητο της πρώτης τοπικής, το Es παρουσιάζει μιὰ τριπλή διαφοροποίηση. Κατὰ πρώτο λόγο, περιέχει όλα τὰ ἔμφυτα καὶ κληρονομικά, φυλογενετικά στοιχεία τῆς βιολογικῆς φύσης καὶ τὰ ἀπωθημένα συμβάματα τῆς ψυχικῆς ζωῆς⁶¹, συνδυάζει δηλ. τὴν ἀπρόσωπη φύση καὶ τὴν προσωπική ἱστορία τοῦ ατόμου. Ἔχει ἔτσι περισσότερο βιολογικὸ χαρακτήρα ἀπὸ τὸ ασυνείδητο τῆς πρώτης τοπικῆς⁶². Κατὰ δεύτερο λόγο, τὸ Es εἶναι μὲν ασυνείδητο, δὲν ταυτίζεται ὅμως με ὁλόκληρη τὴν περιοχή τοῦ ασυνείδητου ποὺ ὑπερβαίνει τώρα τὰ ὅριά του, ἀφοῦ τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ὑπερεγὼ περιλαμβάνουν ασυνείδητες λειτουργίες. Τὸ ασυνείδητο ἔπαψε ἔτσι νὰ εἶναι «διασυστηματική» διαφορὰ, ὅπως στὴν πρώτη τοπική, γιὰ νὰ γίνεῖ «ἐνδοσυστηματική» ιδιότητα στὴ δεύτερη τοπική. Κατὰ τρίτο λόγο, δὲν ὑπάρχει σαφὴς διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὸ Es καὶ τὸ ἐγὼ ἀπ' τὴ μιὰ μεριά⁶³, στὸ Es καὶ τὸ ὑπερεγὼ ἀπ' τὴν ἄλλη⁶⁴, γιατί οἱ τρεῖς ἀρχές τῆς δεύτερης τοπικῆς ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους: τὸ Es εἶναι οὐσιαστικά τὸ ἀδιαφοροποίητο βάθος, ἀπ' τὸ ὁποῖο ἀποσπῶνται κατόπιν διαφοροποιούμενα τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ὑπερεγὼ.

Τὰ χαρακτηριστικά τοῦ Es εἶναι στὸ σύνολό τους τὰ ἴδια μ' ἐκεῖνα τοῦ ασυνείδητου: κυριαρχία τῶν πρωτογενῶν λειτουργιῶν καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς, ἀνώλεθρος χαρακτήρας τῶν ὁρμῶν, ποὺ δὲν ὑπακούουν στοὺς νόμους τῆς χρονικότητος⁶⁵, παραθεώρηση τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας, τῶν αἰτιακῶν σχέσεων καὶ τῆς λογικῆς σκέψης.

Τὸ ὑπερεγὼ (Ü b e r - I c h) εἶναι διαφοροποίηση τοῦ ἐγὼ⁶⁶ κι ἀντίποδας τοῦ Es καὶ κατέχει τὴν ἄλλη ἀκραία «περιοχή» τῆς δεύτερης τοπικῆς. Ὁ ὅρος υἱοθετεῖται ἀπ' τὸν Freud ταυτόχρονα με τὸ Es στὸ δοκίμιο *Das Ich und das Es*. Ἀπὸ θεωρητικὴ σκοπιά, ὁ μεταψυχολογικὸς πρόδρομος τοῦ ὑπερεγὼ εἶναι ὁ ἔλεγχος (Zensur) τῆς πρώτης τοπικῆς ποῦ, ἀπὸ διαχωριστικὴ γραμμὴ στὰ ὅρια τοῦ ασυνείδητου καὶ τοῦ προσυνειδητοῦ - συνειδητοῦ, μεταβλήθηκε σὲ κανονιστικὴ ἀρχὴ τῶν πράξεων καὶ τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς τοῦ ἐγὼ. Ἡ κλινικὴ του γενεαλόγησις ἀνάγει τὴν ἀρχὴ του στὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα: ἡ προσοικείωσις κι ἐσωτερίκευσις τῆς ἀπα-

59. *Das Ich und das Es*, GW XIII, 258 n., 275.

60. *Abriss der Psychoanalyse*, GW XVII, 67.

61. Πρβλ. Daniel Lagache, ὁ.π., σελ. 35-36.

62. Πρβλ. J. Laplanche - J. B. Pontalis, ὁ.π., σελ. 58.

63. *Das Ich und das Es*, GW XIII, 251.— *Abriss der Psychoanalyse*, GW XVII, 68.

64. *Neue Folge...*, 1932, GW XV, 85.

65. *Neue Folge...*, GW XV, 80.

66. *Abriss der Psychoanalyse*, GW XVII, 69.

γόρευσης της αίμομιξίας κι ή ταύτιση (Identifizierung) με τόν φορέα της αποτελοῦν τόν πρῶτο πυρήνα τοῦ ὑπερεγῶ. Ἐπειδή ὁμως καί τὸ ἀσυνείδητο ἔχει τίς ρίζες του στό οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, εἶναι φανερό ή συγγένεια ἀνάμεσα στό Es καί τὸ ὑπερεγῶ χάρις στήν κοινή τους προέλευση ἀπό τὸ ἀρχέγονο αὐτὸ ψυχικὸ σύμβαμα⁶⁷: τὸ ὑπερεγῶ εἶναι στή βάση του ἀσυνείδητο.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ή ταύτιση δὲν ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὰ συγκεκριμένα πρόσωπα τῶν γονέων, ἀλλὰ μιὰν ἐξιδανικευμένη εἰκόνα τους ἥ, καλύτερα, τὸ ὑπερεγῶ τῶν γονέων ὡς φορέα κι ἐκπρόσωπο πολιτιστικῶν ἀξιών⁶⁸. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ή ἀναφορὰ αὐτὴ στὰ πρόσωπα τῶν γονέων προσδίδει στό ὑπερεγῶ ἀνθρωπομορφικὸ χαρακτήρα: ὅπως παρατηρεῖ ὁ Daniel Lagache, ή συγκρότηση τῆς προσωπικότητας ἀφήνει ἀνέπαφες «ἀνιμιστικές περιοχές» τοῦ ψυχισμοῦ⁶⁹. Στὴν περίπτωση πλημμελοῦς ἄρσης τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος, ὁ ἀνθρωπομορφικὸς χαρακτήρας τοῦ ὑπερεγῶ παίρνει νοσηρὲς διαστάσεις καί γίνεται πρόξενος νεύρωσης.

Στὴν πρώτη ταύτιση με τοὺς γονεῖς προστίθενται μεταγενέστερες ταυτίσεις με πρόσωπα, πού ἔρχονται νὰ συνεχίσουν καί νὰ προεκτείνουν τὸ ρόλο τους, ὅπως παιδαγωγοί, δημόσιες προσωπικότητες με ἰδιαίτερη ἀκτινοβολία κλπ.

Ἡ συγκρότηση τοῦ ὑπερεγῶ ὁλοκληρώνεται σ' ἓνα ἀποπροσωποποιημένο κι ἀφηρημένο ἐπίπεδο. Τὸ παιδί ἀφομοιώνει σταδιακὰ τίς ἀρχές καί τοὺς κανόνες ζωῆς τοῦ οἰκογενειακοῦ καί κοινωνικοῦ περιβάλλοντος μέσα στό ὁποῖο ἀναπτύσσεται, λαϊκές, ἐθνικές καί φυλετικές παραδόσεις, ἀξίες καί ἰδεώδη καθολικῆς ἰσχύος, πού αποτελοῦν ἐκφάνσεις μιᾶς δοσμένης μορφῆς πολιτισμοῦ στό ἐπίπεδο τῆς ἀγωγῆς, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς⁷⁰. Ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὑπερεγῶ συνιστᾷ τὴν εἴσοδο καί τὴν ὀργανικὴ ἐνσωμάτωση τοῦ συγκεκριμένου ἀτόμου στό κοινωνικὸ σύνολο (Sozialisationsprozess).

Τὸ ὑπερεγῶ εἶναι οὐσιαστικὰ προσωπικὸς συγκεκριασμὸς ὅλων τῶν στοιχείων πολιτιστικῆς προέλευσης, πού παίρνει τὴ μορφή ρυθμιστικῆς ἀρχῆς τῆς πολιτείας τοῦ ἀτόμου. Μ' ἄλλα λόγια, τὸ ὑπερεγῶ εἶναι ή ψυχαναλυτικὴ μεταγραφὴ μιᾶς κλασικῆς κατηγορίας τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, τῆς ἠθικῆς συνείδησης.

67. *Neue Folge...*, GW XV, 85.— *Das Ich und das Es*, XIII, 278.

68. «So wird das Über-Ich des Kindes eigentlich nicht nach dem Vorbild der Eltern, sondern des elterlichen Über-Ichs aufgebaut; es erfüllt sich mit dem gleichen Inhalt, es wird zum Träger der Tradition, all der zeitbeständigen Wertungen, die sich auf diesem Wege über Generationen fortgepflanzt haben» (*Neue Folge...*, GW XV, 73).

69. «Enclaves animistes» (J. Laplanche - J. B. Pontalis, ὁπ.π., σελ. 473).

70. *Abriss der Psychoanalyse*, 1938, GW XVII, 69.

Τὸ ὑπερεγὼ λειτουργεῖ θετικὰ κι ἀρνητικὰ. Ἡ θετική του λειτουργία συνίσταται στὸ γεγονός, ὅτι ἀποτελεῖ τὴ συνισταμένη τῶν ἀξιῶν, πρὸς τίς ὁποῖες τὸ ἄτομο προσανατολίζει τὴ ζωὴ του. Ἀπ' τὴν ἄποψη αὐτή, τὸ ὑπερεγὼ εἶναι παράγοντας σηματοδότησης τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης. Ἀλλ' ἡ οὐσιαστική του λειτουργία εἶναι ἀρνητική: τὸ ὑπερεγὼ ἐπεμβαίνει ἀνασταλτικὰ στὴ δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου ὡς ἀρχὴ ἐλέγχου, ἀπαγόρευσης καὶ τιμωρίας, ὡς ἐποπτεύουσα αὐθεντία ποὺ «ἀστυνομεύει» τὴ ζωὴ του. Στὴν ἀρνητική του αὐτὴ λειτουργία τὸ ὑπερεγὼ θυμίζει τὸ σωκρατικὸ «δαιμόνιο», ὁ ρόλος τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ ἀποτροπὴ ἀπὸ ὀρισμένες πράξεις κι ὄχι ἡ ὑπαγόρευση κανόνων θετικῆς συμπεριφορᾶς⁷¹.

Ἡ κυριότερη ἐκδήλωση τῆς ἀρνητικῆς αὐτῆς λειτουργίας τοῦ ὑπερεγὼ εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς (Schuldgefühl) ποὺ, στὶς ὀξείες του μορφές, γίνεται συνειδησιακὸ ἄγχος κι «ἠθικὸς μαζοχισμός»⁷². Τὸ συναίσθημα αὐτὸ εἶναι τὸ ἐπώδυνο βίωμα τῆς ἠθικῆς ἀνεπάρκειας τοῦ ὑποκειμένου ἀπέναντι σὲ ἐπιταγές, πραγματικὲς ἢ φανταστικὲς, ποὺ δὲν ἐξεπλήρωσε ἢ παρέβη, ἢ συναίσθηση ἑνὸς ἀνεκπλήρωτου χρέους. Τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς ἐκτείνεται ἀπ' τίς ἀνώδυνες μορφές τῆς αὐτοπαρατήρησης καὶ τῆς αὐτοκριτικῆς ὡς τίς νοσηρὲς περιπτώσεις τῆς αὐτοκατηγορίας, τῆς ἀναζήτησης τῆς τιμωρίας (Strafbedürfnis), τῆς ἐπιδίωξης τοῦ ρόλου τοῦ θύματος, τῆς ἐπιθυμίας τῆς ἀποτυχίας (Misserfolgsneurose). Τὸ ὑπερεγὼ δρᾷ ἔτσι ὡς τυραννικὴ αὐθεντία, ποὺ καταδυναστεύει τὴ ζωὴ τοῦ ὑποκειμένου. Ὑπὸ τίς συνθήκες αὐτὲς δὲν εἶναι ὑπερβολικὴ ἢ ἀντίληψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ «θηριωδία» τοῦ ὑπερεγὼ εἶναι μιὰ ἐκφανση τῆς ὁρμῆς πρὸς θάνατο⁷³.

Ἐδῶ ἡ φροῦδικὴ ὑπονόμευση τῆς παραδοσιακῆς ἐννοίας τῆς συνείδησης φτάνει στὶς ἀκραίες της συνέπειες. Πίσω ἀπὸ τὰ «μυθεύματα» τῆς αὐτοτιθέμενης αὐτονομίας, τῆς ἐνάργειας κι ἀποδεικτικότητας, τῆς «ἠθικότητας» τῆς συνείδησης, ἡ ψυχανάλυση ἀνακαλύπτει μιὰν ἄλλη, λιγότερο ρόδινη πραγματικότητα: τὴν προέλευσή της ἀπὸ ἀρχαῖκά, προλογικὰ ψυχικὰ συμβάματα, τὴν ἀσυνείδητη δομὴ της, τὸν τυραννικὸ της χαρακτήρα⁷⁴. Ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ συνείδηση εἶναι οὐσιαστικὰ ἀ σ υ ν ε ί δ η τ η, συνο-

71. Ἐμοὶ δὲ τοῦτ' ἔστιν ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον, φωνή τις γιγνομένη, ἥ, ὅταν γένηται, αἰεὶ ἀποτρέπει με τούτον ὃ ἂν μέλλω πράττειν, προτρέπει δὲ οὐποτε. Ἀπολογία 31d. Πρβλ. Φαῖδρος 24 c.

72. *Das ökonomische Problem des Masochismus*, 1924, GW XIII, 381.

73. Πρβλ. ὁ.π., GW XIII, 381.— *Die endliche und die unendliche Analyse*, 1937, GW XVI, 88.

74. Πρβλ. Fr. Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, II, 16: «Alle Instinkte, welche sich nicht nach aussen entladen, wenden sich nach innen — dies ist das, was ich die Verinnerlichung des Menschen nenne» (Schlechta, II, 825).— II, 22: «Wille zur Selbstpeinigung» (Schlechta, II, 833), «Bestialität der Idee» (Schlechta, II, 834).

ψίζει σὲ μιὰν ἀνήκουστη γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ λόγῳ «*contradictio in adjecto*» τὸ μέγεθος τῆς φροῦδικῆς ἀντιστροφῆς τῆς προβληματικῆς τῆς συνείδησης⁷⁵.

Παραλλαγές καὶ προδρομικὲς ἢ συμπαρομαρτοῦσες μορφές τοῦ ὑπερεγῶ εἶναι τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἐγῶ (*Ichideal*) καὶ τὸ ἰδανικὸ ἐγῶ (*Ideal-ich*). Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ ἐξιδανικευμένη εἰκόνα τῶν γονέων καὶ τῶν διαδόχων τους μορφῶν —προσώπων κι ἰδεωδῶν— σὲ μιὰ σύνθεση ταυτίσεων καὶ ναρκισσιστικῶν τάσεων, εἰκόνα μὲ τὴν ὁποία ἐπιθυμεῖ νὰ συμμορφωθεῖ τὸ ἐγῶ. Τὸ δεύτερο εἶναι ἓνα μυθικὸ πρότυπο παντοδυναμίας, ποὺ κυριαρχεῖ στὸν παιδικὸ ψυχισμό κι ἀποτελεῖ τὴ βάση «ἡρωικῶν ταυτίσεων» μὲ ἐπιφανεῖς προσωπικότητες τῆς ἱστορίας ἢ τῆς ἐπικαιρότητας⁷⁶.

Τὸ ἐγῶ (*Ich*), τέλος, εἶναι ἡ τρίτη θεματικὴ ἐστία τῆς φροῦδικῆς ἀνθρωπολογίας, στὴν πραγματικότητα ὅμως ὁ μοναδικὸς πόλος ἄμεσης ἢ ἔμμεσης ἀναφορᾶς τῆς ἀναλυτικῆς θεωρίας κι ὁ ἀποκλειστικὸς στόχος τῆς ἀναλυτικῆς πράξης: τὸ θεωρητικὸ οἰκοδόμημα τοῦ φροῦδισμού εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση ἐγῶ-λογία κι ἡ θεραπευτικὴ διαδικασία στρατηγικὴ ἀπελευθέρωσης κι αὐτονόμησης τοῦ ἐγῶ. Ἡ τελευταία αὐτὴ διατύπωση ἐπισημαίνει τὴν ἀπόκλιση τοῦ φροῦδικοῦ ἐγῶ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἔννοια τῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης: δὲν εἶναι ἡ *a priori* ἀρχή, τὸ ἀπηρτισμένο πνευματικὸ μέγεθος τῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητας καρτεσιανοῦ, καντιανοῦ ἢ φαινομενολογικοῦ τύπου⁷⁷, ἀλλὰ προϊόν μιᾶς *a posteriori* συγκρότησης. Ἡ ἰδέα τῆς στατικῆς αὐτονομίας τοῦ ἐγῶ ἀντικαθίσταται στὸ φροῦδισμό μὲ τὴν ἰδέα τῆς δυναμικῆς αὐτονομίης του σὲ μιὰν ἀδιάλειπτη ἀντιμέτρηση μὲ ἀντίρροπες δυνάμεις.

Ἡ ἔννοια τοῦ ἐγῶ χρησιμοποιεῖται στὰ φροῦδικὰ κείμενα μὲ διπλὴ σημασία. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καλύπτει τὴν ὁλότητα τῆς προσωπικότητας, τὴν ἀτομικότητα, τὴν πνευματικὴ ὄντοτητα τοῦ ἀνθρώπου σὲ σύγκριση μὲ τὴν ὑπόλοιπη πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ σημαίνει μιὰν ἰδιαίτερη περιοχὴ τοῦ ψυχισμοῦ, ποὺ βρίσκεται σὲ σχέση μὲ ἄλλες ψυχικὲς περιοχές. Ἄν ἡ πρώτη σημασία τοῦ ὅρου ἔμεινε στὶς γενικὲς τῆς γραμμὲς ἀμετάβλητη μέσ' ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τοῦ φροῦδικοῦ ἔργου, ἡ δεύτερη ἀκολούθησε τὶς διακυμάνσεις τῆς συγκρότησής του. Συνοψίζω τὰ κύρια σημεία τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς.

Ἡ πρώτη θεωρία τῶν ὁρμῶν ἀντιπαραθέτει στὶς σεξουαλικὲς ὁρμές,

75. *Die Widerstände gegen die Psychoanalyse*, 1925, GW XIV, 103.

76. J. Laplanche - J. B. Pontalis, ὁ.π., σελ. 256.

77. «Freud ignore et récuse toute problématique du sujet originaire» (Paul Ricoeur, *De l'interprétation*, 408).— «Rien n'est plus étranger à Freud que l'idée du Cogito se posant lui-même dans un jugement apodictique, irréductible à toutes les illusions de la conscience» (ὁ.π., σελ. 415-416).

πού ύπηρετοῦν τὸ εἶδος, τὶς ὁρμὲς τοῦ ἐγώ, πού ύπηρετοῦν τὸ ἄτομο. Τὸ ἐγώ σημαίνει ἐδῶ τὴ συνισταμένη τῶν ὁρμῶν αὐτοσυντήρησης τοῦ ἀτόμου. Ἡ εἰσαγωγή τῆς ἔννοιας τοῦ ναρκισσισμοῦ (1914), αἶροντας τὴ διπολικότητα σεξουαλικότητας - ἐγώ, ἐπεκτείνει τὴν περιοχὴ τῆς Libido στὶς ὁρμὲς τοῦ ἐγώ: οἱ ὁρμὲς αὐτοσυντήρησης δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μορφή ἀγάπης τοῦ ἑαυτοῦ μας, δηλ. μιὰ «ἀπερωτισμένη» ἔκφανση τῆς Libido⁷⁸.

Στὴν πρώτη τοπικὴ τὸ ἐγώ συμπίπτει μὲ τὴν ἔκταση τοῦ προσυνειδητοῦ - συνειδητοῦ κι ἔχει ὡς σύστημα ἀναφορᾶς νοητικούς μηχανισμούς καὶ γνωστικὲς λειτουργίες. Ἡ ὁργάνωσή του διέπεται ἀπ' τὶς δευτερογενεῖς λειτουργίες, πού ὑπακούουν στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Ἡ διεύρυνση κι αὐτονόμηση τοῦ ἐλέγχου, πού γίνεται ἀσυνείδητη λειτουργία τοῦ ἐγώ, ὁδήγησε στὴ διατύπωση τῆς δεύτερης τοπικῆς καί, συμμετρικά, στὴν ἀνασημασιοδότηση τοῦ ἐγώ.

Στὴ δεύτερη τοπικὴ τὸ ἐγώ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς «ἀρχές» (Instanzen) πού τὴν ἀποτελοῦν κι «ἐντοπίζεται» ἀνάμεσα στὸ Es καὶ τὸ ὑπερεγώ. Οἱ διαχωριστικὲς γραμμὲς τῆς πρώτης τοπικῆς περνοῦν τώρα μέσ' ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ ἐγώ πού εἶναι συνάμα *συνειδητὸ* ὡς ὑπόβαθρο τῆς ἐναργοῦς συνείδησης, *προσυνειδητὸ* ὡς ἔδρα τοῦ δυνάμει συνειδησιακοῦ ὕλικου κι *ἀσυνείδητο* ὡς φορέας τῶν ἀμυντικῶν μηχανισμῶν⁷⁹. Δὲν εἶναι τόσο σύστημα νοητικῶν λειτουργιῶν, ὅπως στὴν πρώτη τοπικὴ, ὅσο κυρίως τμῆμα ἀναπόσπαστο καὶ συνάμα ἀρχὴ «διαιτησίας» καὶ ρύθμισης ψυχικῶν διενέξεων κι ἀντιθέσεων.

Τὸ ἐγώ ἔρχεται σὲ ἀντιμέτρηση μὲ τρεῖς «κυρίους»: τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, τὸ Es καὶ τὸ ὑπερεγώ⁸⁰. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι τὸ φυσικὸ περίγραμμα, μέσα στὸ ὁποῖο τὸ ἄτομο ὑποχρεώνεται νὰ διεκδικήσει τὴ θέση του. Μερικὰ κείμενα τοῦ Freud ἐξομοιώνουν τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα μὲ τὶς ἄλλες ἀρχές τῆς δεύτερης τοπικῆς⁸¹. Ἀπέναντι στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, πού ἀντιπροσωπεύει τὴ φυσικὴ ἀνάγκη, τὸ ἐγώ λειτουργεῖ

78. «Das Ich musste als ein grosses Libidoreservoir angesehen werden, aus dem Libido auf die Objekte entsandt wird, und das immer bereit ist, die von den Objekten rückströmende Libido aufzunehmen» («*Psychoanalyse*» und «*Libidotheorie*», 1923, GW XIII, 231).

79. «Wir haben im Ich selbst etwas gefunden, was auch unbewusst ist, sich gerade so benimmt wie das Verdrängte, das heisst starke Wirkungen äussert, ohne selbst bewusst zu werden, und zu dessen Bewusstmachung es einer besonderen Arbeit bedarf» (*Das Ich und das Es*, 1923, GW XIII, 244).

80. «(Wir sehen) dasselbe Ich als armes Ding, welches unter dreierlei Dienstbarkeiten steht und demzufolge unter den Drohungen von dreierlei Gefahren leidet, von der Aussenwelt her, von der Libido des Es und von der Strenge des Über-Ichs» (*Das Ich und das Es*, 1923, GW XIII, 286).— *Abriss der Psychoanalyse*, 1938, GW XVII, 69.

81. J. Laplanche - J. B. Pontalis, ὁ.π., σελ. 252.

ὡς ὁρμή αὐτοσυντήρησης, τάση ἐξατομίκευσης, προσπάθεια δημιουργίας μιᾶς αὐτόνομης ὄντοτητας.

Τὸ Es εἶναι ὡς ἓνα βαθμὸ ὄντογενετική διαφοροποίηση κι ἐξατομίκευση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὸ περιεχόμενό του ἀποτελεῖται ἀπὸ τὶς βιολογικὲς ὁρμὲς καὶ τὰ ἀπωθημένα συμβάματα τοῦ ψυχισμοῦ, ἔχει δηλ. τὸ διττὸ χαρακτήρα βιολογικῶν καὶ ψυχικῶν συντεταγμένων κι «ἐντοπίζεται» γι' αὐτὸ στὰ ὅρια τοῦ ψυχισμοῦ καὶ τῆς σωματικότητας. Τὸ ἐγὼ εἶναι μιὰ διαφοροποίηση τοῦ Es ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας⁸². Ὁ ρόλος του εἶναι ἡ «ἀντιπροσώπηση» τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας μέσα στὸ Es κι ἡ συνδιαλλαγή τῶν ἀντίρροπων τάσεών τους: ἡ ὑποταγή τοῦ Es στὸ νόμο τοῦ κόσμου κι ἀντίστροφα ἡ συμμόρφωση τοῦ κόσμου στὶς ἐπιθυμίες τοῦ Es. Στὸν διαλλακτικὸ καὶ μεσολαβητικὸ του αὐτὸ ρόλο, τὸ ἐγὼ θέτει σὲ λειτουργία τὴν αἴσθηση καὶ τὴν ἄμεση ἀντίληψη, συμμετρικὸ ἀντίστοιχο τῆς ὁρμῆς τοῦ Es⁸³. Ἡ ἀντίθεση τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ Es ταυτίζεται σὲ τελευταία ἀνάλυση μὲ τὴν κλασικὴ ἀντίθεση τοῦ λόγου καὶ τοῦ πάθους⁸⁴. Σ' ἓνα κείμενο τοῦ δοκιμίου *Das Ich und das Es*, ποὺ θυμίζει τὴν περίφημη ἀλληγορία τοῦ πλατωνικοῦ *Φαῖδρον*⁸⁵, ὁ Freud προσφεύγει στὴν εἰκόνα τοῦ καβαλάρη καὶ τοῦ ἀλόγου, γιὰ νὰ περιγράψει τὶς σχέσεις τους⁸⁶.

Τὸ ὑπερεγὼ, ποὺ προῆρθε ἀπὸ τὴν ταύτιση μὲ τοὺς γονεῖς καὶ τὴν ἐσωτερίκευση πολιτιστικῶν ἀξιῶν, εἶναι διαφοροποίηση τοῦ ἐγὼ ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς πολιτιστικῆς πραγματικότητας. Ἡ ἠθικὴ του αὐθεντία ἐκδηλώνεται σὰν ἀπαγορευτικὴ ἀρχὴ καὶ ρυθμιστικὸς κανόνας τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἐγὼ. Ἀπέναντι στὴν κυρίαρχη ἐξουσία τοῦ ὑπερεγὼ, ποὺ τείνει νὰ τὸ κρατήσῃ σὲ κατάσταση «ὑποτέλειας», τὸ ἐγὼ δὲν «ἐπιβιώνει» ὡς

82. *Abriss der Psychoanalyse*, GW XVII, 68.

83. «Als Grenzwesen will das Ich zwischen der Welt und dem Es vermitteln, das Es der Welt gefügig machen und die Welt mittels seiner Muskelaktionen dem Es-Wunsch gerecht machen» (*Das Ich und das Es*, GW XIII, 286).— «Es bemüht sich auch, den Einfluss der Aussenwelt auf das Es und seine Absichten zur Geltung zu bringen, ist bestrebt, das Realitätsprinzip an die Stelle des Lustprinzips zu setzen, das uneingeschränkt im Es regiert. Die Wahrnehmung spielt für das Ich die Rolle, welche im Es dem Trieb zufällt» (*Das Ich und das Es*, GW XIII, 252-253).

84. *Das Ich und das Es*, GW XIII, 253.

85. *Φαῖδρος* 246a κ.έ.

86. «Es (das Ich) gleicht so im Verhältnis zum Es dem Reiter, der die überlegene Kraft des Pferdes zügeln soll, mit dem Unterschied, dass der Reiter dies mit eigenen Kräften versucht, das Ich mit geborgten. Dieses Gleichnis trägt ein Stück weiter. Wie dem Reiter, will er sich nicht vom Pferd trennen, oft nichts anderes übrig bleibt, als es dahin zu führen, wohin es gehen will, so pflegt auch das Ich den Willen des Es in Handlung umzusetzen, als ob es der eigene wäre» (*Das Ich und das Es*, GW XIII, 253).

αυτόνομη ἀρχὴ παρὰ στὸ βαθμὸ ποὺ κατορθώνει νὰ ὑπερνικήσει τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς καὶ τὸ μαζοχισμό τῆς ἠθικῆς συνείδησης.

Τὸ Es καὶ τὸ ὑπερεγὼ ἀντιπροσωπεύουν, παρὰ τὴν ἀντιθετικὴ τους λειτουργικότητα, τὸ βάρος καὶ τὴν ἐπήρεια τοῦ *παρελθόντος*, τὸ Es σὰν ἔδρα τῆς βιολογικῆς κληρονομικότητας, τῆς φύσης, τὸ ὑπερεγὼ σὰν φορέας τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, τῆς *ἱστορίας*. Ἀντίθετα τὸ ἐγὼ συγκροτεῖται στὸ *παρόν* σ' ἀδιάλειπτη ἀντιμέτρηση μαζί τους⁸⁷.

Ἀπέναντι στοὺς τρεῖς αὐτοὺς «κυρίους», τὸν ἐξωτερικὸ κόσμος, τὸ Es καὶ τὸ ὑπερεγὼ, τὸ ἐγὼ τίθεται σὰν «ἐκπρόσωπος» τῶν συμφερόντων τοῦ προσώπου στὴν ὁλότητά του⁸⁸. Ὑπὸ τὴν ιδιότητά του αὐτὴ προωθεῖ τὴν πραγματοποίηση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ὑποκειμένου καὶ δρᾷ σὰν συνθετικὴ λειτουργία τῆς προσωπικότητας⁸⁹. Ὁ ρόλος διαιτησίας καὶ συνδιαλλαγῆς, ποὺ ἀσκεῖ ἀνάμεσα στὶς ἄλλες ἀντιτιθέμενες ἀρχές, τοῦ ὑπαγορεύει μιὰν ἐπαμφοτερίζουσα στάση ἀπέναντί τους, στάση ἀντίστασης κι ὑποταγῆς, ἀντίθεσης καὶ συμμόρφωσης στὰ κελεύσματά τους. Ὁ Freud τονίζει γι' αὐτό, ἀνάλογα μὲ τὴ γωνία θεώρησης ποὺ υἱοθετεῖ, πότε τὸν αυτόνομο καὶ πότε τὸν ἑτερόνομο χαρακτήρα τοῦ ἐγὼ⁹⁰. Ἡ λογικότητα, τῆς ὁποίας εἶναι φορέας, ἔχει ἀντιφατικὲς ἐκδηλώσεις κι ἐφαρμογές: λειτουργεῖ ὡς ἀπαγόρευση κι ἱκανοποίηση τῶν ὁρμῶν, ὡς ἀντικειμενικὴ γνώση τῆς πραγματικότητας καὶ παραποίησή της, ὡς ἄσκηση ἄμυνας κι ἄρση τῶν ἀμυντικῶν μηχανισμῶν.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ γένεση τοῦ ἐγὼ, ἡ ἰδέα τῆς προέλευσής του ἀπ' τὴ διαφοροποίηση τοῦ Es παίρνει τὴ μορφή δυὸ ὑποθέσεων. Ἡ πρώτη ὑπόθεση βλέπει στὸ σχηματισμὸ τοῦ ἐγὼ τὴν ἀπόληξη μιᾶς διαδικασίας «ἀπερωτισμοῦ» τῆς Libido. Ἡ δεύτερη, ἡ πιὸ ἀκραία, παρουσιάζει τὸ ἐγὼ ὡς προβολὴ τοῦ ὁργανισμοῦ μέσα στὸν ψυχισμό, πιὸ ριζικὰ ἀκόμη, ὡς ἐξειδίκευση σωματικῶν λειτουργιῶν: «Τὸ ἐγὼ εἶναι οὐσιαστικὰ σωματικὸ ἐγὼ»⁹¹. Ὁ Nietzsche ἐξέφρασε τὴν ἴδια ἰδέα στὴν ἐπιγραμματικὴ του διατύπωση: «Σῶμα εἶμαι πέρα γιὰ πέρα καὶ τίποτ' ἄλλο... Τὸ σῶμα εἶναι ἓνας μεγάλος λόγος»⁹². Μιὰ ἄλλη ἰδέα, ποὺ ξεκινᾷ ἀπ' τὴ διαδικασία ταύτισης μὲ τοὺς γονεῖς στὴν περίοδο ἄρσης τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος, ὁδήγησε στὴ

87. *Abriss der Psychoanalyse*, GW XVII, 69.

88. J. Laplanche - J. B. Pontalis, ὁ.π., σελ. 488.

89. Daniel Lagache, ὁ.π., σελ. 36, 37.

90. J. Laplanche - J. B. Pontalis, ὁ.π., σελ. 250.

91. «Das Ich ist vor allem ein körperliches, es ist nicht nur ein Oberflächenwesen, sondern selbst die Projektion einer Oberfläche» (*Das Ich und das Es*, 1923, GW XIII, 253).

92. «Leib bin ich ganz und gar, und nichts ausserdem; und Seele ist nur ein Wort für ein Etwas am Leibe. Der Leib ist eine grosse Vernunft» (*Also sprach Zarathustra*, I. Teil.- Schlechta, II, 300).

διατύπωση μιᾶς διαμετρικᾶ ἀντίθετης θεωρίας: τὸ ἐγὼ εἶναι συγχώνευση κι ὀργανικὸς συγκερασμὸς στοιχείων, ποὺ ἐναπόθεσε στὸν ψυχισμό ἢ ἐμπειρία μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, εἶναι οὐσιαστικὰ ψυχικὸς σχηματισμὸς διυποκειμενικῆς προέλευσης⁹³.

Ἡ καταστολὴ τῶν «αἰμομικτικῶν» ἐπιθυμιῶν στὴν οἰδιπόδεια σχέση συνιστᾷ, καθὼς εἶδαμε, τὸν πρῶτο πυρήνα τοῦ ἀσυνείδητου κι ἡ ἐλαττωματικὴ ἄρση τῆς σχέσης αὐτῆς συνεπάγεται τὸ σχηματισμὸ νεύρωσης. Ἄν στὸ νευρωτικὸ αὐτὸ πυρήνα προστεθοῦν κι ἄλλα τραυματικὰ γεγονότα τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἡ νεύρωση αὐτὴ διογκώνεται καὶ καταδυναστεύει τὸν ψυχισμό τοῦ ατόμου, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν παρακώλυση τῆς ταύτισής του μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ τὴν καταστολὴ τῶν δημιουργικῶν του δυνατοτήτων. Ἡ ψυχανάλυση σὰν θεραπευτικὴ πράξη ἔχει ὡς ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴ διαλεύκανση τῆς προσωπικῆς ἱστορίας τοῦ ἀναλυόμενου καὶ τὴν ἄρση τῶν νευρωτικῶν ἀναστολῶν. Ἡ ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἐπιδιώκεται μὲ τὴ διαδικασία τῆς κατανόησης κι ἐρμηνείας τοῦ ἀναλυτικοῦ ὕλικου ποὺ ἔρχεται στὸ φῶς στὰ πλαίσια τῆς ἀναλυτικῆς σχέσης.

Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς παραδοσιακῆς ψυχιατρικῆς ἦταν ἡ φαινομενικὴ ἑλλειψη νοήματος κι ὁποιασδήποτε λογικῆς συνοχῆς τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν. Γι' αὐτήν, ἡ ἀποδιοργάνωση τῆς προσωπικότητας συνδεόταν στενὰ μὲ τὴν ἀπώλεια νοήματος τῶν ψυχικῶν συμβαμάτων. Ἡ βασικὴ ἰδέα τῆς ψυχανάλυσης, ἀντίθετα, εἶναι ὅτι ὑπάρχει νόημα στὶς ψυχικὲς διαταραχές, ποὺ ὅμως πρέπει ν' ἀνακαλυφθεῖ καὶ ν' ἀποκατασταθεῖ. Ἡ ψυχανάλυση παρουσιάζεται ἔτσι ὡς μέθοδος ἀναζήτησης τοῦ χαμένου νοήματος τοῦ ἀναλυτικοῦ ὕλικου, ποὺ ἀποτελεῖται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα, τὴν ἀφήγηση τῶν ὀνείρων καὶ τοὺς ἐλεύθερους συνειρμούς τοῦ ἀναλυόμενου. Τὸ ἀναζητούμενο νόημα συνίσταται στὴν ἐπανεύρεση κι ἐπαναφορὰ στὸ φῶς τῆς συνείδησης ἀνικανοποίητων ὀρμῶν κι ἀνεκπλήρωτων ἐπιθυμιῶν ποὺ, ἀπωθημένες στὸ ἀσυνείδητο, συνιστοῦν τὴν «καταποντισμένη Ἀτλαντίδα» τῆς ψυχικῆς δομῆς τοῦ ἀναλυόμενου. Τὸ ἀναλυτικὸ ὕλικὸ δὲν προσφέρει σὲ μιὰ πρώτη προσέγγιση παρὰ ἓνα ἀκατανόητο συνονθύλευμα ψυχικῶν ἀρχαϊσμῶν, ἀσυνάρτητα θραύσματα τῆς προσωπικῆς ἱστορίας τοῦ ὑποκειμένου: τὸ ἀσυνείδητο εἶναι σὰν ἓνα κολοβωμένο καὶ παρεφθαρμένο κείμενο νοηματικῶν συναρτήσεων ποὺ παρουσιάζει κενά, παραμορφώσεις κι ἀντικαταστάσεις λέξεων, σύμφωνα μὲ μιὰ τακτικὴ παραπλάνησης κι ἀπόκρυψης τῶν ἀνομολόγητων ἐπιθυμιῶν. Θὰ μπορούσε ἀκόμα νὰ συγκριθεῖ μ' ἓνα κρυπτογραφημένο κείμενο ποὺ πρέπει ν' ἀποκρυπτογραφηθεῖ, ἢ μ' ἓναν πα-

93. J. Laplanche - J. B. Pontalis, ὁ.π., σελ. 253.

λίμψηστο κώδικα, τοῦ ὁποίου πρέπει ν' ἀναγνωστοῦν οἱ ἀλλεπάλληλες ἐγγραφές.

Ἡ ψυχανάλυση εἶναι μιὰ τεχνικὴ ἀνάγνωστος τοῦ ἀσυνεΐδητου ἢ, καλύτερα, μιὰ τεχνικὴ ἀποκατάστασης κι ὀρθῆς ἀνάγνωστος τοῦ «κειμένου» τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ὥστε νὰ ἐμφανιστεῖ τὸ αὐθεντικό του νόημα. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐρμηνεία ἔχει σὰν σκοπὸ τὴν ἀποκάλυψη τῶν στρωμάτων τοῦ ἀσυνεΐδητου, τὴ διαλεύκανση τῶν τραυματικῶν γεγονότων καὶ τῶν ἀπωθημένων βιωμάτων τοῦ ἀναλυόμενου, ὥς τὸν πυρήνα τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἀσυνεΐδητου, δηλ. τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα. Κατὰ τὴ διαδικασία αὐτὴ πρῶτα ἔρχονται στὴν ἐπιφάνεια οἱ μεταγενέστεροι τραυματισμοὶ κι ὕστερα οἱ προγενέστεροι, ποὺ παρουσιάζουν μεγαλύτερη ἀντίσταση στὴ διαλεύκανση.

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπανεύρεση καὶ διατύπωση τοῦ νοήματος τοῦ διαταραγμένου ψυχισμοῦ δὲν εἶναι οὐσιαστικὰ ἔργο τοῦ ψυχαναλυτῆ, ἀλλὰ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀναλυόμενου. Μέσ' ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ διαδικασία, γι' αὐτὸν θὰ πρέπει ἀναδρομικὰ νὰ πάρει νόημα ἡ προσωπικὴ του ἱστορία. Ἡ διεΐσδυση στὰ μύχια τοῦ ἀσυνεΐδητου εἶναι, γι' αὐτόν, μιὰ περιπέτεια σημασιοδότησης τῆς παρωχημένης του ζωῆς, ἔστω κι ἂν δὲν ὑπάρχει πάντα ἀντικειμενικὸ ἀντίκρουσμα στὸ ἐπανευρισκόμενο νόημα, ἂν δηλ. τὰ πράγματα δὲν συνέβησαν ἀκριβῶς ἔτσι, ὅπως τὰ καταλαβαίνει ἕκ τῶν ὑστέρων ὁ ἀναλυόμενος. Γιατὶ πολλὰς φορές ἡ ὑποτιθέμενη ἀπο-κάλυψη νοήματος εἶναι οὐσιαστικὰ ἐφεύρεση κι ἐπινόηση νοήματος⁹⁴.

Ἡ σημασιοδότηση αὐτὴ εἶναι, στὴ γλώσσα τοῦ Jacques Lacan, ἡ ἔκφραση τοῦ «πλήρους λόγου» ("réalisation de la parole pleine")⁹⁵ γιὰ τὴν «ἀληθινὴ ἱστορία» ("l'histoire vraie") τοῦ ἀναλυόμενου στὰ πλαίσια τῆς ἀναλυτικῆς διυποκειμενικότητος. Ἐδῶ εἶναι ἡ στιγμή τῆς ἱασης. Θάλεγε κανεῖς, πὼς ἡ ἀνακάλυψη κι ἡ διατύπωση ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο τοῦ νοήματος τῆς ἱστορίας του ἀσκοῦν ἐξορκιστικὴ ἐπίδραση ἐπάνω στὰ φαντάσματα τοῦ ἀσυνεΐδητου⁹⁶.

94. Ὁ Paul Ricoeur παρατηρεῖ στὴ συνάρτηση αὐτή: «On peut dire, en un sens non sceptique, que ce sens est promu et même créé par l'analyse, qu'il est donc relatif à l'ensemble des procédés qui l'ont institué; (...) ce qui justifie la méthode, c'est le fait que le sens découvert non seulement satisfait la compréhension par une intelligibilité plus grande que le désordre de la conscience apparente, mais qu'il libère le rêveur ou le malade, lorsque celui-ci arrive à le reconnaître, à se l'approprier, bref lorsque le porteur du sens devient consciemment ce sens, qui n'existait jusque-là que hors de lui, "dans" son inconscient, puis "dans" la conscience de l'analyste» (*Le conflit des interprétations*, 150).

95. Jacques Lacan, *Écrits*, Paris, Édit. du Seuil, Coll. «Le champ freudien», 1966, 254.

96. Ἡ Ἄννα Ο... ἡ ἀσθενὴς μὲ τὴν ὁποία ἀρχίζει ἡ ἱστορία τῆς ψυχανάλυσης, χρησιμοποίησε τὴν ἔκφραση «θεραπεία διὰ τοῦ λόγου» (talking cure), γιὰ νὰ χαρακτηρί-

Ἀντικειμενικός σκοπὸς τῆς ἀναλυτικῆς πράξης εἶναι, λοιπόν, ἡ τιθάσσευση τοῦ ἀσυνείδητου κι ἡ μετουσίωσή του σὲ συνείδηση, μ' ἄλλα λόγια ἡ συνειδητοποίηση τοῦ ἀσυνείδητου ἢ ἀκόμα, σὲ μιὰν ἰσοδύναμη μεταγραφή, ἡ ριζικὴ ἀντικατάσταση τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Τὸ θεραπευτικὸ αὐτὸ πρόγραμμα τῆς ψυχανάλυσης συνοψίζεται στὴν ἐπιγραμματικὴ διατύπωση τοῦ Freud:

«Wo Es war, soll Ich werden»⁹⁷,

ἔκφραση ποὺ θὰ μπορούσε νὰ μεταφραστεῖ κατὰ προσέγγιση: «Ὅπου ἦταν τὸ ἀσυνείδητο πρέπει νὰ ῥθῇ τὸ ἐγὼ»⁹⁸ καὶ ποὺ σημαίνει οὐσιαστικὰ τὴ διαδικασία ἀντικατάστασης τοῦ ἀσυνείδητου ἀπ' τὴ συνείδηση. Ξαναβρίσκομε ἔτσι ἐδῶ, ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς ἀναλυτικῆς πράξης αὐτὴ τὴ φορά, τὴν προβληματικὴ τοῦ ἐγὼ. Ὡστόσο ἡ προβληματικὴ αὐτὴ δὲν ἐξαντλεῖται στὰ ὅρια μιᾶς παθολογίας τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ διευρύνεται στὶς διαστάσεις μιᾶς γνωσιολογίας καὶ μιᾶς ἀνθρωπολογίας: ἡ νοσολογία τοῦ ἐγὼ κι ἡ θεωρία τῆς συνείδησης ἀποτελοῦν τὶς δυὸ ἀλληλέγγυες ὀψεις τοῦ φροϋδικοῦ ἔργου. Ἄς συνοψίσουμε τὶς φιλοσοφικὲς ἐπιπτώσεις τῆς προβληματικῆς αὐτῆς.

Ἡ ψυχανάλυση, ὅπως ἤδη τονίστηκε, εἶναι μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀντιστροφή τῆς παραδοσιακῆς κατανόησης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Καρτέσιο κι ὕστερα ποὺ ξεκινούσε ἀπὸ τὸ ἐγὼ γιὰ νὰ συλλάβει τὸ ἀνθρώπινο φαινόμενο. Ἡ ψυχανάλυση, ἀντίθετα, διδάσκει πὼς δὲν εἶναι ἡ «φωτεινὴ» καὶ «διαυγὴς» συνείδηση, ποὺ συνιστᾷ τὸ καθοριστικὸ μέγεθος τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ, ἀλλὰ τὸ ἀσυνείδητο, δηλ. μιὰ σκοτεινὴ δύναμη, ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια τῆς συνείδησης, ἓνα ἀβυσσαλέο ὑπέδαφος ποὺ τὴν ὑποβαστάζει, μιὰ ἀνεξερεύνητη καὶ δυσπρόσιτη περιοχὴ, τῆς ὁποίας ἡ ἀνίχνευση κι ὁ «ἐποικισμὸς» γίνεται σὲ τελευταία ἀνάλυση ἔργο συνείδησης. Ἡ τελευταία αὐτὴ εἶναι ἔτσι δευτερογενὴς σὲ σχέση μὲ τὸ ἀσυνείδητο, δὲν εἶναι στὴν ἀρχὴ τῆς ψυχικῆς ζωῆς ὡς ἀπηρτισμένο μέγεθος, ἀλλὰ στὸ τέλος τῆς ἀνάπτυξής της ὡς ἔργο πρὸς ἐκπλήρωση. Ἡ συνείδηση εἶναι οὐσιαστικὰ ἐπιγέννημα κι ἀπόληξη μιᾶς ὁλόκληρης ἐξέλιξης, ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε συνειδητοποίηση⁹⁹.

σει τὴν ἀκόμα στοιχειώδη καὶ διστακτικὴ μέθοδο νοσηλείας ποὺ ἐφάρμοσε στὴν περίπτωσή της ὁ φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Freud, Joseph Breuer.

97. *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1932, GW XV, 86.— Πρβλ. Paul Ricoeur, *Le conflit des interprétations*, 121.

98. Ἡ κατὰ λέξη ἀπόδοση τῆς δυσμετάφραστης αὐτῆς ἔκφρασης στὴ λακωνικὴ τῆς πυκνότητα: «Ὅπου ἦταν Ἐκεῖνο, πρέπει νὰ γίνω Ἐγώ».

99. «C'est nécessairement en termes d'epigénèse que nous devons, après Freud, parler de la conscience» (Paul Ricoeur, *Le conflit des interprétations*, 110).— «L'inconscient est origine, genèse, la conscience est fin des temps, apocalypse» (ὁ.π., 119).— «L'esprit,

Κάτω από την ψυχαναλυτική σκοπιά, τὸ καρτεσιανὸ Cogito δὲν ἔχει τὴν ἀποδεικτικότητα ποὺ ὑπέθεσε ὁ εἰσηγητὴς του, οὔτε εἶναι ἡ ὕστατη νομοθετοῦσα ἀρχὴ τῆς πνευματικῆς ὄντοτητας τοῦ ἀνθρώπου ὅπως πίστεψε ἐπὶ αἰῶνες ἡ ρασιοναλιστικὴ παράδοση, ἀλλ' ἀποκαλύπτεται ὡς συνειδητὴ ἐπι-δομὴ μιᾶς ἀσυνείδητης ὑπο-δομῆς, ποὺ σὲ τελευταία ἀνάλυση τὸ καθορίζει¹⁰⁰. Ἡ ψυχανάλυση ἐμφανίζεται ἔτσι σὰν μιὰ θεωρία ἐπιγένεσης τοῦ ἐγώ.

Καταλαβαίνομε τώρα καλύτερα, γιατί ἡ ψυχαναλυτικὴ ἀντιστροφή τῆς παραδοσιακῆς θεώρησης τῆς συνείδησης εἶναι μιὰ ἀκόμα ταπείνωση, ταπείνωση ψυχολογικὴ ὕστερ' ἀπὸ τὴν κοσμολογικὴ καὶ τὴ βιολογικὴ, τοῦ ναρκισσισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Καταλαβαίνομε ἀκόμη, γιὰ νὰ ξαναγυρίσομε στὴν ἐνσταση, ποὺ διατυπώθηκε προληπτικὰ στὴν ἀρχή, γιατί ἡ ψυχανάλυση ἐνδιαφέρει τὴ φιλοσοφία: γιατί, ὑπονομεύοντας τὴν κλασικὴ θεωρία τῆς συνείδησης, ἀνοιξε καινούργιες προσβάσεις στὴν ἀνθρώπινη πραγματικότητα μέσ' ἀπὸ τοὺς σκοτεινοὺς μαιάνδρους τοῦ ἀσυνείδητου καὶ φώτισε ἔτσι μὲ νέο φῶς τὸ ἀτελεύτητο ἔργο τῆς αὐτοκατανόησης τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ φροῦδικὴ θεωρία τῆς συνείδησης προτείνει οὐσιαστικὰ μιὰ διπλὴ πρόσβαση στὸν ἀνθρώπινο ψυχισμό: μιὰ γενεαλογία ἢ ἀρχαιολογία καὶ μιὰ τελεολογία τοῦ ὑποκειμένου¹⁰¹. Κι οἱ δύο αὐτὲς προσβάσεις περιέχονται συμπυκνωμένες στὸ φροῦδικὸ λόγο, ποὺ ἀνάφερα ὡς τὴν πιὸ λακωνικὴ διατύπωση τοῦ θεωρητικοῦ καὶ θεραπευτικοῦ ἐγχειρήματος τῆς ψυχανάλυσης: «Wo Es war, soll Ich werden».

c'est l'ordre du terminal; l'inconscient, l'ordre du primordial» (Paul Ricoeur, *De l'interprétation*, 453).— «L'esprit est histoire, l'inconscient est destin» (ὁ.π., 453.— *Le conflit des interprétations*, 119).

100. «Le sujet n'est pas celui qu'on croit; l'apodicticité du Cogito ne peut être attestée, sans que soit en même temps reconnue l'inadéquation de la conscience» (Paul Ricoeur, *Le conflit des interprétations*, 172).— «La lecture de Freud devient elle-même une aventure de la réflexion. Ce qui émerge de cette réflexion, c'est un Cogito blessé; un Cogito qui se pose, mais ne se possède pas; un Cogito qui ne comprend sa vérité originaire que dans et par l'aveu de l'inadéquation, de l'illusion, du mensonge de la conscience actuelle» (ὁ.π., 173).

101. Οἱ ὅροι αὐτοὶ προτάθηκαν ἀπ' τὸν Paul Ricoeur καὶ πολιτογραφήθηκαν ἔκτοτε στὴ φιλοσοφικὴ γλώσσα (*De l'interprétation*, σελ. 407 κ.έ., 444 κ.έ.). «Le lieu philosophique du discours analytique est défini par le concept d'archéologie du sujet» (ὁ.π., 407.— *Le conflit des interprétations*, 161, 171, 173).— «Seul a une arché un sujet qui a un telos; car l'appropriation d'un sens constitué en arrière de moi suppose le mouvement d'un sujet tiré en avant de lui-même par une suite de "figures" (à la façon de la *Phénoménologie de l'esprit* de Hegel) dont chacune trouve son sens dans les suivantes» (*Le conflit des interprétations*, 161).— «Freud, dirais-je, lie une archéologie thématisée de l'inconscient à une téléologie non thématisée du "devenir conscient"» (*De l'interprétation*, 446).— Πρβλ. Robert Waelder, *Die Grundlagen der Psychoanalyse*, Frankfurt a/Main, Fischer Bücherei 1969, 134.

Ἡ πρώτη, ἡ γενεαλογία ἢ ἀρχαιολογία τοῦ ὑποκειμένου, διαγράφεται στὸ πρῶτο σκέλος τῆς φροϋδικῆς ἔκφρασης ("Wo Es war"): πρῶτος στόχος τῆς ψυχανάλυσης εἶναι ἡ ἀ ν α γ ω γ ῆ, ἡ ἐπ'άν-οδος στὶς ρίζες τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ἀρχαϊσμοῦ καὶ τῶν «ἀρχαιολογικῶν» διαστρωματώσεων τῆς συνείδησης, ἡ κατανόηση τῆς γενετικῆς τῆς ἱστορίας. Ἡ δεύτερη, ἡ τελεολογία τοῦ ὑποκειμένου, σκιαγραφεῖται στὸ δεύτερο σκέλος τῆς ἴδιας φράσης ("Ich soll werden"): οὐσιαστικὸς σκοπὸς τῆς ψυχανάλυσης εἶναι, μετὰ τὴν ἀνίχνευση τῆς ἀρχῆς, ἡ π ρ ο α γ ω γ ῆ, ἡ πρό-οδος πρὸς ἓνα τέλος, δηλ. ἡ ἀνάπτυξη ἑνὸς ὑγιοῦς ψυχισμοῦ χάρις στὴν κατίσχυση τῶν δυνάμεων τοῦ ἐγῶ. Σ' ἄλλη διατύπωση: ἡ πρώτη ἔχει ὡς σκοπὸ τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴν ἔκφραση τοῦ ἀσυνείδητου· ἡ δεύτερη ἀποβλέπει στὴν οἰκοδόμηση τῆς προσωπικότητος σὰν ὄντοτητας αὐτόνομης καὶ ἐλεύθερης, ἀπαλλαγμένης ἀπὸ περιορισμοὺς ἀλόγων παραγόντων¹⁰².

Εἶν' ἀλήθεια πὼς ἡ φροϋδική προσωπολογία δὲν ἔχει ἐκπονημένη θεωρία τοῦ ὑγιοῦς ψυχισμοῦ. Περιορίζει περισσότερο τὸ ἔργο τῆς στὴν πρώτη ὄψη τοῦ διπτύχου αὐτοῦ, ἀφήνοντας ἐλεύθερη τὴν δεύτερη, πού πρέπει νὰ γίνῃ προσωπικὸ ἔργο τοῦ ἰδιαίτερου ἀτόμου: ἡ «ψυχ-ανάλυ-ση» δὲν ἔχει τὸ συμμετρικὸ τῆς συμπλήρωμα σὲ μιὰ «ψυχο-σύν-θεση»¹⁰³.

Ἀλλὰ πέρα ἀπ' τὶς θεωρητικὲς καὶ θεραπευτικὲς συντεταγμένες, ἡ τελεολογία τοῦ ὑποκειμένου ἔχει καὶ μιὰν ἠθικὴν διάσταση: ἡ προβληματικὴ τῆς ἐπιστημολογικῆς συνείδησης (Bewusstsein) ἐκβάλλει στὴν προβληματικὴ τῆς ἠθικῆς συνείδησης (Gewissen), ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἐγῶ καὶ ἡ ἀνάπτυξή του σὲ αὐτόνομη προσωπικότητα πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ σὲ μιὰν ἠθικὴν προοπτικὴν. Ἐδῶ ἀγγίζομε τὸ ἀκανθῶδες θέμα τῆς σχέσης τῆς ψυχανάλυσης μὲ τὴν ἠθικὴν ἢ, πιὸ σωστά, τῆς ἠθικῆς τῆς ψυχανάλυσης.

Ἐπιρρίφτηκε συχνὰ στὴν ψυχανάλυση ἡ μομφὴ τῆς ἀνηθικότητος ἢ, στὶς πιὸ μετριοπαθεῖς ἐπικρίσεις, ἡ μομφὴ τοῦ ἀηθικισμοῦ, τῆς ἀδιαφορίας δηλ. ἀπέναντι στὶς ἠθικὲς ἀποτιμήσεις. Εἶν' ἀλήθεια πὼς ἡ προβολὴ τῆς

102. Wolfgang Loch: (Die Psychoanalyse) «über die Aufhebung von (unbewussten) Kausalzusammenhängen macht das Individuum dazu frei, am gesamtgesellschaftlichen, dialektisch ablaufenden Prozess bewusst, reflektierend teilzunehmen bzw. ihn zu durchschauen und womöglich zu beeinflussen, ohne dabei von irrationalen Zwängen geleitet zu werden» (*Die Krankheitslehre der Psychoanalyse. Eine Einführung*, hrsg. von Wolfgang Loch, S. Hirzel Verlag, Stuttgart 1971, 2).

103. «Il est bien vrai que la psychanalyse est une analyse: c'est-à-dire, selon l'expression rigoureuse de Freud, une décomposition régressive; il n'y a pas, selon lui, de psychosynthèse; du moins la psychanalyse comme telle n'a pas à proposer de synthèse» (Paul Ricoeur, *Le conflit des interprétations*, 174).

Libido σάν καθοριστικοῦ παράγοντα τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ κι ἡ ἀνακάλυψη τῆς παιδικῆς σεξουαλικότητος ἦταν μιὰ πρόκληση στὴν καθιερωμένη ἠθική, γιὰ τὴν ὁποία ἡ σεξουαλικότητα εἶναι ἡ ἀνομολόγητη πλευρὰ τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ποὺ πρέπει νὰ χαλιναγωγηθεῖ καὶ νὰ μὴν ἐκδηλωθεῖ παρὰ μέσα σ' αὐστηρὰ καθορισμένα πλαίσια. Γενικότερα, ἡ καταξίωση τοῦ βιολογικοῦ παράγοντα στὸν ἄνθρωπο, ποὺ σημαίνει οὐσιαστικὰ ἀνασύνδεση μὲ μιὰν ἀρχαία παράδοση θετικῆς ἀποτίμησης καὶ κατάφασης τοῦ σώματος καὶ τῶν ἐκφάνσεών του, ἦρθε σ' ἀντίθεση μὲ τὶς πνευματοκρατικὲς τάσεις τῆς δεσπόζουσας ἠθικῆς, ποὺ ἔχει τὶς ρίζες της στὴ χριστιανικὴ ὑποτίμηση τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀκραία της συνέπεια, τὸ ἀσκητικὸ ἰδεῶδες¹⁰⁴.

Οἱ ὀξύτερες αὐτὲς ἀπ' τὴν περίοδο θεμελίωσης τῆς ψυχανάλυσης ἔχουν ἀμβλυνθεῖ σήμερα κι ἡ τελευταία αὐτὴ ἀποτιμᾶται ὅλο καὶ πιὸ πολὺ ὡς διαδικασία ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ ἀπὸ ἓνα διπλὸ καταναγκασμό: τὴν τυραννία τῶν ἀπωθημένων ὁρμῶν καὶ τὴν τυραννία τοῦ ὑπερεγώ, δυὸ ἰδιότυπες μορφὲς ἀλλοτρίωσης, βιολογικῆς καὶ πολιτιστικῆς προέλευσης. Ἡ ἀπελευθέρωση αὐτὴ εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ θ ι κ ὸ ἔ ρ γ ο.

Ἄλλ' ἂν κάτω ἀπ' τὸ πρίσμα αὐτὸ ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἠθικὸ ἐγχείρημα, ἡ μορφή τῆς ἠθικῆς ποὺ προάγει διαφέρει ριζικὰ ἀπ' τὶς παραδοσιακὲς ἠθικὲς θρησκευτικοῦ ἢ καντιανοῦ τύπου, γιὰτὶ συνδέεται μὲ μιὰ θεραπευτικὴ διαδικασία ὡς ἐξισορρόπηση τοῦ ἐγώ, τῶν ὁρμῶν καὶ τοῦ ὑπερεγώ. Ἡ ἠθικὴ τῆς ψυχανάλυσης εἶναι μιὰ ἐ ξ α τ ο μ ι κ ε υ μ ἔ ν η ἠ θ ι κ ῆ, δηλ. ἐξεύρεση κανόνων συμπεριφορᾶς ποὺ δὲν ἔχουν καθολικὸ ὑποχρεωτικὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ προσιδιάζουν σ' ἓνα συγκεκριμένο ἄτομο ἀνάλογα μὲ τὴ δομὴ τοῦ ψυχισμοῦ καὶ τῆς προσωπικῆς του ἱστορίας καὶ σὲ συνάρτηση μὲ τὶς πολιτιστικὲς συντεταγμένες τοῦ περιβάλλοντός του¹⁰⁵.

104. Ὁ χριστιανισμὸς συνέχισε στὸ σημεῖο αὐτὸ κι ἐνίσχυσε τὴν ἰδεαλιστικὴ παράδοση τῆς ἀρχαιότητος, προσδίδοντάς της μιὰν ἐξωκοσμικὴ, ὑπερβατικὴ κύρωση (Πρβλ. τὴν πλατωνικὴ ἀντίληψη τοῦ «σώματος - σήματος», *Forç.* 493a, *Krat.* 400c). Ἡ ὑποτίμηση τῆς σωματικότητος ἔχει τὴν ἀρχὴ της στὴ θεωρία τῶν δύο κόσμων καὶ τὴν ὄντολογικὴ τους ἱεράρχηση ποὺ βρῆκε τὴν πληρέστερη ἐκφρασὴ της στὸν πλατωνισμό. Ἀπ' τὴν ἀποψη αὐτὴ δὲν ὑπάρχει λύση συνεχείας ἀνάμεσα στὸν πλατωνισμό καὶ τὸ χριστιανισμό, ὅπως διαπίστωσε ὁ Nietzsche (Πρβλ. τὸ νιτσεϊκὸ λόγος: «Christentum ist Platonismus fürs "Volk"». — *Jenseits von Gut und Böse*, Vorrede. In: K. Schlechta, II, 566).

105. Πρβλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Paul Ricoeur: «Freud... n'apporte pas une éthique nouvelle; mais il change la conscience de celui pour qui la question éthique reste ouverte; il change la conscience en changeant la connaissance de la conscience et en lui donnant la clé de quelques-unes de ses ruses. Freud peut changer lointainement notre éthique parce qu'il n'est pas prochainement un moraliste... La psychanalyse est une

Θά πρέπει ωστόσο να υπογραμμιστεί ότι η ψυχανάλυση, υιοθετώντας τις ιδέες του νοσηροῦ καὶ τοῦ ὑγιοῦς σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς συνείδησης¹⁰⁶, ὑπονόμευσε τὶς ἔννοιες τοῦ ἠθικοῦ καταλογισμοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς εὐθύνης στὴν καθιερωμένη τους σημασία. Στὴν ἀναλυτικὴ προοπτικὴ, ἡ οἰκοδόμησις τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας φαίνεται ὄχι ὡς ὑπόθεσις βούλησης, δηλ. ἠθελημένης δραστηριοποίησης ἐγγενῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' ὡς ὑπόθεσις ὑγιοῦς ψυχικῆς ὀρίμανσης, δηλ. ἀπρόσκοπτης προσαρμογῆς του στὴν κοινωνικο-πολιτιστικὴ τάξη καί, σὲ περίπτωσι πλημμελοῦς ἐσωτερίκευσης τῶν ἐπιταγῶν τῆς, σὰν ἀποτέλεσμα θεραπευτικῶν διαδικασιῶν. Ἀπ' τὴν ἄποψιν αὐτή, ἡ ψυχανάλυση εἶναι ὡς ἓνα βαθμὸ δικαιολόγησις τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ ἀνθρώπου: «Εἶμαι τέτοιος ποὺ μ' ἔκαμαν οἱ βιολογικὲς ὁρμὲς καὶ ἡ καταπίεσις τῆς ἄρχουσας ἠθικῆς», λέει ὁ ἀναλυόμενος, παραλλάσσοντας τὴν ἀντίστοιχον μαρξιστικὴν διατύπωση: «Εἶμαι τέτοιος ποὺ μ' ἔκαμε ἡ οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευσίς καὶ ἡ ἀλλοτρίωσις τῆς ἄρχουσας ἰδεολογίας»¹⁰⁷.

Ἐπιβάλλεται τώρα, στὸ τέλος τοῦ περίπλου αὐτοῦ μέσ' ἀπὸ τὸ φροῦδικὸ ἔργο, νὰ τοποθετήσωμε τὸ τελευταῖο αὐτὸ σὲ συνάρτησι μὲ ἄλλα πολιτιστικὰ μεγέθη, ποὺ καθορίζουν τὴ φυσιογνωμίαν τοῦ καιροῦ μας.

Τὸ φροῦδικὸ ἔργο ἐντάσσεται ὀργανικὰ σ' ἓνα εὐρύτερο ρεῦμα ἀμφισβήτησις βασικῶν θέσεων τοῦ δυτικοῦ λόγου, ποὺ μᾶς κληροδότησε μιὰ

révolution indirecte: elle ne changera les mœurs qu'en changeant la qualité du regard et la teneur de la parole de l'homme sur lui-même; d'abord oeuvre de vérité, elle n'entre dans la sphère éthique qu'à travers la tâche de véracité qu'elle propose» (*Le conflit des interprétations*, 155).

106. «La conscience morale de l'homme normal est approchée par un modèle pathologique... Freud ajoute une «pathologie du devoir» à ce que Kant avait appelé la «pathologie du désir» (Paul Ricoeur, *De l'interprétation*, 433).

107. Ἡ ψυχανάλυση τεκμηριώνει, δίπλα στὸ μαρξισμό, τὴ μετατόπισιν τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος ἀπ' τὸν ἀτομικὸ στὸ συλλογικὸ χῶρο: δὲν εἶναι τὰ ἄτομα ὑπεύθυνα γιὰ τὴ διαμόρφωσι τῆς ζωῆς τους, ἀλλὰ τὰ θεσμικὰ πλαίσια πολιτιστικῆς (Freud) καὶ οἰκονομικο-πολιτικῆς (Marx) φύσεως, μέσα στὰ ὁποῖα ἐξελίσσεται ἀναγκαστικὰ ἡ ζωὴ τους. Ἡ μετατόπισιν αὐτὴ συνδέεται μὲ τὴ δευτέρην φάσιν ἀποτίμησις τῆς ἀνθρώπινης τάξεως ποὺ ἐκπονήθηκε σὰν προέκτασις καὶ ἀντιστάθμισμα συνάμα τῆς φυσικῆς πραγματικότητος: ἡ πρώτη, θετικὴ, εἶναι ἡ θεώρησις τῆς ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα· ἡ δευτέρη, ἀρνητικὴ, εἶναι ἡ θεώρησις τῶν πρόσθετων περιορισμῶν ποὺ ἐπιβάλλει στὴν ἐλευθερίαν του. Ὑπάρχει συμμετρικὴ διάπτωσις τοῦ φροῦδικοῦ καὶ τοῦ μαρξιστικοῦ ἐγχειρήματος σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ μετατόπισιν τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος: στὸν Freud ἡ θεωρία τῶν ὁρμῶν ἐκβάλλει στὴν κριτικὴν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ στὸν Marx ἡ ἀνάλυσις τοῦ καπιταλισμοῦ στὸ πρόγραμμα ἀνατροπῆς του. Τὸ ἐπόμενο βῆμα τῆς σύζευξις τοῦ φροῦδισμοῦ καὶ τοῦ μαρξισμοῦ σὲ μιὰ ριζικὴν κριτικὴν τῆς σύγχρονης βιομηχανικῆς κοινωνίας ἐπιχειρήθηκε ἀπ' τὸν H. Marcuse.

μακριά παράδοση ιδεαλιστικής θεώρησης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πολιτικῶν του ἐπιτευγμάτων. Ἡ ἀμφισβήτηση αὐτὴ ἔχει τὶς ρίζες της στὸν 19ον αἰῶνα καὶ τὸ πολιτιστικὸ του περίγραμμα, δὲν ἔδωσε ὅμως ὅλους της τοὺς καρποὺς παρὰ στήν ἐποχὴ μας. Συνδέεται μὲ τὸ ἔργο τῶν Marx, Nietzsche καὶ Freud καὶ χαρακτηρίστηκε σὰν ἄσκησις τῆς «ὕπωσης» (philosophie du soupçon)¹⁰⁸ ἀπέναντι σὲ θεμελιακὲς κατηγορίες κι ἀξίες τῆς δυτικῆς κουλτούρας. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ «δάσκαλοι τῆς καχυποψίας» ἀνάλαβαν, ξεκινώντας ἀπὸ διαφορετικὲς προϋποθέσεις καὶ μέσ' ἀπὸ ἰδιαίτερα πεδία ἔρευνας, τὸ ἐγχείρημα τῆς ὑπονόμευσης καὶ τῆς ἀπομύθευσης τῆς «ψευδοῦς» συνείδησης¹⁰⁹.

Γι' αὐτοὺς ἡ συνείδηση δὲν συμπίπτει μὲ τὸν ἑαυτὸ της σὲ μιὰν ἀποδεικτικὴ ἐνάργεια, ὅπως διακήρυξε ὁ ρασιοναλισμός. Τὸ ἀταύτιστο κι ἀσύμπτωτο αὐτὸ τῆς συνείδησης μὲ τὸν ἑαυτὸ της εἶναι ἀπόρροια μιᾶς ἰδιότυπης μορφῆς «ψεύδους», τοῦ ὁποίου γίνεται θύμα, τῆς αὐταπάτης (Illusion). Ἡ αὐταπάτη διαφέρει ἀπὸ τὴ γνωστικὴ πλάνη καὶ τὸ ἠθικὸ ψεῦδος¹¹⁰: στήν πρώτη περίπτωση ὑπάρχει ἀθέλητη παρέκκλιση ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ὀφειλόμενη σὲ ἄγνοια ἀντικειμενικῶν δεδομένων, στὴ δεύτερη ἡ θέλημένη παραποίηση τῆς μὲ παραπλανητικὴ πρόθεση. Ἀντίθετα, ἡ αὐταπάτη εἶναι συνάμα πλάνη καὶ ψεῦδος, ἄγνοια καὶ παραποίηση τῆς ἀλήθειας σ' ἓνα εἶδος αὐτο-αλλοτρίωσης τῆς συνείδησης. Ἡ γνωσιοθεωρητικὴ πλάνη καὶ τὸ ἠθικὸ ψεῦδος εἶναι ἀναληθεῖς σχέσεις τῆς συνείδησης μὲ μιὰν ἑτερότητα: τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο καὶ μιὰν ἄλλη συνείδηση. Ἡ αὐταπάτη εἶναι μιὰ ἀναληθὴς σχέση τῆς συνείδησης μὲ τὸν ἑαυτὸ της, μιὰ ψευδὴς αὐτοσυνείδηση, πρόξενος τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἴδια. Ἡ αὐταπάτη εἶναι μιὰ καλυμμένη στρατηγικὴ τῆς ἐπιθυμίας, ποὺ προσφεύγει σ' ἓνα «ζωικὸ ψεῦδος» γιὰ νὰ μετριάσει τὴν τραχύτητα τῆς πραγματικότητας καὶ νὰ κάμει τὴ ζωὴ πιὸ ἀνεκτὴ καὶ βιώσιμη¹¹¹. Μορφὲς τῆς αὐταπάτης εἶναι

108. Paul Ricoeur, *De l'interprétation*, σελ. 40-44.— Τοῦ ἴδιου *Le conflit des interprétations*, σελ. 101, 148-151.

109. Πρβλ. Paul Ricoeur, *Der Atheismus der Psychoanalyse Freuds*, «Concilium» 16/1966, 430.

110. Paul Ricoeur, *De l'interprétation*, 34.— Πρβλ. *Die Zukunft einer Illusion*, 1927, GW XIV, 353.

111. «Für die Illusion bleibt charakteristisch die Ableitung aus menschlichen Wünschen... Wir heissen also einen Glauben eine Illusion, wenn sich in seiner Motivierung die Wunscherfüllung vordrängt, und sehen dabei von seinem Verhältnis zur Wirklichkeit ab, ebenso wie die Illusion selbst auf ihre Beglaubigungen verzichtet» (*Die Zukunft einer Illusion*, GW XIV, 353-354).— «La clé de l'illusion, c'est la dureté de la vie, à peine supportable pour l'homme, pour cet homme qui non seulement comprend et ressent, mais que son narcissisme inné rend avide de consolation. Or la culture, on l'a vu, n'a pas seulement pour tâche de réduire le désir de l'homme, mais de défendre l'homme contre la supériorité

τὰ ιδεώδη, οἱ ἠθικὲς ἀξίες καὶ πρὸ παντὸς ἡ θρησκεία, ποὺ ὀρίζεται ἀπ' τὸν Freud σὰν «καθολικὴ νεύρωση τῆς ἀνθρωπότητας»¹¹².

Αὐτῆς τῆς συνείδησης θύματος τῆς αὐταπάτης ἐπιχειρεῖται ἡ τριπλὴ «γενεαλόγηση» κι ἀπομύθευση στὸ ἔργο τοῦ Marx, τοῦ Nietzsche καὶ τοῦ Freud. «Περὶ τῆς ἀληθείας ὡς ψεύδους», αὐτὸς ὁ προκλητικὸς τίτλος θὰ μπορούσε νὰ δοθεῖ στὸ τριπλὸ αὐτὸ ἐγχείρημα¹¹³. Ἡ κριτικὴ τῆς ιδεολογίας τοῦ Marx προτείνει τὴν ἐξήγηση τῆς ἀλλοτρίωσης (Entfremdung) τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου μέσα στὰ πλέγματα τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας καὶ προσπαθεῖ ν' ἀποκαλύψει τὴ συνείδηση σὰν ἐπιφαινόμενο κι ἐποικοδόμημα (Überbau) οἰκονομικῶν σχέσεων στὰ πλαίσια μιᾶς ταξικῆς κοινωνίας. Ἡ γενεαλογία τῆς ἠθικῆς τοῦ Nietzsche ἐπιχειρεῖ, μὲ τὰ μέσα μιᾶς ψυχολογίας τῆς «ἀπο-γοήτευσης» καὶ τῆς ἀποκάλυψης («Ent-täuschungs»- und Entlarvungspsychologie), νὰ ξεσκεπάσει τὶς ἀξίες καὶ τὰ ιδεώδη σὰν καλυμμένες κι ὑπουλες μορφές τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς μνησικακίας μιᾶς ἀποδυναμωμένης ζωῆς, ποὺ προσφεύγει στὴν ἐπινόηση «πνευματικῶν» ἀντισταθμισμάτων τοῦ φθίνοντος δυναμισμοῦ της. Τέλος, ἡ θεωρία τοῦ ἀσυνείδητου τοῦ Freud ἐπιδιώκει νὰ διαλευκάνει τὸ σχηματισμὸ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ὑπερεγὼ μέσ' ἀπὸ τὴ στρατηγικὴ τῶν ὁρμῶν καὶ τὶς ἀναστολές, ποὺ ὑφίστανται ἀπ' τὴν πλευρὰ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς πολιτιστικῆς πραγματικότητας. Μὲ τὴν τριπλὴ αὐτὴ ἀπομύθευση τῆς ψευδοῦς συνείδησης ὁ Marx, ὁ Nietzsche κι ὁ Freud συνέχισαν τὸ ἔργο τῆς ριζικῆς ἀμφιβολίας ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου τ' ἄφησε ὁ Καρτέσιος, μεταφέροντάς το ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο στὸ ὑποκείμενο τῆς γνώσης, ἀπὸ τὸ πράγμα στὴν αὐτοσυνείδηση¹¹⁴.

écrasante de la nature; l'illusion est cette autre méthode que la culture emploie quand la lutte effective contre les maux de l'existence n'a pas commencé, n'a pas encore réussi, ou a échoué provisoirement ou définitivement» (Paul Ricoeur, *Le conflit des interprétations*, σελ. 132).— «L'illusion à savoir l'énigme que propose une représentation sans objet» (ὁ. π., σελ. 132).

112. «Die Religion wäre die allgemein menschliche Zwangsneurose» (*Die Zukunft einer Illusion*, 1927, GW XIV, 367). Καθὼς εἶναι γνωστὸ, τὸ περιλάλητο δοκίμιο ὅπου ἐκτίθεται ἡ φροϋδικὴ κριτικὴ τῆς θρησκείας, τιτλοφορεῖται «Τὸ μέλλον μιᾶς αὐταπάτης» (*Die Zukunft einer Illusion*, GW XIV, 325-380).

113. «De la vérité comme mensonge» (Paul Ricoeur, *De l'interprétation*, 41).— «Mensonge de la conscience», «la conscience comme mensonge» (Τοῦ ἴδιου, *Le conflit des interprétations*, 101).— «Cette grande subversion de la conscience de soi inaugurée par Marx, Nietzsche et Freud» (ὁ. π., 159).

114. «Si l'on remonte à leur intention commune, on y trouve la décision de considérer d'abord la conscience dans son ensemble comme conscience "fausse". Par là ils reprennent, chacun dans un registre différent, le problème du doute cartésien, pour le porter au cœur

Ὡστόσο ἡ τριπλὴ αὐτὴ ἄσκηση τῆς ὑποψίας δὲν ἐξαντλεῖται σὲ μιὰν εἰκονοκλαστικὴ ἀπομύθευση. Πέρα ἀπ' τὴν κατάλυση κι ἀποσύνθεση τῆς ψευδοῦς συνείδησης, ἐπιδιώκει τὴν ἀνασύνθεση καὶ τὴν ἀναθεμελίωσή της πάνω σὲ πιὸ σταθερὲς βάσεις, κι ἐδῶ ἐγκείται ἡ θετικὴ ὄψη τῆς ἀπομυθευτικῆς της λειτουργίας. Ἡ «παλινόρθωση» αὐτὴ τῆς συνείδησης πέρα ἀπ' τὶς ἀλλοτριώσεις της —τῆς ἰδεολογίας, τῆς ἠθικῆς, τοῦ ἀσυνείδητου—, εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὅρος δημιουργίας μιᾶς αὐθεντικῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης: ἡ κινητοποίηση τῆς ἐπαναστατικῆς πράξης, ἡ διάπτυξη τῆς βούλησης γιὰ δύναμη, ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δημιουργικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, περνοῦν ἀναγκαστικὰ μέσ' ἀπὸ τὴ συνειδητοποίηση καὶ τὴν ἄρση τοῦ «ἐξανδραποδισμοῦ» τῆς συνείδησης¹¹⁵.

Ἀλλὰ δὲν ἔχει περατωθεῖ ἀκόμα ἡ ἀρνητικὴ φάση τῶν ἀνακατατάξεων αὐτῶν, ποὺ συνδέονται ἴσως ὀργανικὰ μὲ τὴν ἰδιοτυπία τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ζεῖ καὶ κινεῖται μέσα στὸ κλίμα τῆς ὑπονόμευσης παραδοσιακῶν βεβαιότητων κι ἀναπνέει τὸν ἀέρα τῆς ριζικῆς ἀμφισβήτησης παλιῶν ἀξιολογικῶν ἱεραρχήσεων, ποὺ ἀποτελέσαν γιὰ αἰῶνες τὴ σπονδυλικὴ στήλη τῆς δεσπόζουσας κοσμοθεωρίας καὶ τοὺς λόγους καταξίωσης τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης. Τὸ ἄλλοτε σταθερὸ ἔδαφος τῶν βεβαιότητων κι ἱεραρχήσεων αὐτῶν, ποὺ σημασιοδότησαν τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, ὑποχωρεῖ τώρα κάτω ἀπ' τὰ πόδια τους σὲ μιὰν ἀκατάσχετη καθίζηση. Ἡ «ἀρχαιολογικὴ» ἀνίχνευση τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ἔργο δηλ. τῆς ἀπαξίωσης παραδοσιακῶν ἀξιῶν καὶ τῆς ἐκθρόνισης παλιῶν εἰδώλων ποὺ ἐγκαινίασε ὁ ἀπομυθευτικὸς λόγος τοῦ Marx, τοῦ Nietzsche καὶ τοῦ Freud, συνεχίζεται ἀκόμα μὲ πυρετικὴ δραστηριότητα, ἐνῶ ἡ «τελεολογικὴ» του ἀναδόμηση, τὸ ἔργο δηλ. τῆς σύνθεσης καὶ τῆς θεμελίωσης τοῦ καινούργιου ἀνθρώπινου τύπου ποὺ ἀναζητεῖται δὲν φαίνεται ἀκόμα νάχει βρεῖ τὸν ὀριστικὸ της προσανατολισμό. Ἴσως ἐπιφυλάσσονται στὸ ναρκισσισμό τοῦ ἀνθρώπου κι ἄλλες ἀκόμα ταπεινώσεις ἀνάλογες μ' ἐκεῖνες ποὺ διέγινωσεν ὁ Freud. Ὅμως μέσ' ἀπ' τὶς ταπεινώσεις αὐτὲς ὁ Λόγος συνεχίζει

même de la forteresse cartésienne. Le philosophe formé à l'école de Descartes sait que les choses sont douteuses, qu'elles ne sont pas telles qu'elles apparaissent; mais il ne doute pas que la conscience ne soit telle qu'elle s'apparaît à elle-même; en elle, sens et conscience du sens coïncident; depuis Marx, Nietzsche et Freud, nous en doutons. Après le doute sur la chose, nous sommes entrés dans le doute sur la conscience» (Paul Ricoeur, *De l'interprétation*, 41.— *Le conflit des interprétations*, 149).— «C'est d'abord à la même illusion qu'ils s'attaquent, à cette illusion auréolée d'un nom prestigieux: à l'illusion de la conscience de soi. Cette illusion est le fruit d'une première victoire, conquise sur une illusion antérieure: l'illusion de la chose» (*Le conflit des interprétations*, 149).

115. Πρβλ. Paul Ricoeur, *De l'interprétation*, 43.— *Le conflit des interprétations*, 150-151.

τὸ ἀτελεύτητο ἔργο τοῦ ἐξανθρωπισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸν τὸ «Θεὸ» Λόγο θεωρεῖ ὁ Freud στὸ τέλος τοῦ «Μέλλοντος μιᾶς αὐταπάτης» σὰν τὴ μόνη αὐθεντία κι ἐγγύηση τῆς ἀνθρώπινης τάξης¹¹⁶.

PSYCHOANALYSE UND PHILOSOPHIE

FREUDSCHE ANTHROPOLOGIE UND ICHPROBLEMATIK

Zusammenfassung.

Der vorliegende Essay setzt sich zum Ziel, die philosophische Bedeutung der Psychoanalyse herauszustellen, eine Bedeutung, deren der Begründer der Psychoanalyse sich von Anfang an voll bewusst war: der junge Freud betrachtete sein Werk als Erfüllung einer ursprünglichen «Sehnsucht nach philosophischer Erkenntnis» (Brief an Wilhelm Fliess vom 2.4.1896) und, später, als kühnes Unternehmen, «die Metaphysik in Metapsychologie umzusetzen» (*Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, GW IV, 288).

Indem die Freudsche Theorie die Grenzen einer spezifischen Untersuchung des menschlichen Seelenlebens überschreitet, erweitert sie sich zur allgemeinen Betrachtung des gesamten Kulturbereichs, vom Mythos und den primitiven Gesellschaftsformen bis hin zur Kunst, Religion und Moral. Insofern sie also bestrebt ist, die Gesamtheit des Phänomens Mensch neu zu interpretieren, verwandelt sie sich in philosophische Erkenntnis.

Das neue Menschenverständnis, das die Psychoanalyse zutage fördert, hat jedoch zur Folge, daß dadurch die jahrhundertelange idealistische Tradition der abendländischen Kultur radikal in Frage gestellt wird: in der Sicht der Psychoanalyse, «der tiefsten Analyse in der Geschichte des am wenigsten Menschlichen am Menschen» (Roland Dalbiez), erweist sich als «Entzifferungsschlüssel» par excellence der menschlichen Wirklichkeit nicht der «höhere», geistige Faktor am Menschen, sondern der «niedere», körperliche Bestandteil, d.h. das biologische Substrat seines Wesens. Demzufolge ordnet Freud die Psychoanalyse den «Kränkungen» zu, die die neuere Wissen-

116. «Unser Gott Λόγος wird von diesen Wünschen (sc. die Menschenliebe und die Einschränkung des Leidens) verwirklichen, was die Natur ausser uns gestattet, aber sehr allmählich, erst in unabsehbarer Zukunft und für neue Menschenkinder... Unser Gott Λόγος ist vielleicht nicht sehr allmächtig, kann nur einen kleinen Teil von dem erfüllen, was seine Vorgänger versprochen haben... Wir glauben daran, dass es der wissenschaftlichen Arbeit möglich ist, etwas über die Realität der Welt zu erfahren, wodurch wir unsere Macht steigern und wonach wir unser Leben einrichten können» (*Die Zukunft einer Illusion*, 1927, GW XIV, 378-379).

schaft dem menschlichen Narzißmus zugefügt hat. Diese Kränkungen sind wiederholte, in gesteigerter Abfolge sich vollziehende Entmythisierungen der herkömmlichen Sonderstellung des Menschen im Weltgefüge: der *k o s m o l o g i s c h e n* (Kopernikus) und der *b i o l o g i s c h e n* (Darwin) Kränkung, die die Idee der absoluten Heterogenität des Menschen der Welt und den anderen Lebewesen gegenüber unterminiert haben, folgt nun die *p s y c h o l o g i s c h e* Kränkung der Psychoanalyse, die das in der Neuzeit unbestritten herrschende rationalistische Verständnis des Menschen umgestürzt hat.

Die folgenden Ausführungen streben eine systematisch verfahrenende, in gedrängter Form erfolgende Darstellung der grundlegenden Ideen der Freudschen Theorie unter dem Blickwinkel der Ichproblematik an, wobei der *M e t a p s y c h o l o g i e*, die den theoretischen Rahmen der Freudschen Bewußtseinslehre liefert, eine besondere Bedeutung zukommt.

Die Psychoanalyse ist eine revolutionäre Umkehrung des hergebrachten Menschenverständnisses seit Descartes, das vom Ich ausging, um das Phänomen Mensch zu begreifen. Freud hingegen zeigt, dass die regulative Größe der menschlichen Psyche nicht das «helle» und «klare» Bewußtsein, sondern das *U n b e w u ß t e* ist, d.h. eine dunkle Macht unter der Schwelle des Bewußtseins, ein unauslotbarer und abgründiger Untergrund, der es trägt und letzten Endes bedingt. Das Bewußtsein ist sozusagen *N a c h g e b i l d e* in Bezug auf das Unbewußte, es steht nicht am Anfang des Seelenlebens als vorgegebenes geistiges Prinzip, sondern es entsteht erst am Ende seiner Entwicklung als errungener Vollzug. Das Bewußtsein ist demgemäß als Endergebnis eines psychischen Prozesses, der *B e w u ß t w e r d u n g* des *U n b e w u ß t e n*, aufzufassen. Nach psychoanalytischer Erkenntnis, ist das kartesianische *C o g i t o* weder apodiktisch, wie sein Begründer vermeinte, noch kann es als letztes gesetzgebendes Prinzip der geistigen Wirklichkeit des Menschen betrachtet werden, wie die rationalistische Tradition jahrhundertlang behauptete, sondern es erweist sich als «bewußter Überbau» eines «unbewußten Unterbaus». Die Psychoanalyse enthüllt sich so als Theorie einer *E p i g e n e s e* des *I c h s*.

Die Freudsche Bewußtseinstheorie arbeitet eine doppelte Betrachtungsweise des psychischen Apparates heraus: eine *G e n e a l o g i e* oder *A r c h ä o l o g i e* und eine *T e l e o l o g i e* des *S u b j e k t s* (Paul Ricoeur), mit anderen Worten eine *P s y c h o - a n a l y s e* und eine *P s y c h o - s y n t h e s e* als zwei solidarische und komplementäre Verfahren, die einerseits auf die Befreiung der menschlichen Psyche von irrationalen Zwängen, andererseits auf die Förderung einer authentisch menschlichen Existenz abzielen. Diese doppelte Aufgabe wird in gedrängter Form

von dem Prinzip ausgedrückt: «Wo Es war, soll Ich werden» (*Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, GW XV, 86), das die lapidarste Formulierung des theoretischen und therapeutischen Unternehmens der Psychoanalyse darstellt.

In einem umgreifenderen philosophischen Blickfeld gesehen, hängt die Freudsche Theorie mit der Strömung der sogenannten «Philosophie des Verdachtes» («philosophie du soupçon», Paul Ricoeur) zusammen, deren Begründer, neben Freud, Marx und Nietzsche sind. Von verschiedenen Voraussetzungen ausgehend und mit Hilfe eigenständiger Forschungsmethoden, haben diese drei Denker die Unterhöhlung und Entmythisierung des «falschen» Bewußtseins unternommen, indem sie die Illusion, der das Bewußtsein zum Opfer fällt, aufgespürt haben. Die Illusion ist eine verkappte Strategie des Wunsches, der sich einer «Lebenslüge» bedient, um die Härte der Wirklichkeit zu mildern und dadurch das Leben erträglicher und lebenswerter zu gestalten.

Das ideengeschichtlich revolutionäre Denken von Marx, Nietzsche und Freud stellt tatsächlich eine großangelegte dreifache «Genealogie» des der Illusion verfallenen, entfremdeten Bewußtseins dar. Marxens Ideologiekritik strebt die Enthüllung des Bewußtseins als Epiphänomen und Überbau ökonomischer Verhältnisse innerhalb einer Klassengesellschaft an. Nietzsches Genealogie der Moral nimmt sich vor, Werte und Ideale als verdeckte und verfängliche Umwandlungen des Interesses und des Ressentiments eines entkräfteten und entarteten Lebens zu entlarven und zu «ent-täuschen», ein Leben, das sich genötigt sieht, «geistige» Surrogate seiner schwindenden Kraft zu erfinden. Freuds Theorie des Unbewußten versucht ihrerseits, die Bildung von Ich und Über-Ich zu erhellen, indem sie der Strategie der Triebe und den Verdrängungen nachspürt, die ihnen von Natur und Kultur aufgenötigt werden. Mit dieser dreifachen Entmythisierung des falschen Bewußtseins haben Marx, Nietzsche und Freud die Arbeit des radikalen Zweifels an dem Punkt wiederaufgenommen, an dem sie Descartes beendet zu haben glaubte, indem sie den Zweifel vom Objekt auf das Subjekt der Erkenntnis, d.h. vom Gegenstand auf das Selbstbewußtsein übertragen haben.

Letztes Ziel der «Philosophie des Verdachtes» —worin die positive Funktion ihres «zersetzenden» Unternehmens besteht— ist es, die Entfremdungen des Bewußtseins aufzuheben und seine Authentizität (wieder)herzustellen, was als bedeutsamer Beitrag zur unendlichen Aufgabe der «Vermenschlichung des Menschen» bewertet werden soll.

Rethymnon

T. Bougas